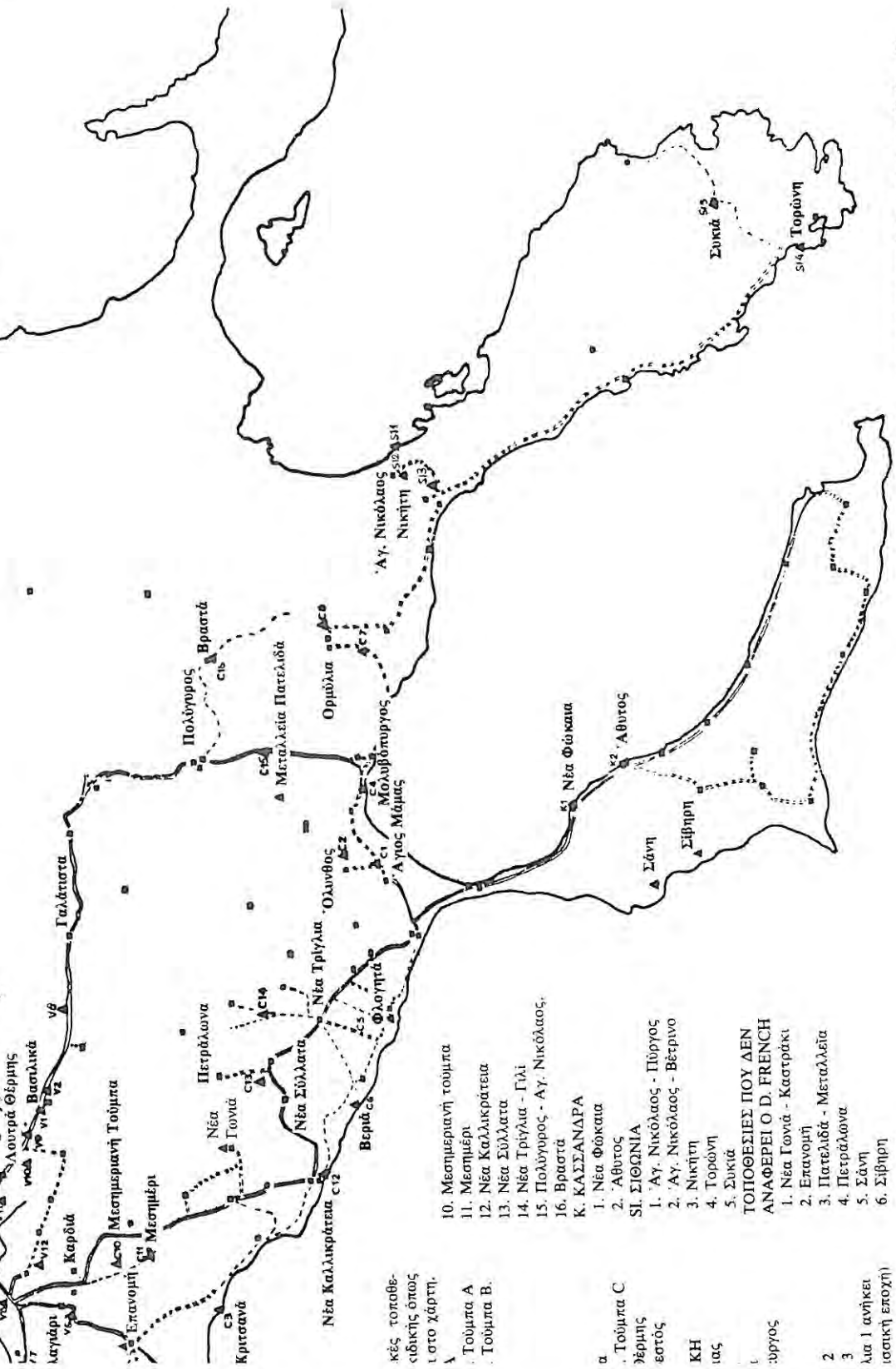

**ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ
ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ
ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ**

ΕΡΑΤΩΣ ΖΕΛΛΙΟΥ-ΜΑΣΤΟΡΟΚΩΣΤΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<i>Σελ.</i>
Άγιος Μάμας	5
Βασιλικά	33
Γκόνα	34
Θέρμη (Σέδες)	57
Καλλικράτεια	63
Κριτσανά	64
Μεσημέρι	81
Μολυβόπυργος	84
Νικήτη	99
Όλυθος	99
Πετράλωνα	154
Σάνη	158
Σίβηρη	158
Συκιά	158
Τορώνη	159
Άλλες προϊστορικές τοποθεσίες	161
Ιστορικά συμπεράσματα	162
Βιβλιογραφία	167

10. Μεσημερινή τοίμητα
 11. Μεσημέρι
 12. Νέα Καλλικράτεια
 13. Νέα Σύλλατα
 14. Νέα Τρίγλια - Γλι
 15. Πολύγυρος - Αγ. Νικόλαος.
 16. Βραστά
 Κ. ΚΑΣΣΑΝΔΡΑ
 1. Νέα Φλώκατα
 2. Άθυρος
 ΣΙ. ΣΙΘΩΝΙΑ
 1. Αγ. Νικόλαος - Πύργος
 2. Αγ. Νικόλαος - Βέτρινο
 3. Νικήτη
 4. Τορώνη
 5. Συκιά
 ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΠΟΥ ΔΕΝ
 ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ο D. FRENCH
 1. Νέα Γωνιά - Καστράκι
 2. Επανομή
 3. Πατελιδά - Μεταλλεία
 4. Πετράλονα
 5. Σάνη
 6. Σίβηρη

κές τοπικές
 αδικίες όπως
 στο χάρτη.

Α. Τοίμητα Α
 Β. Τοίμητα Β.

α. Τοίμητα C
 β. Τοίμητα D

γ. Τοίμητα E
 δ. Τοίμητα F

ε. Τοίμητα G
 ς. Τοίμητα H

ζ. Τοίμητα I
 η. Τοίμητα J

θ. Τοίμητα K
 ι. Τοίμητα L

ια. Τοίμητα M
 ιβ. Τοίμητα N

ιδ. Τοίμητα O
 ιε. Τοίμητα P

ισ. Τοίμητα Q

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ
ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ

Στις αποθήκες του Μουσείου Θεσσαλονίκης βρίσκεται το μεγαλύτερο μέρος του αρχαιολογικού υλικού της Χαλκιδικής. Μέρος του υλικού αυτού έχει μελετηθεί, δημοσιευθεί ή και εκτεθεί κατά διάφορα χρονικά διαστήματα.

Στην εργασία αυτή αναφέρουμε ανασκαφικά ευρήματα της Προϊστορικής¹ εποχής από ανασκαφές, από ανασκαφικές τομές, από επιφανειακές περιουλλογές και από τυχαίες ανακαλύψεις ιδιωτών, όπως περίπου καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» του Μουσείου, που ευγενικά μας παραχώρησε η διευθύντρια κ. Ιουλία Βοκοτοπούλου και ο επιμελητής Αρχαιοτήτων κ. Δημήτριος Γραμμένος, καθώς και άλλα που έχουν δημοσιευθεί ή εκτεθεί αλλά δεν καταγράφονται.

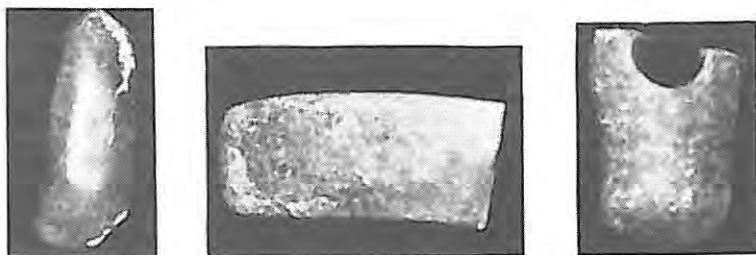
ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ²

Ο προϊστορικός αυτός οικισμός, που βρίσκεται 1 χιλιόμ. βόρεια του ομώνυμου χωριού, ανασκάφηκε το 1928 από τον W. A. Heurtley. Από τον οικισμό αυτόν, εκτός από το άλλο ανασκαφικό υλικό που υπάρχει στη συλλογή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στις αποθήκες του Μουσείου, βρέθηκε και αυτό που αναφέρουμε παρακάτω. Απ' αυτό άλλο έχει καταγραφεί και δεν έχει δημοσιευθεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί και ένα μέρος έχει δημοσιευθεί και δεν έχει καταγραφεί.

1. Η Προϊστορική εποχή αρχίζει το 600.000 (;) και σταματά το 1.100 π.Χ. στον ελληνικό χώρο, στη Χαλκιδική όμως συνεχίζεται και τον 8ο π.Χ. αιώνα.

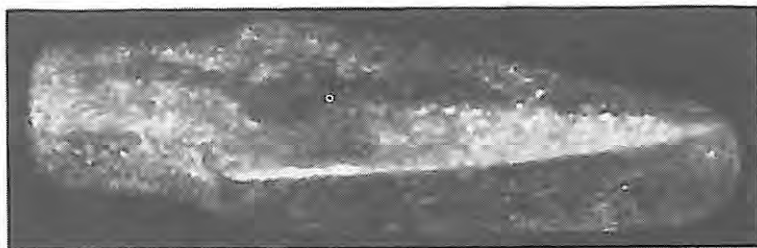
2. Βλ. Ερ. Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, Η Χερσόνησος της Χαλκιδικής κατά τους Προϊστορικούς Χρόνους, σ. 18.

Το με αριθμό 325 στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» του Μουσείου Θεσσαλονίκης είναι τμήματα από τέσσερις αξίνες από πρασινόμαυρη ή σταχτόχρωμη πέτρα και ανήκουν στη Νεολιθική³ εποχή. Οι τρεις (εικ. 1) έχουν δημοσιευθεί στο B.S.A. XXIX, σ. 147, εικ. 26, 1-3 και η τέταρτη είναι αδημοσίευτη.

Εικ. 1 (B.S.A. XXIX, σ. 147, εικ. 26, 1-3).

Το 326 (εικ. 2) είναι λίθινος μονόστομος πέλεκυς (τσεκούρι) μήκους 0,19 μ. Ανήκει στη Νεότερη Νεολιθική.

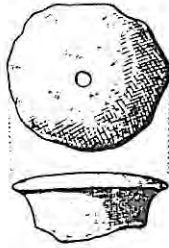

Εικ. 2 (B.S.A. XXIX, σ. 147, εικ. 26, 4).

3. Η εποχή του Λίθου διαιρείται: Αρχαιότερη Παλαιολιθική 600.000 (-)100.000, Μέση Παλαιολιθική 100.000-33.000, Νεότερη Παλαιολιθική 33.000-8.000, Μεσολιθική 8.000-7.000, Προκεραμεική 7.000-6.000, Αρχαιότερη Νεολιθική 6.000-5.000, Μέση Νεολιθική 5.000-4.000, Νεότερη Νεολιθική 4.000-2.800/2.700.

Τα παλαιότερα αρχαιολογικά ευρήματα του Αγίου Μάμα ανήκουν στη Νεότερη Νεολιθική.

Το 327 (εικ. 3) είναι πήλινο κάλυμμα αγγείου με οπή στο κέντρο και ανώμαλη καστανή επιφάνεια, ύψους 0,035 μ. Ανήκει στην Πρώιμη Χαλκοκρατία⁴. Το δημοσίευσε ο W. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, σ. 176, εικ. 48.

Εικ. 3 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 176, εικ. 48).

Το 328 (εικ. 4), ύψους $\pm 0,07$ μ., είναι πήλινη φιάλη, συγκολλημένη και συμπληρωμένη, με επιφάνεια κοκκινωπή και χείλη που έχουν κλίση προς τα μέσα. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 4 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 171, αριθ. 179).

Το 329 (εικ. 5) είναι πήλινος σταχτόχρωμος⁵ κύαθος (κούπα), λίγο στραβός, ύψους 0,05 μ., με χείλη καμπυλωμένα προς τα έξω και μεγάλη κάθετη λαβή, της οποίας ένα τμήμα είναι συμπληρωμένο. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

4. Η εποχή του Χαλκού διαιρείται: Πρώιμη Χαλκοκρατία 2.800/2.700-2.000/1.900, Μέση Χαλκοκρατία 2.000/1.900-1.580, Ύστερη Χαλκοκρατία 1.580-1.100 π.Χ.

5. Κατά W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 172, αριθ. 183, η επιφάνεια έχει χρώμα μαύρο με κόκκινο στίγμα.

Εικ. 5 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 183).

Το 330 (εικ. 6) είναι πήλινος κύαθος (κούπα), ύψους $\pm 0,04$ μ., με κάθετη λαβή και καστανόχρωμη επιφάνεια με μια μαύρη κηλίδα στον πυθμένα. Είναι ολόκληρος συμπληρωμένος. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 6 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 184).

Το 331 (εικ. 7) είναι μισός πήλινος κύαθος (κούπα) με επιφάνεια σταχτόχρωμη, ύψους 0,065 μ. και διάμετρο στομίου 0,048 μ. Συμπληρώθηκε με βάση δύο κομμάτια που βρέθηκαν· το ένα έσωζε και την κάθετη λαβή. Τα τοιχώματά του είναι στην αρχή κυρτά και μετά γίνονται κοίλα. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 7 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 185).

Το 332 (εικ. 8) είναι επίσης μισός πήλινος κύαθος (κούπα) με επιφάνεια γκριζα και λαβή κάθετη, ταινιωτή. Τα τοιχώματα αρχικά είναι κυρτά και στη συνέχεια γίνονται ίσια. Με βάση τα τρία κομμάτια που βρέθηκαν συμπληρώθηκε σ' ένα μικρό τμήμα και έχει ύψος με τη λαβή $\pm 0,09$ μ. και διάμετρο στομίου 0,075 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 8 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 186).

Το 333 (εικ. 9) είναι πήλινος κύαθος (κούπα), που σώζει μέρος από τον κυλινδρικό λαιμό, μέρος της κοιλιάς και ολόκληρη την κάθετη κυλινδρική λαβή που υπερυψούται ελαφρά από το χείλος. Η επιφάνειά του είναι σταχτοκάστανη και το ύψος 0,08 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 9 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 187).

Το 334 (εικ. 10) είναι ένα καστανόχρωμο πήλινο ελλίπες και συγκολλημένο κύπελλο, που φαρδαιίνει προς το επάνω μέρος, με κάθετη ταινιωτή λαβή, ελαφρά υπερυψούμενη από το χείλος. Το ύψος του, μαζί με τη λαβή, είναι $\pm 0,095$ μ. και η διάμετρος του πυθμένα 0,04 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 10 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 188).

Το 335 (εικ. 11) είναι πήλινο ερυθροκάστανο με σκουρότερα στίγματα ελλειψοειδές κύπελλο, λίγο στραβό, με δύο κάθετες λαβές από τις οποίες η μία είναι συμπληρωμένη. Το ύψος του είναι $\pm 0,075-0,082$ μ., η διάμετρος του χείλους $\pm 0,045$ μ. και της βάσης 0,04 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 11 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 189).

Το 336 (εικ. 12) είναι πήλινο χονδροειδές, λίγο στραβό, γκριζόμαυρο κύπελλο, με σφαιρική κοιλιά και μικρό κυλινδρικό λαιμό. Έχει δύο κάθετες λαβές συμπληρωμένες, που εξέχουν αρκετά, και δύο μαστοειδείς αποφύσεις σε κάθε πλευρά, οι οποίες απέχουν εξίσου από κάθε λαβή. Το ύψος του είναι $\pm 0,075$ μ. και η διάμετρος της κοιλιάς 0,08 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 12 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 190).

Το 337 (εικ. 13) είναι πήλινος ασκός, στο χρώμα της στάχτης, που συγκολληθήκε από μικρά κομμάτια και κατά ένα μεγάλο μέρος συμπληρώθηκε. Η κοιλιά είναι περίπου σφαιρική και η προχοή, που ξεκινά λοξά, ευρύχωρη. Η λαβή είναι ταινιωτή. Έχει διακόσμηση εγχάρακτη στην κοιλιά και μέσα στα χαράγματα λευκό υλικό. Το ύψος, μετά τη συμπλήρωση, είναι 0,217 μ. και η διάμετρος της κοιλιάς 0,18 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 13 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 191).

Το 338 (εικ. 14) είναι πήλινος συγκολλημένος ασκός, ύψους 0,15 μ., με προχοή επιμήκη και πολύ ευρύχωρη, που ξεκινά λοξά από την κορυφή της σχεδόν σφαιρικής κοιλιάς, διαμέτρου 0,12 μ. Λαβή ταινιωτή, τοξωτή, εκτείνεται από το μέσον περίπου της προχοής μέχρι την κοιλιά. Έχει χρώμα γκριζο και εγχάρακτη διακόσμηση, δηλαδή μια ευθεία γραμμή που περιβάλλει το μέσον της προχοής και μια άλλη ευθεία στον ώμο, ώστε να δημιουργούν μια ταινία, η οποία διακοσμείται με μια τεθλασμένη γραμμή με τριπλής σειράς στιγμές και με άλλη τεθλασμένη γραμμή. Μέσα στα χαράγματα υπάρχει λευκό υλικό. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 14 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 192).

Το 339 (εικ. 15) είναι πήλινη συγκολλημένη και συμπληρωμένη πρόχους (κανάτα), ύψους $\pm 0,16$ μ., με σφαιρική κοιλιά διαμέτρου $\pm 0,145$ μ. και υψηλό κυλινδρικό λαιμό. Η λαβή, που είναι ταινιωτή, εκτείνεται από το στόμιο ως τον ώμο. Έχει σταχτόχρωμη επιφάνεια και εγχάρακτη διακόσμηση με λευκό υλικό μέσα στα χαράγματα. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 15 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 193).

Το 340 (εικ. 16) είναι μια μικρή πήλινη χονδροειδής πρόχους (κανάτα), ύψους $0,095-0,10$ μ. και διάμετρο βάσης $\pm 0,045$ μ., με ανώμαλη σταχτόχρωμη επιφάνεια, ελλειψοειδή κοιλιά και ψηλό κυλινδρικό λαιμό με οριζόντιο στόμιο· σχηματίζει υποτυπώδη προχοή με την πίεση προς τα έξω του χείλους. Η λαβή είναι ολόκληρη συμπληρωμένη. Κάτω από την προχοή, στην κοιλιά, έχει εγχάρακτη διακόσμηση, δηλαδή τέσσερις παράλληλες κατακόρυφες γραμμές ενωμένες με μια οριζόντια στο κάτω μέρος. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 16 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 173, αριθ. 194).

Το 341 (εικ. 17) είναι πήλινη καστανόχρωμη πρόχους (κανάτα), με σφαιρική κοιλιά, λίγο συμπιεσμένη, και ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Η λαβή, που είναι ταινιωτή και ολόκληρη συμπληρωμένη, υπερυψούται λίγο από το στόμιο. Το ύψος με τη λαβή είναι 0,14 μ. και η διάμετρος της κοιλιάς 0,135 μ. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι⁶ του λάκκου D και ανήκει στην Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 17 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 173, αριθ. 195).

Το 342 (εικ. 18) είναι πήλινη χονδροειδής σταχτόχρωμη πρόχους (κανάτα), ύψους 0,142 μ., λίγο στραβή, με στρογγυλή κοιλιά διαμέτρου 0,12 μ. και ψηλό λαιμό που γίνεται πιο στενός προς το στόμιο. Κάτω από το χείλος υπάρχει μια οπή. Από τη λαβή, που είναι συμπληρωμένη, σώζονται μόνο τα σημεία έκφυσης στον ώμο και στο στόμιο. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 18 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 173, αριθ. 196).

6. Ο W. Heurtley στον Άγιο Μάμα βρήκε στο λάκκο D και ένα αγγειοπλαστικό καμίνι με κυκλικό πάτωμα και θολωτή στέγη περίπου 90 εκ. ύψους. Αυτό το καμίνι κατέρρευσε πριν ολοκληρωθεί το ψήσιμο των αγγείων και γι' αυτό αρκετά αγγεία έμειναν στη θέση τους. Δύο μάλιστα απ' αυτά, το 341 (εικ. 17) και 345 (εικ. 21), ήταν σχεδόν τέλεια διατηρημένα, ένα, το 348 (εικ. 24), τελείως ακέραιο, μερικά μπορούσαν να ξαναφτιαχτούν και από τ' άλλα βρέθηκαν μόνο θρύψαλα. Σ' ένα από τα σπασμένα αγγεία βρέθηκε και ένα λίθινο πολεμικό τσεκούρι. Περισσότερα βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 20.

Το 343 (εικ. 19) είναι επίσης μια πήλινη σταχτόμαυρη, συγκολλημένη πρόχους (κανάτα), ύψους $\pm 0,13$ μ., με στρογγυλή κοιλιά διαμέτρου 0,105 μ. και λαιμό ψηλό που στενεύει ελαφρά προς το στόμιο. Από τη λαβή σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα στον ώμο· η υπόλοιπη είναι συμπληρωμένη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 19 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 174, αριθ. 197).

Το 344 (εικ. 20) είναι μικρή πήλινη, πολύ ελλειπής, συγκολλημένη από πολλά κομμάτια, πρόχους (κανάτα), ύψους $\pm 0,10$ μ., με σφαιρική, λίγο συμπιεσμένη κοιλιά διαμέτρου 0,09 μ. και ψηλό λαιμό. Από τη λαβή σώζεται ένα μέρος στον ώμο· η υπόλοιπη είναι συμπληρωμένη. Η επιφάνεια έχει το χρώμα της στάχτης. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 20 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 174, αριθ. 198).

Το 345 (εικ. 21) είναι πήλινη ερυθροκάστανη πρόχους (κανάτα), ύψους 0,323 μ., με μικρό επίπεδο πυθμένα, σφαιρική κοιλιά διαμέτρου 0,25 μ., ψηλό λαιμό και λαβή κάθετη που αρχίζει από τον ώμο και φθάνει λίγο πιο επάνω από το μέσον του λαιμού. Ένα αυλάκι περιβάλλει τη βάση του λαιμού. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι D ακέραη, εκτός από το χείλος και τη λαβή που είναι ολόκληρη συμπληρωμένη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 21 (W. Heurtley. Pr. M., σ. 174, αριθ. 199).

Το 346 (εικ. 22) είναι πήλινο καστανόσταχτο αγγείο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο, ύψους 0,165-0,17 μ., με κοιλιά σφαιρική συμπιεσμένη, διαμέτρου 0,18 μ., λαιμό χαμηλό κυλινδρικό, που φαρδαινει στο επάνω μέρος, και δύο κάθετες ταινιωτές λαβές που βρίσκονται στο μέσον περίπου της κοιλιάς. Η διάμετρος της βάσης είναι 0,10 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 22 (W. Heurtley. Pr. M., σ. 174, αριθ. 200).

Το 347 (εικ. 23) είναι πήλινο χονδροειδές αγγείο, ύψους 0,123 μ., με σταχτόχρωμη ανώμαλη επιφάνεια και αντιστραμμένο κωνικό περίπου σχήμα. Λίγο κάτω από το στόμιο, που έχει διάμετρο 0,11-0,115 μ., τα τοιχώματα καμπυλώνουν ελάχιστα και δημιουργούν έναν υποτυπώδη λαιμό. Η λαβή είναι κάθετη ταινιωτή και ξεκινά από το στόμιο. Στο ύψος του ώμου υπάρχουν τέσσερις μαστοειδείς αποφύσεις. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 23 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 174, αριθ. 201).

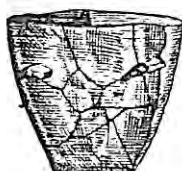
Το 348 (εικ. 24) είναι πήλινος μικρός πίθος (πιθάρι), ύψους 0,317 μ., με ερυθρόσταχτη ανώμαλη επιφάνεια⁷ και αντιστραμμένο κολοροκωνικό σχήμα. Τα τοιχώματα καμπυλώνουν στον ώμο. Στο πιο φαρδύ σημείο του πίθου υπάρχουν δύο μικρές κάθετες ταινιωτές λαβές. Το στόμιο, διαμέτρου 0,223 μ., είναι αρκετά ευρύχωρο. Βρέθηκε ακέραιο στο αγγειοπλαστικό καμίνι και επομένως ανήκει στην Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 24 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 174, αριθ. 203).

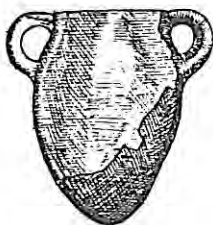
Το 349 (εικ. 25) είναι πήλινο χονδροειδές αγγείο, συγκολλημένο, ύψους 0,21 μ., με κόκκινη ανώμαλη επιφάνεια, αντιστραμμένο κολουροκωνικό συμπιεσμένο σώμα, πυθμένα κυκλικό διαμέτρου 0,115 μ. και στόμιο ελλειψοειδές. Είχε σε κανονικά περίπου διαστήματα και αρκετά κάτω από το χείλος τέσσερις οριζόντιες ορθογώνιες εκφύσεις, αλλά σώζονται μόνο δύο. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι και επομένως ανήκει στην Πρώιμη Χαλκοκρατία.

7. Κατά W. Heurtley, Pr. M., σ. 174, αριθ. 203, η επιφάνεια είναι κόκκινη με μαύρες κηλίδες.

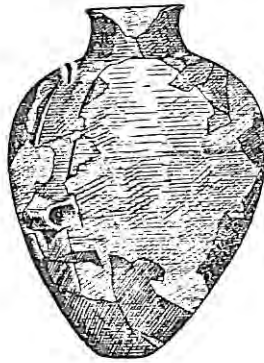
Εικ. 25 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 175, αριθ. 206).

Το 350 (εικ. 26) είναι συγκολλημένο τμήμα πήλινου αγγείου που διατηρεί μία κάθετη λαβή η οποία αρχίζει από το χείλος. Το σχήμα του αγγείου ήταν ωσειδές και το συνολικό ύψος $\pm 0,26$ μ. Η επιφάνεια είναι ανώμαλη καστανόσταχτη. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι και επομένως είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

Εικ. 26 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 175, αριθ. 207).

Το 351 (εικ. 27) είναι πήλινος πίθος (πιθάρι), ύψους 0,495 μ., συγκολλημένος και σε μεγάλο μέρος συμπληρωμένος, σχήματος ωσειδούς, με το φαρδύτερο άκρο προς το άνω μέρος, επάνω στο οποίο κάθετα ο στενός κυλινδρικός λαιμός. Οι δύο μικρές, κάθετες ταινιωτές λαβές βρίσκονται στο μέσον περίπου της κοιλιάς και από κάθε άκρο τους ξεκινά μια πλαστική γραμμή που φθάνει έως τη βάση του λαιμού. Η επιφάνειά του είναι κόκκινη. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι και είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

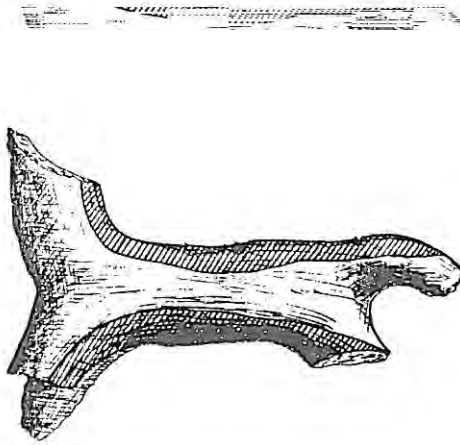
Εικ. 27 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 175, αριθ. 208).

Το 352 (εικ. 28) είναι ένας πήλινος μικρός αμφορέας ακέραιος, ύψους 0,170 μ., με κοιλιά αντιστραμμένη που καταλήγει σε πόδι και με χείλος που γέρνει προς τα έξω. Οι δύο μικρές τοξοτές λαβές ξεκινούν από τον ώμο. Η επιφάνεια είναι καταστρεμμένη αλλά διατηρούνται σ' όλο το αγγείο τα ίχνη διακόσμησης από κόκκινες παράλληλες ταινίες, εκτός από τον ώμο που καλύπτεται από κάθετες κόκκινες γραμμές. Η διάμετρος του στομίου είναι 0,09 μ. και της βάσης 0,042 μ. Ύστερη Χαλκοκρατία.

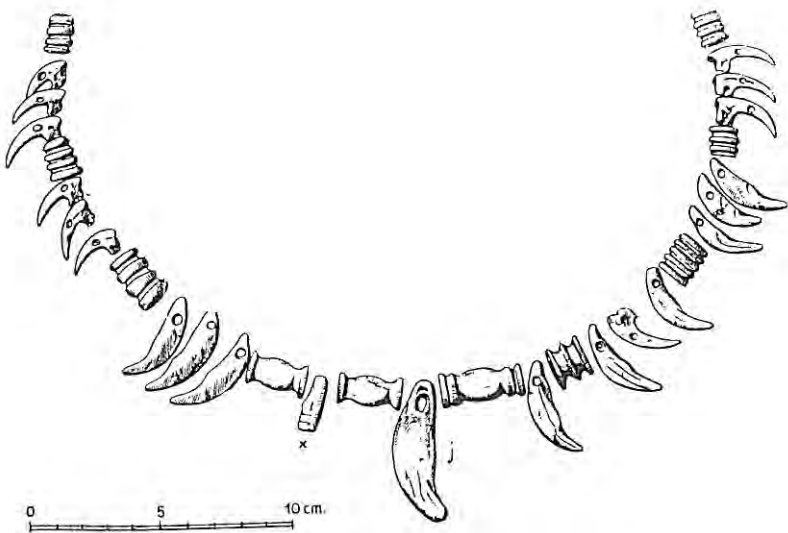
Εικ. 28 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 226, αριθ. 458).

Το 353 (εικ. 29) είναι πήλινο ειδώλιο ζώου, με συνολικό ύψος 0,06 μ. και συνολικό μήκος 0,08 μ., του οποίου σώζεται ο κορμός, μέρος του λαιμού, το ένα από τα μπροστινά πόδια, μέρος του άλλου ποδιού και αρχή της ουράς. Η επιφάνεια έχει το χρώμα της γης και διακοσμείται με καστανές ταινίες. Ύστερη Χαλκοκρατία.

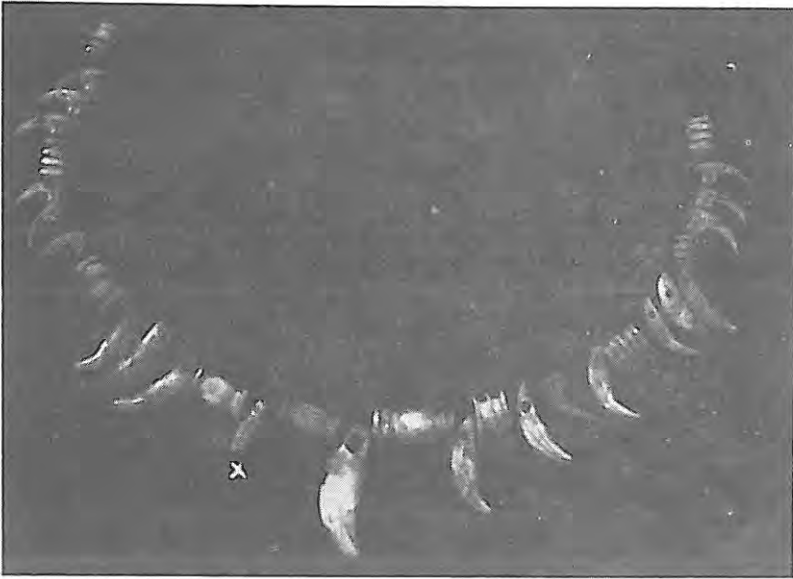

Εικ. 29 (B.S.A. XXIX, σ. 151, εικ. 30).

Το 508 (εικ. 30) είναι: α) επτά οστέινες κυλινδρικοί ψήφοι διαφόρων μεγεθών (0,01-0,018 μ.), που περιβάλλονται από βαθιά οριζόντια αυλάκια· β) τρεις οστέινες ψήφοι (0,02-0,028 μ.) που έχουν στο κύριο σώμα σχήμα περίπου αδραχτιού και σε κάθε άκρο η μεγαλύτερη ένα δακτύλιο αυλακωτό, οι δε μικρότερες δακτύλιο που φαρδύνει προς τα έξω· γ) μία ψήφος από υαλόμαζα (0,02 μ.) αρκετά καταστρεμμένη, με αυλακώσεις στην επιφάνεια που μόλις διακρίνονται. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 30 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 202, εικ. 66 j).

Εικ. 30 (B.S.A. XXIX, σ. 150, εικ. 29).

Το 509 είναι τα είκοσι δόντια τριών τύπων (σκύλου, χοίρου και γάτας) με οπή στο ένα άκρο του περιδέριου της εικ. 30. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Το 510 είναι: α) πήλινο άγκιστρο, ύψους 0,075 μ., συγκολλημένο από δύο κομμάτια, με οπή στο ένα άκρο (εικ. 31) β) όμοιο πήλινο άγκιστρο, ύψους 0,08 μ., σπασμένο στο ένα άκρο από το σημείο που κάμπτεται. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

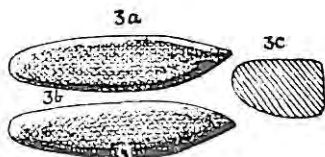

Εικ. 31 (B.S.A. XXIX, σ. 148, εικ. 28, 10).

Το 511 είναι οστέινος οπεύς (σουβλι, βελόνα), μήκους 0,066 μ., σε δύο κομμάτια. Τον χρησιμοποιούσαν για να ανοίξουν τρύπες στα δέρματα από τις οποίες περνούσαν την κλωστή ή μ' αυτόν συγκρατούσαν τα φορέματά τους.

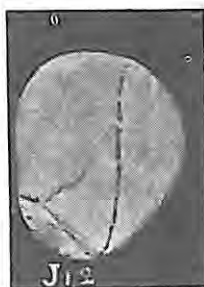
Το 512 είναι τρία όστρεα διαφόρων ειδών και δύο κομμάτια δοντιών.

Το 513 (εικ. 32) είναι νεολιθικός πέλεκυς (τσεκούρι) από μαύρη κατεργασμένη πέτρα, λίγο καταστρεμμένος στα δύο άκρα, μεγέθους 0,065 × 0,025 μ.

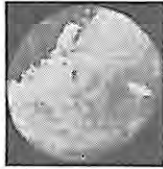
Εικ. 32 (B.S.A. XXIX, σ. 148, εικ. 27, 3 abc).

Το 514 είναι: α) λίθινο σταχτόχρωμο αντικείμενο, διαμέτρου 0,05 μ. και πάχους 0,03 μ., επιπεδόκυρτο, ακανόνιστο και λίγο καταστρεμμένο (εικ. 33)· β) λίθινο ακανόνιστο αντικείμενο με διαστάσεις 0,055 × 0,07 μ. και σχεδόν επίπεδη επιφάνεια· ίσως χρησιμοποιήθηκε σαν στιλβωτήρας. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

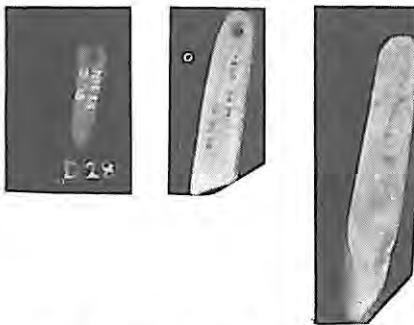
Εικ. 33 (B.S.A. XXIX, σ. 148, εικ. 28, 5).

Το 515 (εικ. 34) είναι μαρμάρινο κυκλικό κάλυμμα μικρού αγγείου, ελαφρά κυρτό στη μία πλευρά, πολύ κυρτό στην άλλη, που καταλήγει σε κώνο στο κέντρο. Διάμετρος 0,053 μ., ύψος 0,033 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 34 (B.S.A. XXIX, σ. 148, εικ. 28, 4).

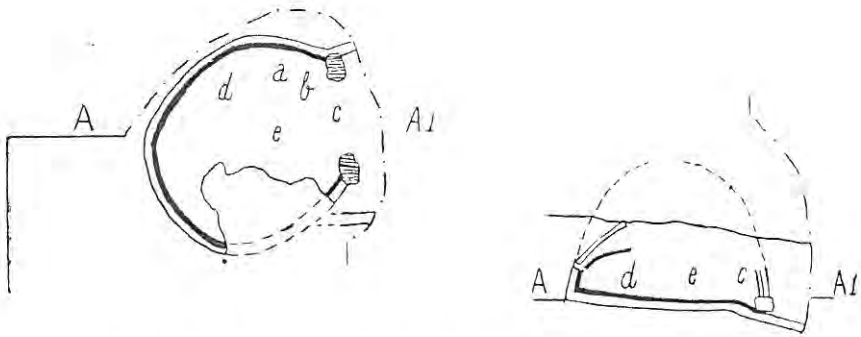
Το 516 (εικ. 35) είναι: α) μικρή ακόνη, μήκους 0,036 μ., από καφετιά πέτρα, σπασμένη στο ένα άκρο· β) ακόνη, μήκους 0,062 μ., από πράσινη-καφετιά πέτρα, σπασμένη στο ένα άκρο· γ) ακόνη ολόκληρη, μήκους 0,097 μ., από καστανοπράσινη πέτρα. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 35 (B.S.A. XXIX, σ. 148, εικ. 28, 1-3).

Το 517 (εικ. 36) είναι άμορφα κομμάτια πηλού που προέρχονται από την εστία⁸ (τζάκι). Πρώιμη Χαλκοκρατία.

8. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 20.

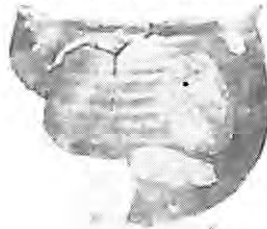

Εικ. 36 (B.S.A. XXIX, σ. 154, εικ. 33). Αριστερά: σχέδιο τζακιού συμπληρωμένου. Δεξιά: τομή τζακιού.

Το 745 (εικ. 37 α, β) είναι δύο πήλινα σταχτόχρωμα τμήματα σκύφων⁹ με πλατιά ζώνη παραλλήλων αυλακώσεων κάτω από το χείλος· α) 0,095 μ.¹⁰, β) 0,09 μ. και άνοιγμα χείλους 0,102 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 37α

Εικ. 37α, ασυμπλήρωτο

Εικ. 37β

Εικ. 37β, ασυμπλήρωτο.

Εικ. 37 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 208, αριθ. 383 = εικ. 37α, εικ. 74e = εικ. 37α ασυμπλήρωτο, αριθ. 384 = εικ. 37β, εικ. 74d = εικ. 37β ασυμπλήρωτο).

9. Σκύφος: είδος ποτηριού στο οποίο έβαζαν τροφή ή νερό για τα κατοικίδια ζώα και πτηνά.

10. Ο W. Heurtley, Pr. M., σ. 208, αριθ. 383, αναφέρει ότι είναι 0,132 μ.

Το 746 (εικ. 38) είναι τμήμα πήλινου αγγείου με διακόσμηση αραιών αυλακώσεων. Μεγαλύτερη διάμετρος 0,135 μ., ύψος 0,063 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 38 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 208, εικ. 74b).

Το 747 (εικ. 39) είναι τμήμα λαιμού πίθου¹¹ (πιθαριού) μινυακού¹² και το διακοσμούν ακανόνιστα αυλάκια που σχηματίζουν κύκλο. Εξωτερικά έχει χρώμα γκρι σκούρο και εσωτερικά μαύρο. Διάμετρος χείλους 0,108 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 39 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 204, αριθ. 372).

11. Ο W. Heurtley, Pr. M., σ. 204, αριθ. 372, αναφέρει ότι το όστρακο αυτό προέρχεται από τον προϊστορικό οικισμό Βαρνταρόφτσα της κοιλάδας του Αξιού.

12. Μινυακά, μινύεια ή λιδικά: Αγγεία της Προμυκηναϊκής και Μυκηναϊκής εποχής που βρέθηκαν κυρίως στον Ορχομενό της Βοιωτίας, όπου βασίλευε ο Μινύας. Έχουν σχήμα ποτηριού με ψηλή συνήθως βάση ή περίπου κανθάρου χωρίς βάση και δύο κάθετες λαβές. Τα περισσότερα είναι τροχήλατα, έχουν χρώμα συνήθως γκρι ή κρεμ ή κιτρινοκάστανο, επιφάνεια στιλβωμένη που δίνει μεταλλική εντύπωση. Τα συναντούμε από τη Θεσσαλία ως τη Μήλο και από τη Λευκάδα ως την Τροία. Στη Χαλκιδική βρέθηκαν κυρίως στον Άγιο Μάμα και στο Μολυβόπυργο και έχουν αυλακωτή διακόσμηση και λιπαρή αφή.

Το 800 είναι: α) μικρό όστρακο με ερυθρόμαυρη επιφάνεια και αυλακωτή διακόσμηση γεμάτη με ροδόχρωμο υλικό· β) ένα όστρακο καστανόχρωμο, ύψους $\pm 0,07$ μ. (εικ. 40α ή 40β το α), ένα άλλο καστανόχρωμο (εικ. 40β το β) και ένα όστρακο κόκκινο με μαύρη διακόσμηση (εικ. 40β το c)· γ) όστρακο με μαύρη στιλπνή επιφάνεια διακοσμημένη με λευκές παράλληλες γραμμές αρκετά καταστρεμμένες· δ) τρία όστρακα με μαύρη στιλπνή επιφάνεια και με διακόσμηση στιγμών (beaching)· ε) όστρακο με μαύρη στιλπνή επιφάνεια και διακόσμηση ρυτιδωτή· ζ) δύο όστρακα σταχτόχρωμα με αυλακωτή διακόσμηση· η) όστρακα με στιλπνή επιφάνεια, μαύρη στο επάνω μισό και κόκκινη στο κάτω.

Και τα όστρακα της εικόνας 40β (d-p), που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών», προέρχονται από τον Άγιο Μάμα· το d πρέπει να προέρχεται από χείλος αγγείου κόκκινου με μαύρη διακόσμηση, το e έχει καστανόχρωμη επιφάνεια, το f έχει λευκή επιφάνεια και είναι διακοσμημένο με κόκκινες πλατιές γραμμές, το g επίσης προέρχεται από χείλος αγγείου μαύρου στιλπνού με λευκή διακόσμηση, το h είναι μαύρο στιλπνό με λευκή διακόσμηση, τα i, j και k προέρχονται από το χείλος αγγείων με επιφάνεια μαύρη, το l έχει μαύρη στιλπνή επιφάνεια, το m είναι διακοσμημένο, το n έχει σταχτοκάστανη επιφάνεια, το ο και p είναι με επιφάνεια χωρίς επεξεργασία και ραβδώσεις. Είναι γνήσια της Νεότερης Νεολιθικής ή απομιμήσεις της και ανήκουν στην Πρώιμη Χαλκοκρατία;

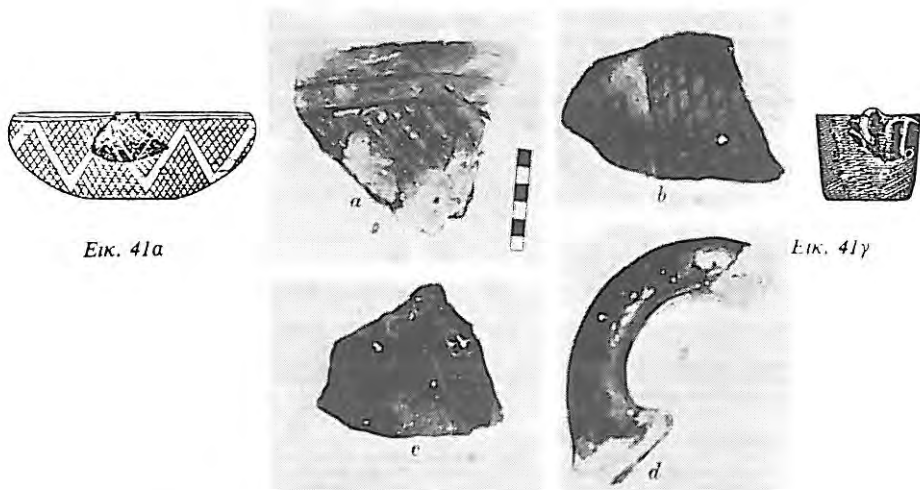
Εικ. 40α

Εικ. 40β

Το 830 (εικ. 41α ή 41β το b, 41γ, 41δ το f και g, 41ε το f) είναι: α) δύο όστρακα με ερυθροκίτρινη επιφάνεια και εγχάρακτη διακόσμηση· β) ένα κοκκινωπό με ελαφρά έντυπη διακόσμηση· γ) δύο σταχτόχρωμα με πλαστική διακόσμηση.

Και τα άλλα όστρακα των εικόνων 41β, δ, ε προέρχονται από τον Άγιο Μάμα. Των εικόνων 41α-δ είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, ενώ της εικόνας 41ε της Μέσης Χαλκοκρατίας.

Εικ. 41α

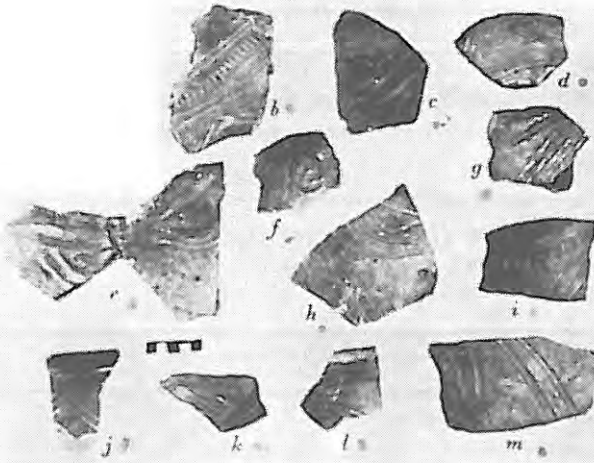
Εικ. 41γ

Εικ. 41β

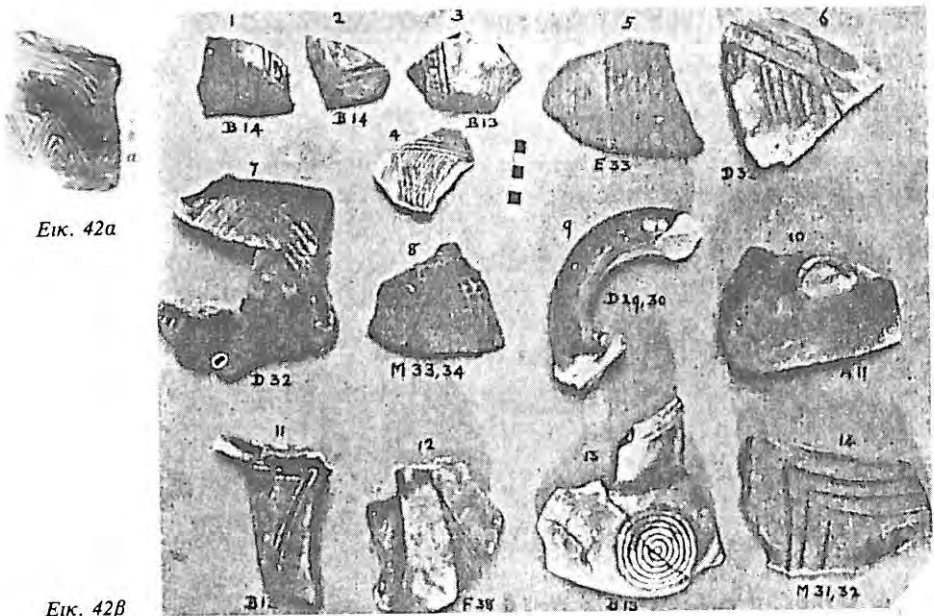
Εικ. 41δ

Εικ. 41α, β, γ, δ, ε (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 172, αριθ. 181 = εικ. 41α η εικ. 46 = εικ. 41β, σ. 174, αριθ. 202 = εικ. 41γ, σ. 176, εικ. 47 = εικ. 41δ και σ. 208, εικ. 75 εκτός του α = εικ. 41ε).

Εικ. 41ε

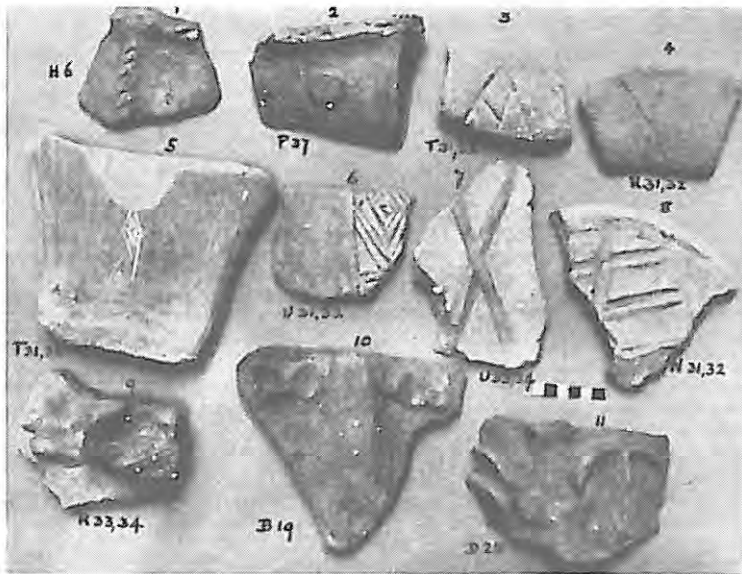
Το 835 είναι: α) όστρακο μονόχρωμο με εγχάρκτη διακόσμηση (εικ. 42α), της Μέσης Χαλκοκρατίας· β) όστρακο μονόχρωμο με εγχάρκτους ομόκεντρους κύκλους γεμάτους με λευκό υλικό (εικ. 42β το 13)· γ) τέσσερα όστρακα μονόχρωμα με ελαφρές αυλακώσεις, μινυακά ή μιμούνται μινυακά, που δημοσιεύονται στις εικόνες 42β, γ.

Εικ. 42α

Εικ. 42β

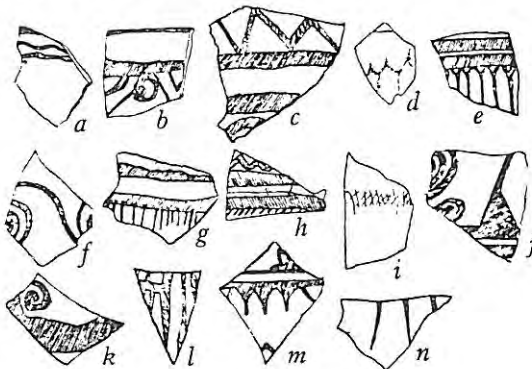
Εικ. 42α, β, γ (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 208, εικ. 75 to α=εικ. 42α· *B.S.A.*, XXIX, σ. 133, εικ. 12=εικ. 42β, σ. 134, εικ. 13=εικ. 42γ).

Εικ. 42γ

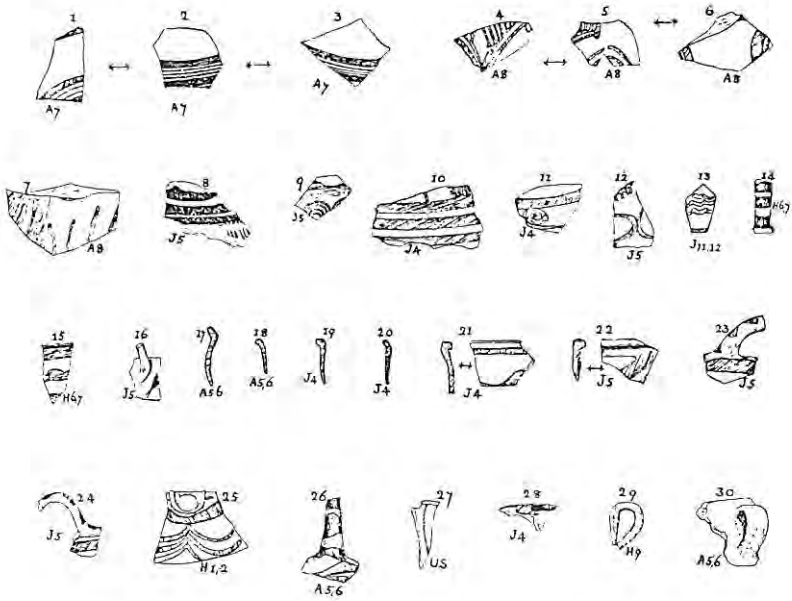
Το 837 (εικ. 43α τα b, f, j, k, m, εικ. 43β τα 2, 4, 9, 24, 25) είναι: α) τέσσερα πήλινα όστρακα με γραπτή διακόσμηση, μυκηναϊκά από τη νότιο Ελλάδα· β) πήλινο όστρακο με γραπτή διακόσμηση, ντόπιο που μιμείται τα μυκηναϊκά· γ) πέντε πήλινα όστρακα ντόπια με διακόσμηση γραπτή μαύρου χρώματος. Ύστερη Χαλκοκρατία.

Και τα άλλα όστρακα των εικόνων 43 α, β προέρχονται από τον Άγιο Μάμα και είναι της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

Εικ. 43α

Εικ. 43α, β (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 226, εικ. 95 = εικ. 43α, εικ. 96 ή *B.S.A.* XXIX, σ. 144, εικ. 24 = 43β).

Εικ. 43β

Από τον Άγιο Μάμα προέρχονται και τα παρακάτω αγγεία ή όστρακα που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Νεότερη Νεολιθική

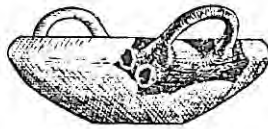
Τμήμα πήλινης φιάλης (εικ. 44) ύψους 0,09 μ., με κόκκινη, χωρίς επεξεργασία επιφάνεια και αυλακώσεις.

Εικ. 44 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 158, αριθ. 132).

Πρώιμη Χαλκοκρατία

Τμήμα φιάλης (εικ. 45) που διατηρεί και ένα από τα δύο χερούλια που υπερυψούνται του στομίου, ύψους 0,08 μ., καμωμένο από κόκκινο πηλό, με καφέ, ελαφρά στιλπνή επιφάνεια και χείλη που έχουν κλίση προς τα μέσα.

Εικ. 45 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 171, αριθ. 178).

Τμήμα φιάλης (εικ. 46), ύψους 0,08 μ., με σκούρη γκρι στιλπνή επιφάνεια και ρηχές αυλακώσεις.

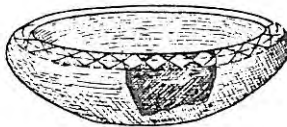
Εικ. 46 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 171, αριθ. 180).

Διάφορα όστρακα (εικ. 47): το a προέρχεται από φιάλη με χείλος που κλίνει προς τα μέσα και διατηρείται η λαβή· το b είναι τμήμα φιάλης με πλατύ χείλος· το c είναι λαβή ασκού με αυλακώσεις· το d χείλος αγγείου· το e επίσης χείλος αγγείου εγχάρακτου· το f και g είναι στιλβωμένα με λευκό χρώμα· το h έχει διακόσμηση κάτω από το χείλος· το i έχει επίσης διακόσμηση· το j είναι σωληνοειδές με άκρα που έχουν κλίση προς τα άνω.

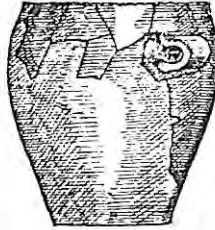
Εικ. 47 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 171, εικ. 45).

Τμήμα φιάλης (εικ. 48), ύψους 0,08 μ., με χοντρό χείλος που έχει κλίση προς τα μέσα και επιφάνεια καφέ, προσεκτικά χαραγμένη.

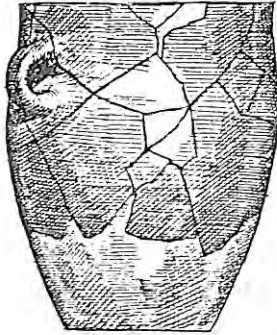
Εικ. 48 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 172, αριθ. 182).

Τμήμα πήλινου πίθου (πιθαριού) (εικ. 49), ύψους 0,31 μ., καλά ψημένο, με ερυθροκάστανη επιφάνεια και αντιστραμμένο κολουροκωνικό σχήμα. Τα τοιχώματα καμπυλώνουν στον ώμο και στο πιο φαρδύ σημείο του πίθου υπάρχουν δύο λαβές. Το στόμιο είναι αρκετά ευρύχωρο. Βρέθηκε στο αγγειοπλαστικό καμίνι.

Εικ. 49 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 175, αριθ. 204).

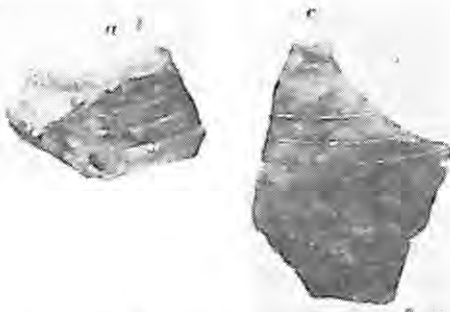
Τμήμα πήλινου πίθου (πιθαριού), (εικ. 50), ύψους 0,455 μ. Λίγο πιο επάνω από τη μέση έχει δύο λαβές. Το στόμιο είναι αρκετά ευρύχωρο.

Εικ. 50 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 175, αριθ. 205).

Μέση Χαλκοκρατία

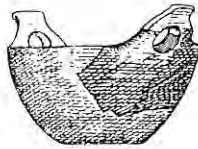
Τμήματα μινυακών αγγείων (εικ. 51) με αυλακώσεις. Το α προέρχεται από λαιμό πρόχου (κανάτας).

Εικ. 51 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 208, εικ. 74 α, β).

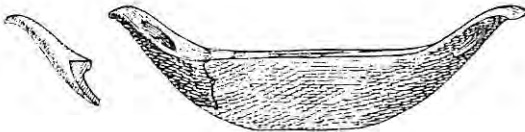
Ύστερη Χαλκοκρατία

Τμήμα πήλινης βαθιάς φιάλης (εικ. 52) με δύο λαβές διχαλωτές (wish-bone), που ξεκινούν από το χείλος και υψώνονται λοξά προς τα επάνω. Ο πηλός είναι γκριζος και η προσεκτικά επεξεργασμένη επιφάνεια έχει χρώμα πορτοκαλί. Ύψος 0,078 μ.

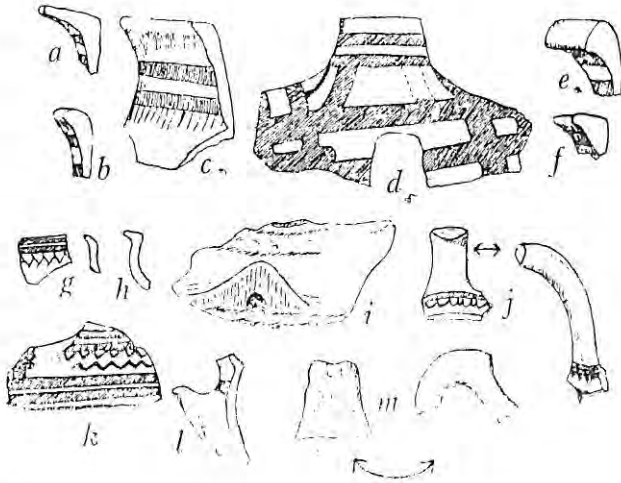
Εικ. 52 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 225, αριθ. 456).

Τμήμα αγγείου (εικ. 53) με δύο λαβές διχαλωτές (wish-bone), που υψώνονται λοξά προς τα επάνω. Η προσεκτικά επεξεργασμένη επιφάνεια είναι κιτρινωπή και το ύψος 0,056 μ.

Εικ. 53 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 225, αριθ. 457).

Ώστρακα με γραπτή διακόσμηση (εικ. 54) τα a-f προέρχονται από πρόχους (κανάτες), τα g, h, l, m από άλλου είδους αγγείο το i από αγγείο με λαιμό που έχει κλίση και έχει κόκκινη διακόσμηση σε γκρι φόντο το k έχει διακόσμηση πορτοκαλί σε μαύρο φόντο και το m είναι χωρίς διακόσμηση.

Εικ. 54 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 225, εικ. 94).

ΒΑΣΙΛΙΚΑ¹³

Στα Βασιλικά υπάρχουν τουλάχιστο τρεις προϊστορικές τούμπες, γνωστές ως τούμπα Α, Β, C. Ο Δ. Γραμμένος έκανε από το 1981 έως το 1983 δύο ανασκαφικές τομές στον οικισμό C. Από τις τομές αυτές αλλά και από απλή επιφανειακή περισυλλογή στον τεράστιο σε έκταση αυτόν οικισμό (μέγ. μήκος από Β-Ν 250 μ., μέγ. πλάτος 400 μ., συνολική έκταση 300 στρέμματα), που θεωρείται, με βάση τα μέχρι σήμερα γνωστά βιβλιογραφικά δεδομένα, ο μεγαλύτερος σε έκταση νεολιθικός οικισμός στη Βαλκανική, εκτός από το λιθόκτιστο τμήμα οικίας, άλλους πλινθόκτιστους τοίχους και τη χρήση εστίας που διαπίστωσε, βρέθηκαν όστρακα από φιάλες και άλλα αγγεία με κοκκινωπή διακόσμηση σε κιτρινωπό φόντο που είναι αστίλβωτο επίχρισμα από ασβεστοειδή ύλη, με στιλβωμένο κοκκινωπό ή γκριζωπό επίχρισμα, με εγχάρακτη διακόσμηση, χονδροειδή κ.τ.λ. Επίσης βρέθηκαν ειδώλια, πελέκεις, βραχιόλια, περιδέραιο, περιαπτα, στιλβωτήρες, υφαντικά βάρη, σφοντύλια, πεσσοί (βόλια σφενδόνας) και άλλα λίθινα και οστέινα μικροαντικείμενα.

Μερικά από τα αρχαιολογικά αυτά ευρήματα του οικισμού C, που έχει εγκατάσταση από τη Μέση Νεολιθική, έχουν εκτεθεί στην Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας του Μουσείου Θεσσαλονίκης και τα υπόλοιπα βρίσκονται στις αποθήκες του ίδιου Μουσείου.

13. Βλ. όπ. παρ. σημ. 2, σ. 22.

ΓΚΟΝΑ¹⁴

Η προϊστορική αυτή τούμπα, που βρίσκεται στην κοιλάδα των Βασιλικών, 750 μ. περίπου ΝΔ της Γεωργικής Σχολής και 250 μ. περίπου μακριά από το δρόμο Θεσσαλονίκης-Πολυγύρου, ανασκάφτηκε από τον L. Rey το 1916-17, και το ανασκαφικό υλικό βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης. Από το υλικό αυτό άλλο δεν έχει μελετηθεί, άλλο έχει μόνο καταγραφεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί και ένα μέρος έχει μόνο δημοσιευθεί.

Το με αριθμό 595 (εικ. 55) είναι ένα κανθαροειδές αγγείο, ύψους 0,08 μ. (με τη λαβή 0,09 μ.), με καμπύλη κοιλιά διαμέτρου $\pm 0,08$ μ., ψηλό κυλινδρικό λαιμό και δύο ταινιωτές κάθετες λαβές που εκφύονται από το χείλος και υψώνονται επάνω απ' αυτό. Είναι συμπληρωμένο στη μία λαβή και στο χείλος που έχει διάμετρο 0,05 μ. Η επιφάνεια είναι ερυθροκάστανη με μία κοιλίδα μαύρη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 55 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 186, αριθ. 268).

Το 596 (εικ. 56) είναι επίσης ένα πήλινο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο κανθαροειδές αγγείο, ύψους 0,09 μ. (με τη λαβή 0,11 μ.) με πολύ ψηλό λαιμό και κοιλιά διαμέτρου 0,08 μ., που φαρδαίνει στη βάση και προχωρεί προς το λαιμό χωρίς σαφή διάκριση. Επιφάνεια καστανή, ελαφρά στιλπνή. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

14. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 24.

Εικ. 56 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 186, αριθ. 269).

Το 597 (εικ. 57) είναι μικρός αμφορίσκος, ύψους 0,105¹⁵ μ., με κοιλιά που φαρδαίνει στον ώμο και προχωρεί χωρίς σαφή διάκριση στο φαρδύ κυλινδρικό λαιμό, χείλος που έχει κλίση προς τα έξω, δύο μικρές κάθετες λαβές στον ώμο και από μία μικρή μαστοειδή απόφυση στα δύο σημεία που απέχουν εξίσου από τις λαβές. Η διάμετρος του στομιού είναι 0,095 μ. Η επιφάνεια είναι ανώμαλη, γκριζόμαυρη και ελαφρά στιλπνή. Συμπληρωμένος σε μέρος του χείλους και τη μία λαβή. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 57 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 186, αριθ. 271).

1

Εικ. 57, ασυμπλήρωτο (L. Rey, *Observations sur les premiers habitants de la Macedoine*, B.C.H. XLI-XLIII, pl. v, 1).

15. Κατά W. Heurtley, Pr. M., σ. 186, αριθ. 171, το ύψος είναι 0,112 μ.

Το 598 (εικ. 58) είναι πήλινη συγκολλημένη και συμπληρωμένη πρό-
χους (κανάτα), ύψους $\pm 0,170$ μ., με κοιλιά σφαιρική και πιεσμένη διαμέ-
τρου $0,175$ μ., λαιμό ψηλό κυλινδρικό που καταλήγει σε λοξό στόμιο δια-
μέτρου $0,062-0,072$ μ. και λαβή κάθετη, από την οποία σώζεται μόνο ένα
τμήμα στο σημείο του ώμου. Η επιφάνεια είναι μαύρη στιλπνή. Πρώιμη
Χαλκοκρατία.

Εικ. 58 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 186, αριθ. 273).

Το 599 (εικ. 59) είναι πήλινη οινόχνη¹⁶ συγκολλημένη και συμπληρω-
μένη, ύψους $0,10$ μ., με πολύ καμπύλη κοιλιά διαμέτρου $0,10$ μ., φαρδύ κυ-
λινδρικό λαιμό και ταινιωτή κάθετη λαβή, ολόκληρη συμπληρωμένη, που
υψώνεται επάνω από το χείλος. Διάμετρος στομίου $0,07$ μ. Στο ανώτερο
σημείο της κοιλιάς έχει χαρακτή διακόσμηση, δηλαδή ανάμεσα σε μια
ταινία υπάρχει διπλή τεθλασμένη γραμμή που διακόπτεται στα σημεία της
λαβής· κάτω απ' αυτή βρίσκονται τρία γραμμικά μοτίβα· τα δύο ακραία
σηματίζονται από ρόμβους και έλικες, το μεσαίο από διπλή τεθλασμένη
σε κανονικά διαστήματα γραμμή με έλικες σε κάθε γωνία. Η επιφάνεια εί-
ναι γαιώδης προς μαύρη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 59 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 187, αριθ. 277).

16. Οινόχνη: δοχείο με το οποίο έπαιρναν κρασί και γέμιζαν τα κύπελλα των συμποτών.

Το 600 (εικ. 60) είναι επίσης πήλινη οينوχόη όμοια περίπου με την 599, αλλά λίγο μεγαλύτερη¹⁷ χωρίς τη λαβή 0,11 μ., διάμετρος κοιλιάς 0,115 μ. Συγκολλημένη από δύο κομμάτια και συμπληρωμένη κατά το μεγαλύτερο μέρος. Σώζεται εγχάρακτη διακόσμηση, δηλαδή ίχνος ταινίας με λοξές γραμμές που θα περιέβαλλε το επάνω τμήμα της κοιλιάς· άλλη ταινία επάνω στην κοιλιά, κάθετη προς αυτή, γεμίζει με ρομβοειδή κοσμήματα· και στο κέντρο της κοιλιάς υπάρχει κόσμημα που σχηματίζεται από το χιασμό δύο σιγμοειδών ελίκων. Η επιφάνεια είναι μαύρη στιλπνή. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 60 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 278).

Το 601 (εικ. 61) είναι πήλινος σκύφος, ύψους¹⁸ 0,09 μ., που ολοκληρώθηκε με βάση ένα μικρό τμήμα —από πολλά κομμάτια— κοντά στο στόμιο μαζί με τη μια οριζόντια και λοξά προς τα επάνω εκφυόμενη λαβή. Η διάμετρος του στομίου είναι $\pm 0,138$ μ. και το χρώμα του καστανό. Έχει σαν διακόσμηση σε μία ζώνη, στο επάνω τμήμα του σώματος, έλικες πολύ έντονα σχηματοποιημένες. Ύστερη Χαλκοκρατία.

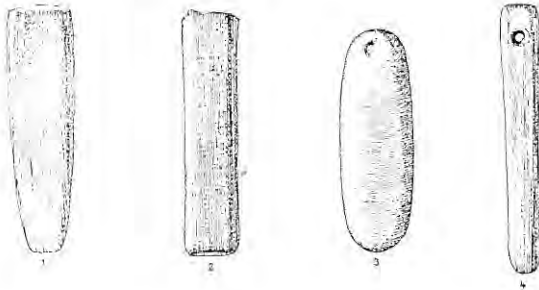
Εικ. 61 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 224, αριθ. 451).

17. Κατά W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 278, το ύψος είναι 0,10 μ.

18. Κατά W. Heurtley, Pr. M., σ. 224, αριθ. 451, το ύψος είναι 0,10 μ.

Το 602 (εικ. 62, 1, 2) είναι: α) ακέραιη ακόνη από σταχτόχρωμη πέτρα, μήκους 0,066 μ., σε σχήμα τετράπλευρου ραβδιού· β) ακόνη, σπασμένη στο ένα άκρο, από γκριζόμαυρη πέτρα, μήκους 0,067 μ., σε σχήμα τετράπλευρου ραβδιού.

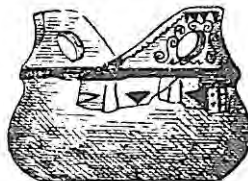
Και οι με αριθ. 3, 4 της εικόνας 62 ακόνες προέρχονται από τη Γκόνα.

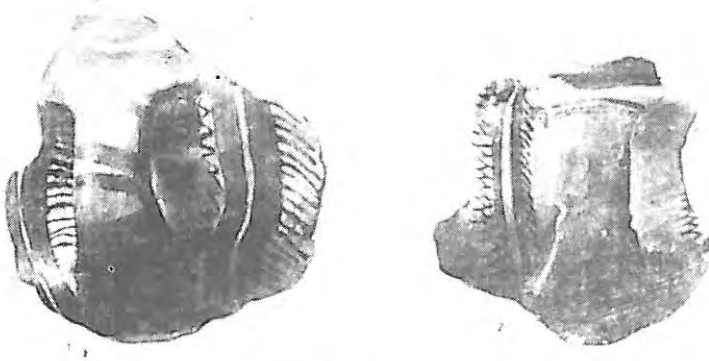
Εικ. 62 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XLIII 1-4).

Το 785 είναι: α) τμήμα αγγείου (εικ. 63α) που σώζει την τραπεζοειδούς περίπου σχήματος λαβή, η οποία εκφύεται από το χείλος και κατευθύνεται προς τα άνω με μικρή απόκλιση· έχει γραπτή διακόσμηση τριγώνων και σπειρών και ανήκει στην 'Υστερη Χαλκοκρατία· β) τμήμα αγγείου (εικ. 63 β το 1) που σώζει κάθετη ταινιωτή λαβή και έχει διακόσμηση ταινιών και τεθλασμένων γραμμών· γ) τμήμα από το χείλος αγγείου (εικ. 63γ το 8) με διακόσμηση ταινιών και τεθλασμένων γραμμών.

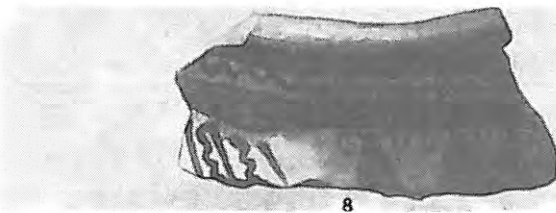
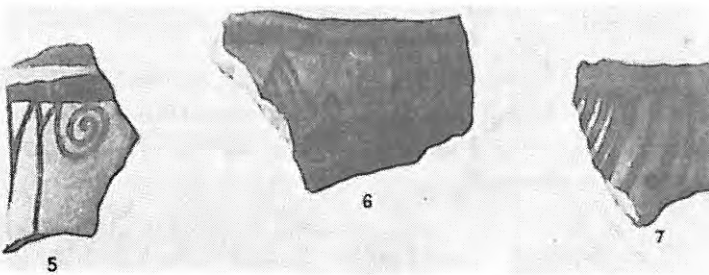
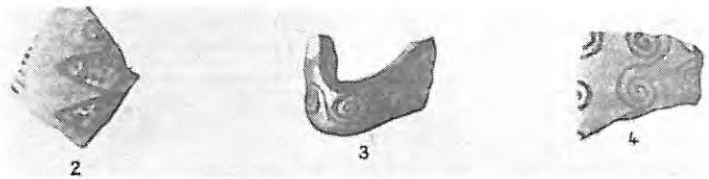
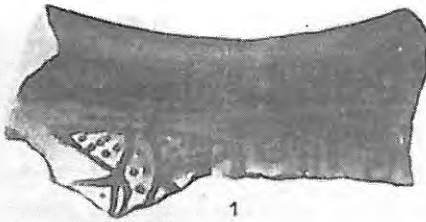
Και τα όστρακα της εικόνας 63β το 2 και της εικόνας 63γ τα 1-7 προέρχονται από τη Γκόνα και ανήκουν στη Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 63α

Εικ. 63β

Εικ. 63γ

Εικ. 63α, β, γ (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 224, αριθ. 450 = εικ. 63α, B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXXI = εικ. 63β, B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXIX = εικ. 63γ).

Το 846 είναι όστρακο μεγάλου χονδροειδούς αγγείου, κίτρινου χρώματος με μαύρη διακόσμηση.

Από τη Γκόνα προέρχονται και τα παρακάτω αγγεία, όστρακα και άλλα αντικείμενα που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» και είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

Πήλινο αγγείο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο, σχήματος περίπου κανθαροειδούς (εικ. 64), ύψους 0,102 μ., με ψηλό κυλινδρικό λαιμό και δύο λαβές που εκφύονται από το χείλος και υψώνονται επάνω απ' αυτό. Η επιφάνεια είναι λεία και το κάτω μέρος έχει μαύρες κηλίδες.

Εικ. 64, (W. Heurtley, Pr. M., σ. 186, αριθ. 270).

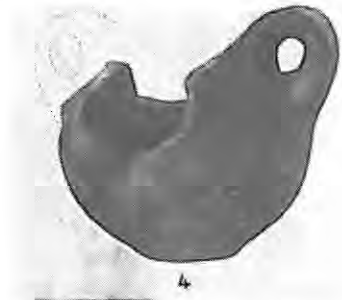

Εικ. 64 ασυμπλήρωτο (B.C.H. XLI-XLIII, pl. IV. 1).

Πήλινο σταχτόχρωμο αγγείο (εικ. 65), συγκολλημένο και συμπληρωμένο στο λαιμό και σ' ένα μέρος του ώμου, ύψους 0,09 μ., με κοιλιά σφαιρική, λαιμό χαμηλό κυλινδρικό, που φαρδαίνει στο επάνω μέρος, και δύο ταινιωτές λαβές στον ώμο.

Εικ. 65 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 186, αριθ. 272).

Εικ. 65, ασυμπλήρωτο (B.C.H. XLI-XLIII, pl. V. 4).

Πήλινο αγγείο (εικ. 66), ύψους 0,09 μ., συγκολλημένο και συμπληρωμένο, με κυλινδρικό λαιμό και κάθετη λαβή που υπερυψούται του χείλους. Επιφάνεια ελαφρά στιλπνή.

Εικ. 66 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 274).

Εικ. 66, ασυμπλήρωτο (B.C.H. XLI-XLIII, pl. V, 2).

Πήλινο αγγείο (εικ. 67), ύψους 0,126 μ., συγκολλημένο και συμπληρωμένο, με ψηλό λαιμό που καταλήγει σε λοξό στόμιο. Επιφάνεια κοκκινωπή.

Εικ. 67 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 275).

Αγγείο (εικ. 68) συγκολλημένο και συμπληρωμένο, ύψους 0,08 μ., με ψηλό κυλινδρικό λαιμό, που έχει αυλάκωση στη βάση, και λαβή που υπερυψούται του χείλους.

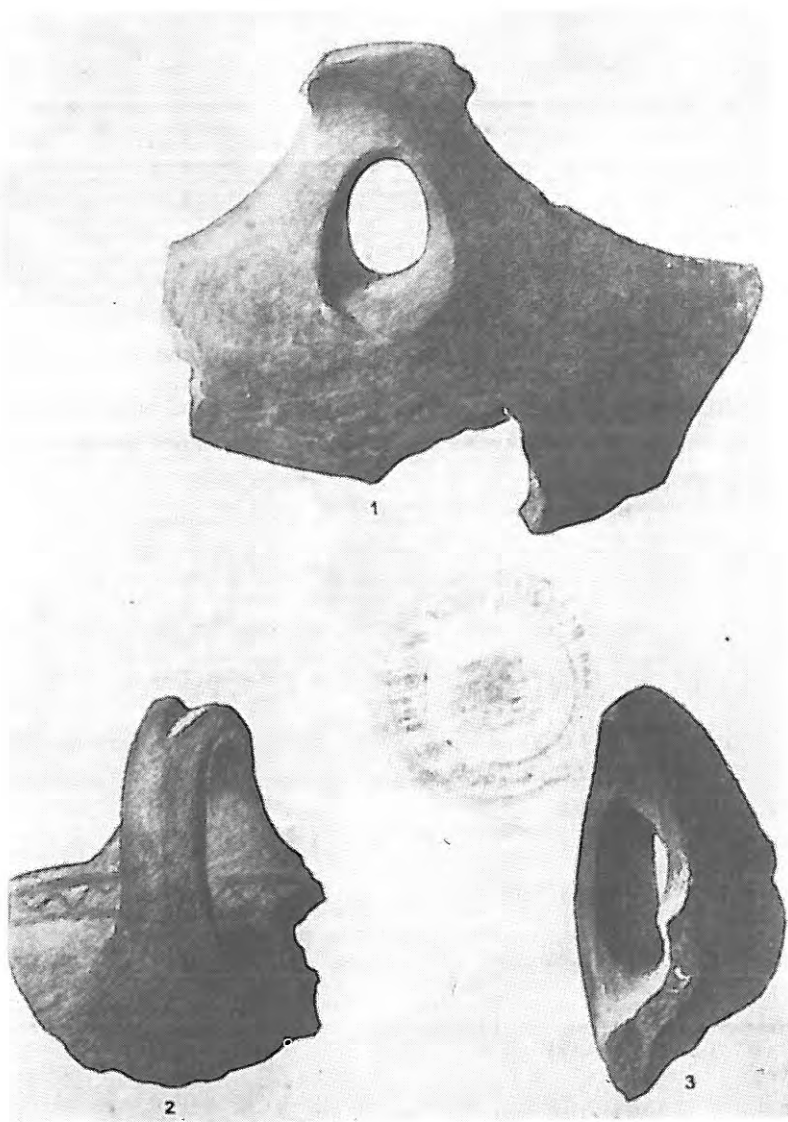

Εικ. 68 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 276).

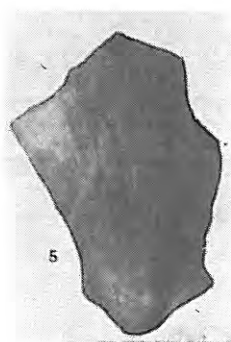
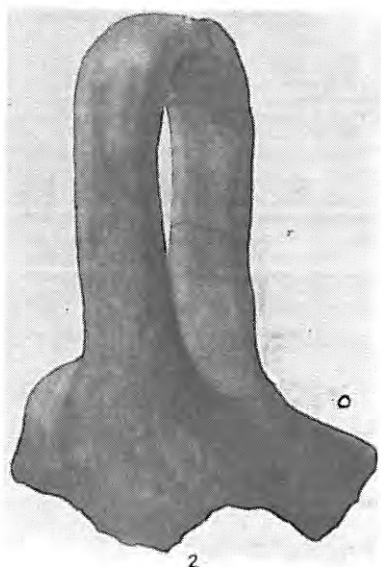
Εικ. 68, ασυμπλήρωτο (B.C.H. XLI-XLIII, pl. IV, 4).

Προμυκηναϊκά, δηλαδή της Πρώιμης και Μέσης Χαλκοκρατίας είναι και τα παρακάτω όστρακα ή άλλα αντικείμενα.
Λαβές από αγγεία (εικ. 69).

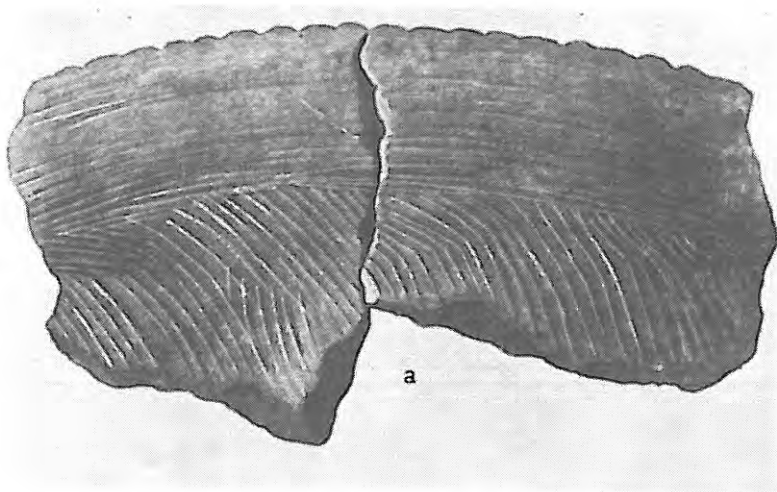
Εικ. 69 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. VIII).

Λαβή και ένα τμήμα αγγείου (εικ. 70).

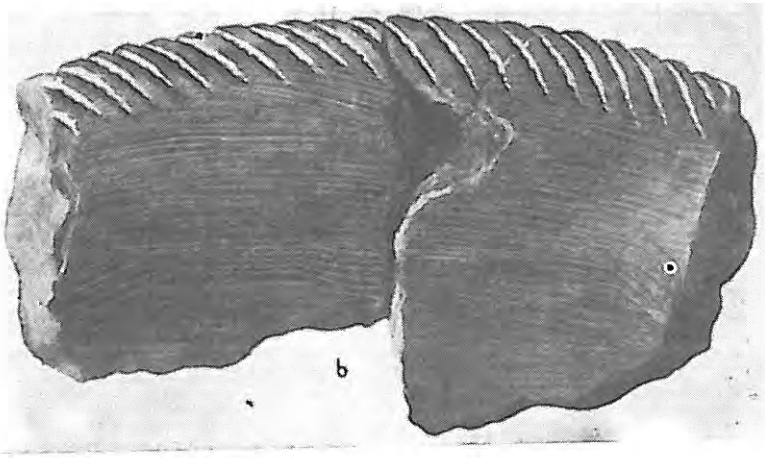

Εικ. 70 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. IX, 2, 5).

Τμήμα από το χείλος ενός πίθου (πιθαριού) με αυλακώσεις (εικ. 71) το α είναι η εξωτερική πλευρά και το β η εσωτερική.

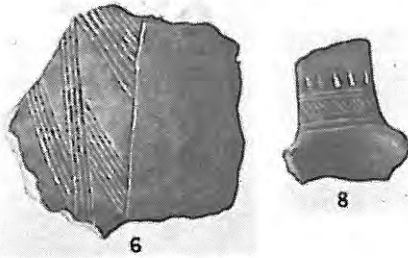

Εικ. 71 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XI).

Εικ. 71

Όστρακα με ωραία διακόσμηση (εικ. 72).

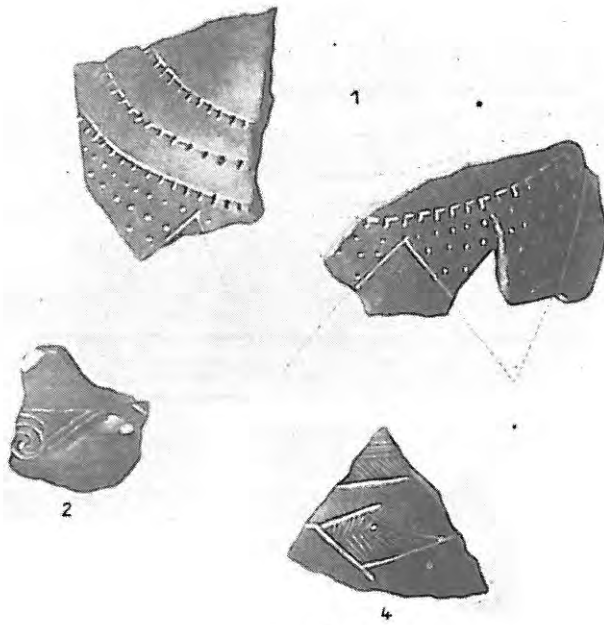

Εικ. 72 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XV, 6, 8).

Διάφορα όστρακα με διακόσμηση (εικ. 73).

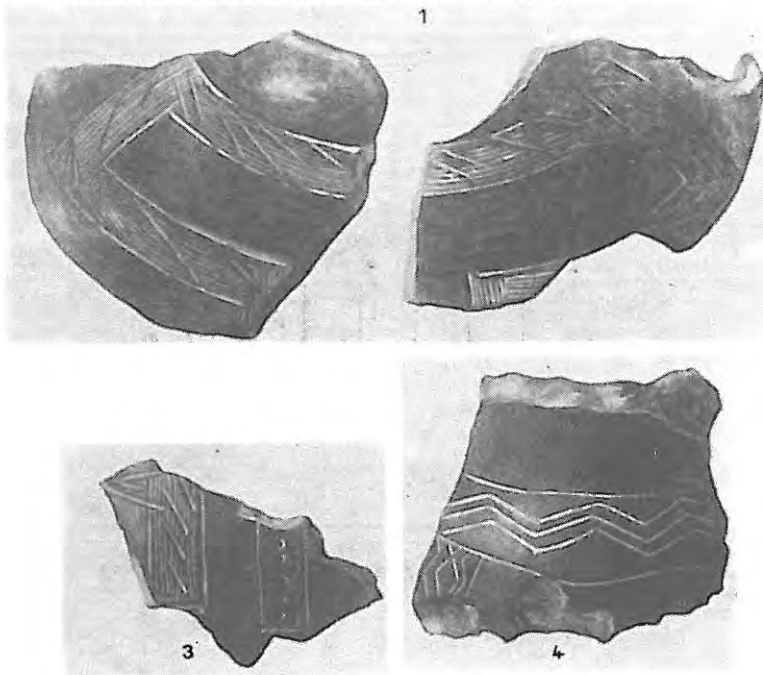

Εικ. 73 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XVI, 1, 2, 4, 7, 10).

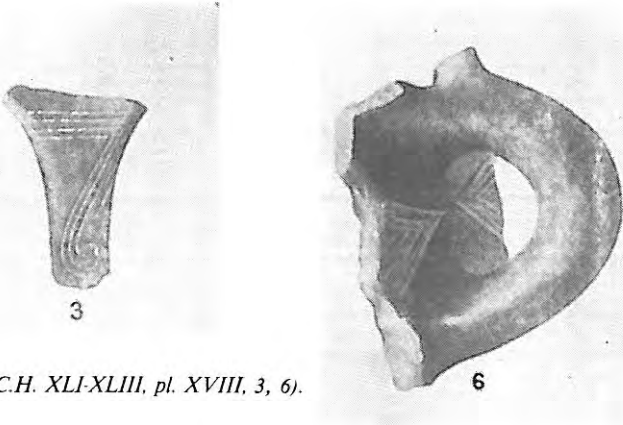
Εικ. 73

Διάφορα όστρακα με πλούσια διακόσμηση (εικ. 74).

Εικ. 74 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XVI, 1, 3, 4).

Όστρακα με ωραία εγχάρακτη διακόσμηση (εικ. 75).

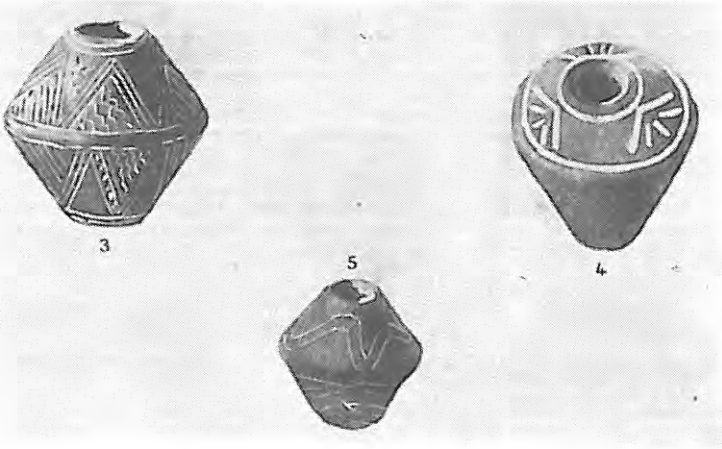
Εικ. 75 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XVIII, 3, 6).

Διάφορα όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση ρόμβων, στιγμών, τεθλασμένων γραμμών και κύκλων (εικ. 76).

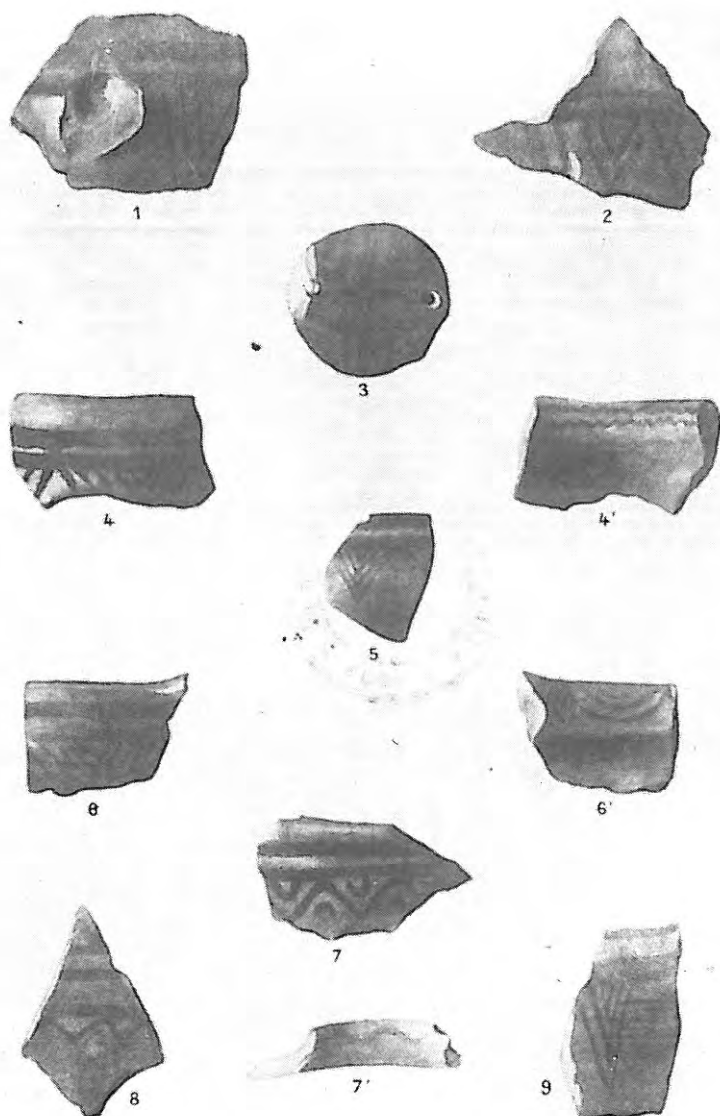
Εικ. 76 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XIX, 1-6).

Σφοντύλια με ωραία διακόσμηση και οπή στο κέντρο όπου προσαρμόζοταν η άκρη της ξύλινης ρόκας που χρησίμευε, όπως και σήμερα, για το γνέσιμο του μαλλιού. Το με αριθ. 3 έχει ύψος 0,039 μ., το 4 0,038 μ., το 5 0,023 μ. (εικ. 77).

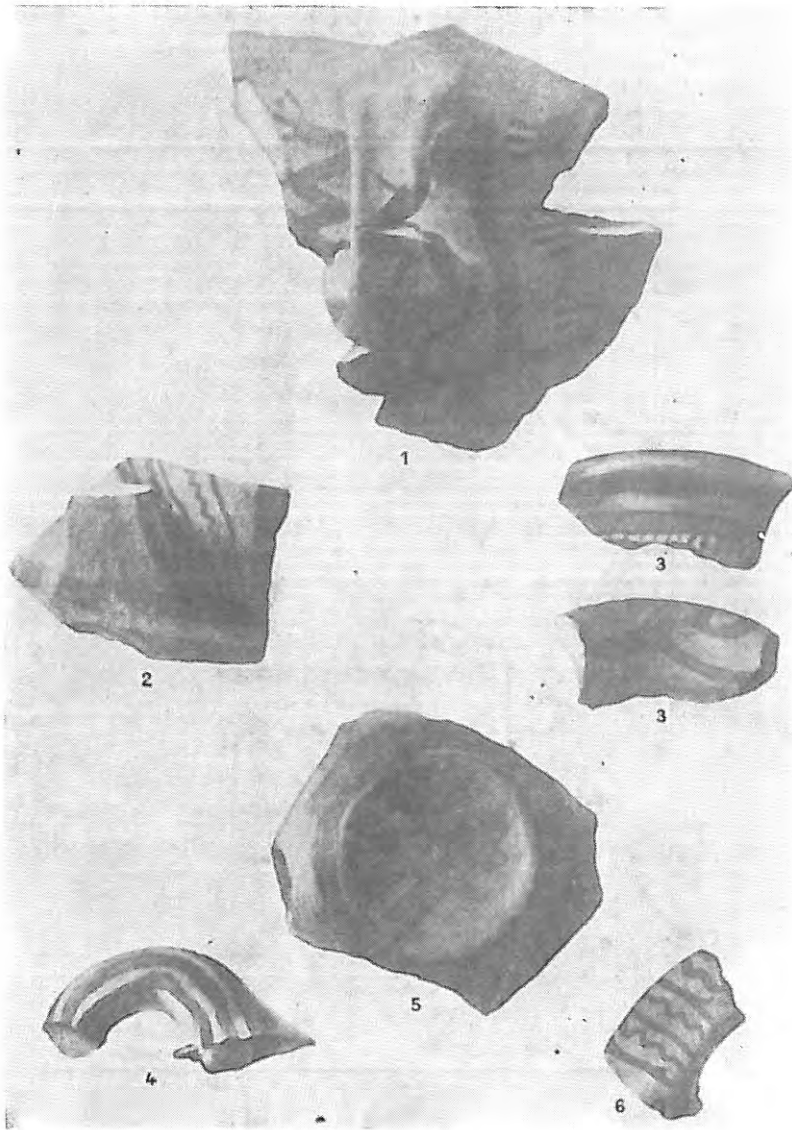
Εικ. 77 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXI, 3-5).

Διάφορα όστρακα διακοσμημένα με σκούρο χρώμα (εικ. 78). Τα περισσότερα προέρχονται από το χείλος των αγγείων, το 3 είναι κάλυμμα αγγείου.

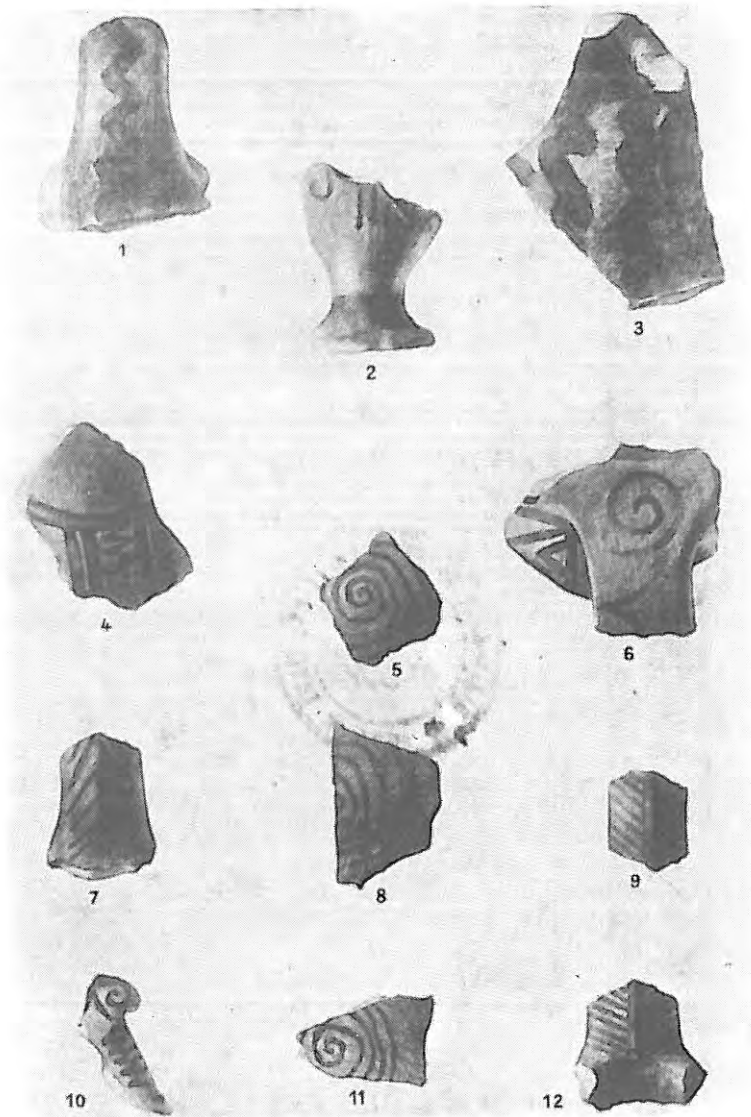
Εικ. 78 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXIV).

Διάφορα όστρακα με ανοιχτόχρωμη επιφάνεια και διακόσμηση σε σκούρο χρώμα (εικ. 79).

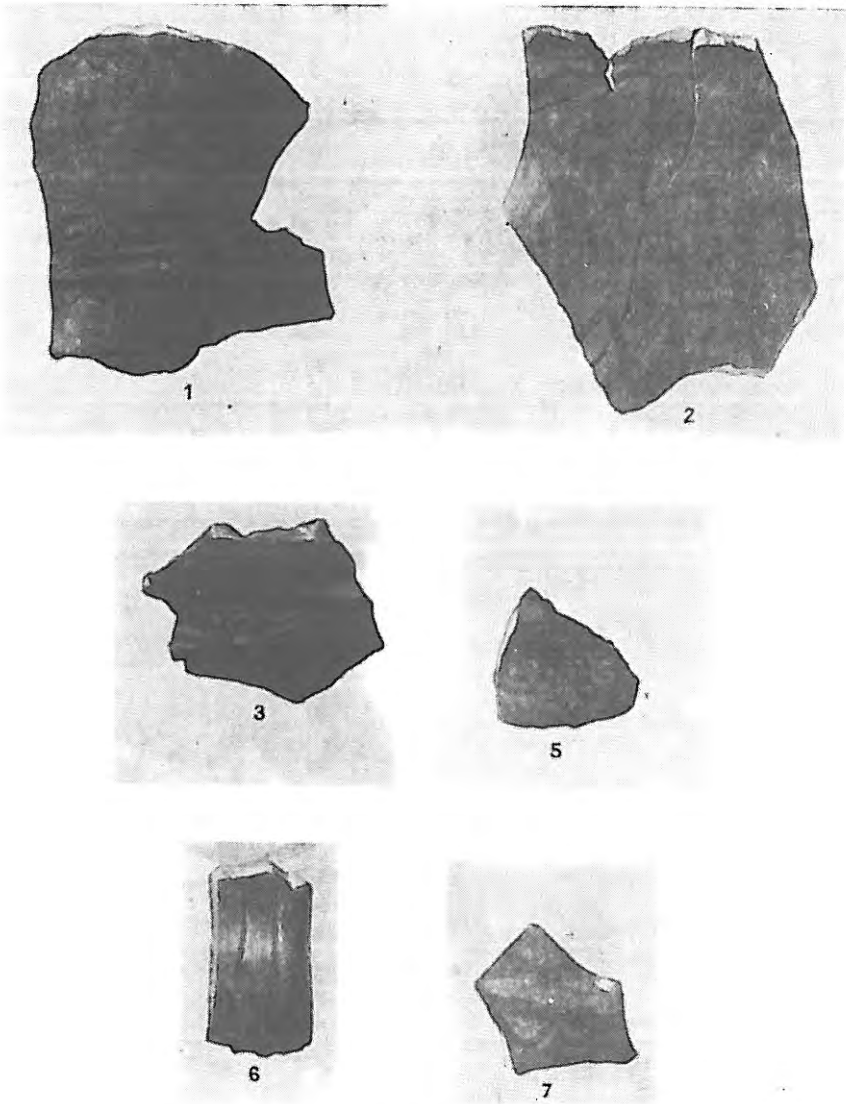
Εικ. 79 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXV).

Διάφορα όστρακα με ανοιχτόχρωμη επιφάνεια και διακόσμηση (ομόκεντρων κύκλων, τεθλασμένων γραμμών κλπ.) με σκούρο χρώμα (εικ. 80).

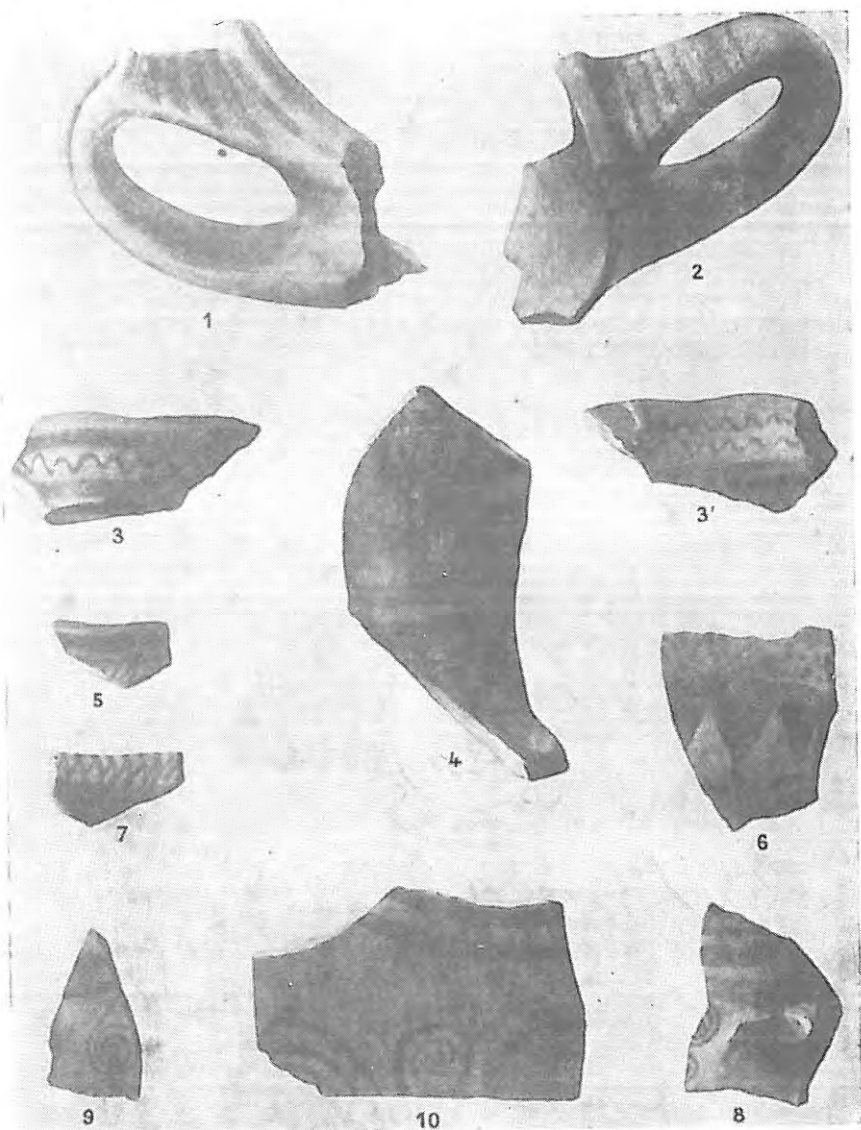
Εικ. 80 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXVI).

Διάφορα όστρακα με ανοιχτόχρωμη επιφάνεια και διακόσμηση σε σκούρο χρώμα (εικ. 81).

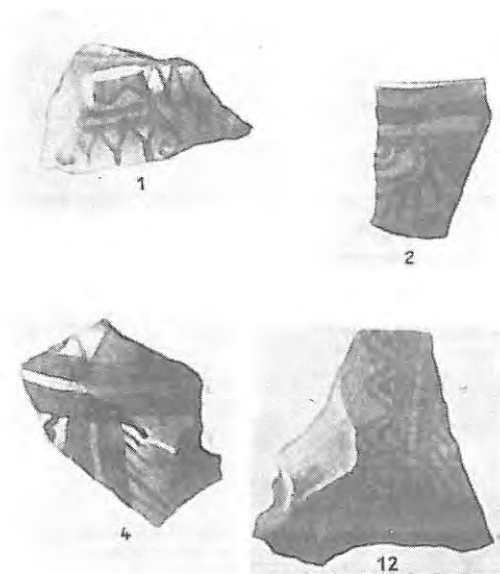
Εικ. 81 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXVII, 1, 2, 3, 5, 6, 7).

Διάφορα όστρακα με ανοιχτόχρωμη επιφάνεια και διακόσμηση σε σκούρο χρώμα (εικ. 82). Τα με αριθ. 1 και 2 διατηρούν θαυμάσια τις λαβές.

Εικ. 82 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXVIII).

Όστρακα ανοιχτόχρωμα, διακοσμημένα με σκούρο χρώμα (εικ. 83).

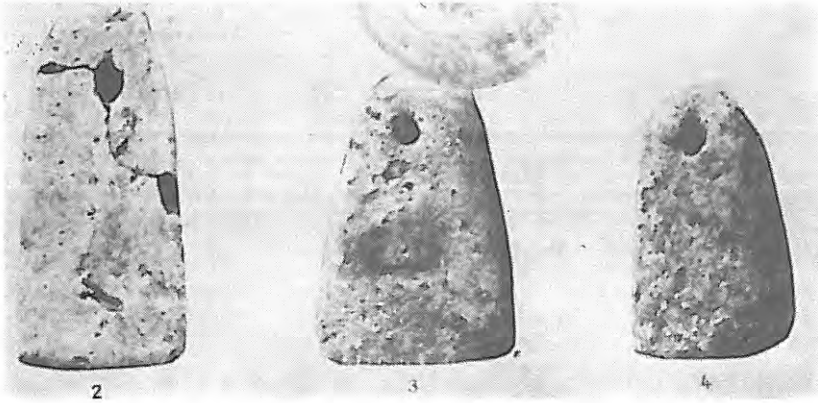
Εικ. 83 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXX, 1, 2, 4, 12).

Διάφορα όστρακα (εικ. 84).

Εικ. 84 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. X, 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11).

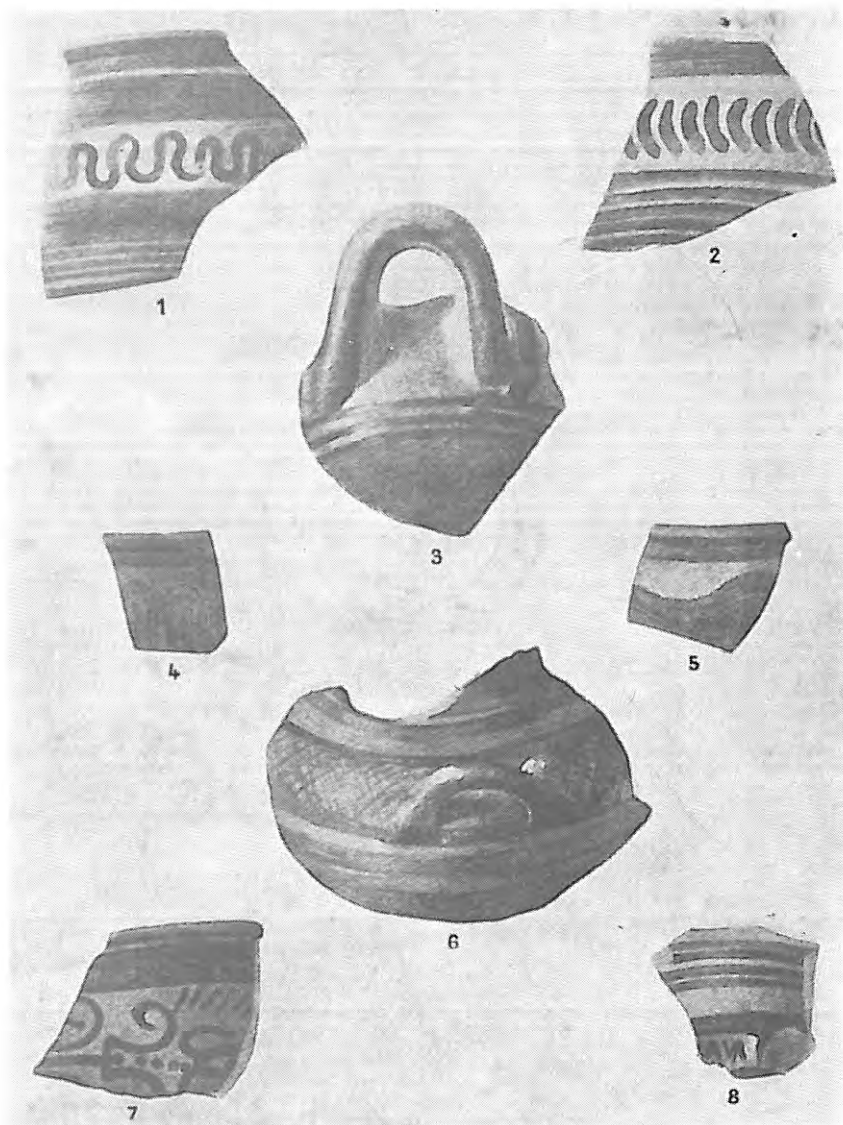
Πιθανόν νεολιθικά ή Πρώιμης Χαλκοκρατίας υφαντικά βάρη ή στηρίγματα σούβλας, ύψους το με αριθ. 2 0,19 μ., το 3 0,16 μ. και το 4 0,15 μ. (εικ. 85).

Εικ. 85 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXXVIII, 2, 3, 4).

Ύστερη Χαλκοκρατία

Διάφορα διακοσμημένα όστρακα (εικ. 86).

Εικ. 86 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XLVII pl. XLVII).

ΘΕΡΜΗ¹⁹ (ΣΕΔΕΣ)

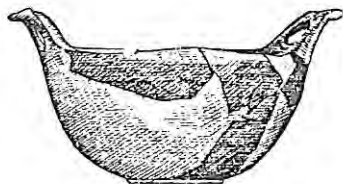
Η προϊστορική αυτή τούμπα, που βρίσκεται 1 χιλιόμε. ΒΑ του ομώνυμου χωριού της κοιλάδας των Βασιλικών, ανασκάφηκε από τον L. Rey το 1916-1917 και από τον W. Heurtley το 1939. Από το ανασκαφικό υλικό, που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης, άλλο δεν έχει μελετηθεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί και άλλο έχει μόνο δημοσιευθεί.

Το με αριθμό 611 (εικ. 87) είναι πήλινο συγκολλημένο και συμπληρωμένο κύπελλο, με ίσια τοιχώματα και τοξωτή λαβή, που εκφύεται από το χείλος προς τα άνω, και από την οποία σώζονται μόνο τα δύο σημεία έκφυσης στο χείλος. Το ύψος, χωρίς τη λαβή, είναι 0,065 μ., η διάμετρος του στομίου 0,09 × 0,105 μ. Η επιφάνεια κοκκινωπή. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 87 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 187, αριθ. 280).

Το 612 (εικ. 88) είναι πήλινη βαθιά φιάλη, συγκολλημένη και συμπληρωμένη, με δύο χοντρές λαβές διχαλωτές (wish-bone), που ξεκινούν από το χείλος και υψώνονται λοξά προς τα επάνω· το χείλος σε δύο σημεία κατά τη διάμετρο, που απέχουν εξίσου από τις λαβές, καμπυλώνεται ελαφρά προς τα επάνω. Η επιφάνεια είναι γαιώδης προς σταχτόχρωμη. Το ύψος 0,12 μ. (με τη λαβή 0,16 μ.), η εσωτερική διάμετρος του στομίου 0,20-0,22 μ., η εξωτερική 0,235 μ. και η διάμετρος της βάσης 0,085 μ. Ύστερη Χαλκοκρατία.

Εικ. 88 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 224, αριθ. 452).

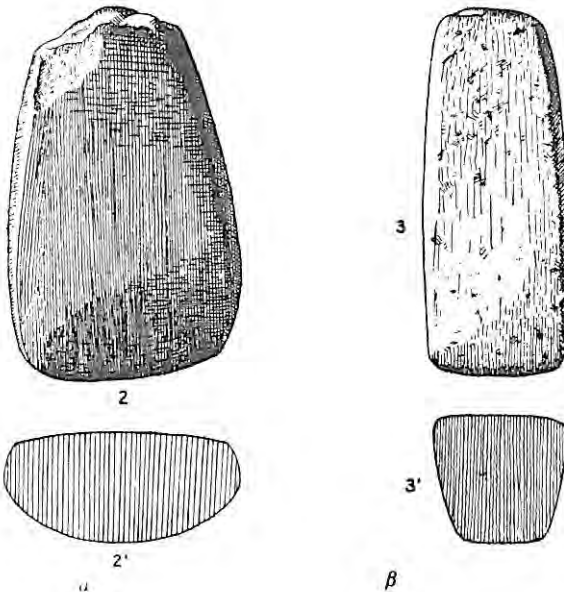
19. Βλ. όπ. παρ. σημ. 2, σ. 24.

Το 613 (εικ. 89) είναι πήλινη συγκολλημένη και συμπληρωμένη πρό-
χους (κανάτα), ύψους $\pm 0,178$ μ., με σφαιρική κοιλιά διαμέτρου $0,13$ μ., λι-
γο πιεσμένη, ψηλό λαιμό που καταλήγει σε λοξό στόμιο και λαβή κάθετη,
ολόκληρη συμπληρωμένη. Η επιφάνεια καστανή, στιλπνή' στην κοιλιά φέ-
ρει διακόσμηση τεσσάρων επάλληλων γωνιών. Ύστερη Χαλκοκρατία.

Εικ. 89 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 224, αριθ. 453).

Το 614 (εικ. 90) είναι: α) νεολιθικός πέλεκυς (τσεκούρι) από μαύρη πέ-
τρα, μήκους $0,075^{20}$ μ., σπασμένος στο ένα άκρο' β) ακέραιος νεολιθικός
πέλεκυς (τσεκούρι) από γκριζόλευκη πέτρα, μήκους $0,072$ μ.

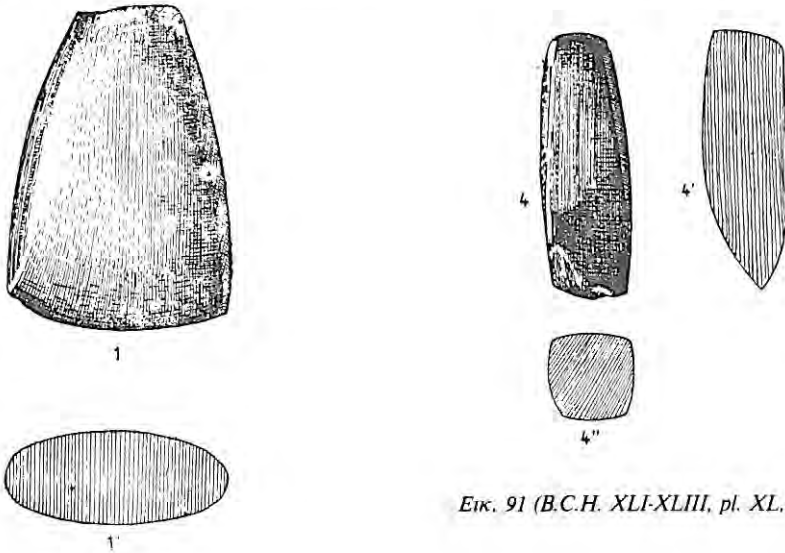
Εικ. 90 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XL, 2, 3).

20. Κατά L. Rey, Observations sur les premiers habitants de la Macedoine, B.C.H. XLI-XLIII, pl. XL, το α (2) έχει μήκος $0,072$ μ. και το β (3) $0,071$ μ.

Από τη Θέρμη προέρχονται και τα παρακάτω αγγεία, όστρακα ή άλλα αντικείμενα που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Νεότερη Νεολιθική

Πελέκεις (τσεκούρια) μήκους το με αριθ. 1 0,063 μ. και το 4 0,051 μ. (εικ. 91).

Εικ. 91 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XL, 1, 4).

Πρώιμη Χαλκοκρατία

Πήλινο συγκολλημένο και συμπληρωμένο κύπελλο (εικ. 92), χρώματος γκρι, ύψους 0,072 μ., με χείλος που έχει ελαφρά κλίση προς τα έξω και λαβή κάθετη, κατά το μεγαλύτερο μέρος συμπληρωμένη, που εξέχει από το στόμιο.

Εικ. 92 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 187, αριθ. 279).

Κύπελλο (εικ. 93), ύψους 0,069 μ., με χείλος που έχει ελαφρά κλίση προς τα έξω και κάθετη λαβή.

Εικ. 93 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 187, αριθ. 281).

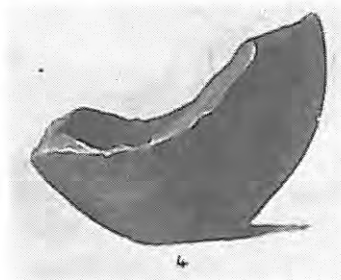
Προμυκηναϊκά είναι και τα παρακάτω αγγεία, όστρακα και άλλα αντικείμενα.

Αγγείο ασυμπλήρωτο, καλοδιατηρημένο. Η απομίμηση θηλής θα είχε ανάλογη χρήση και εκείνη την παλιά εποχή (εικ. 94).

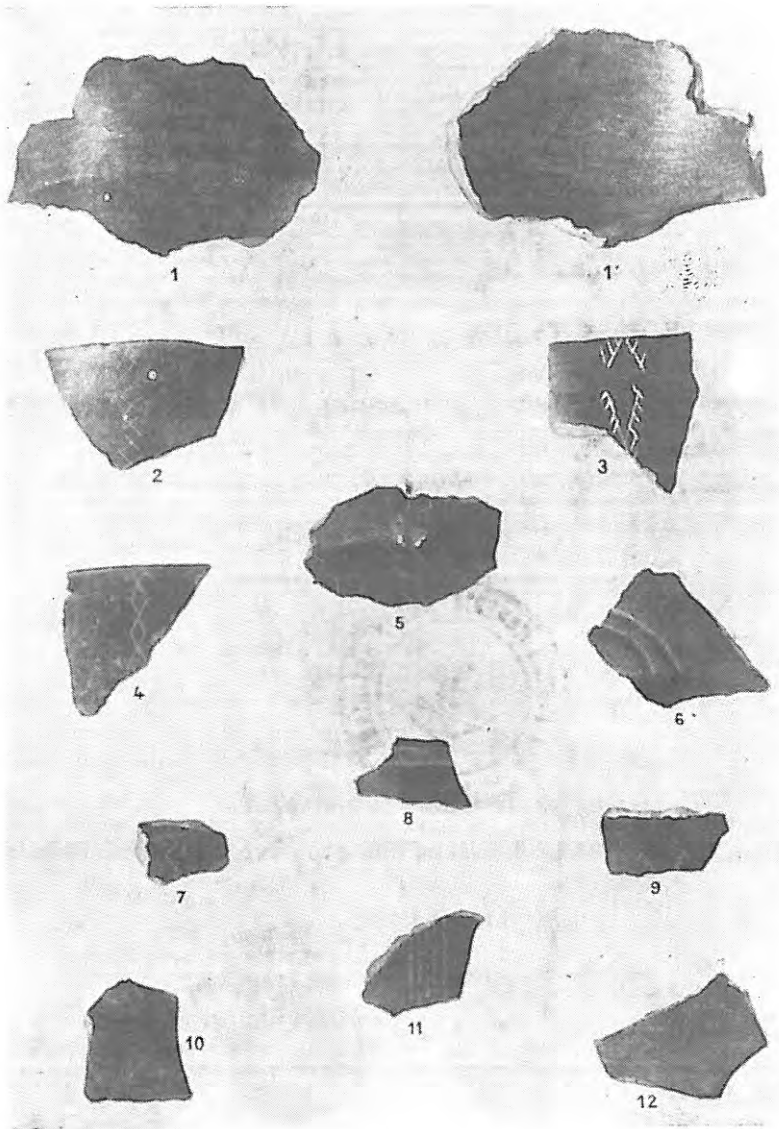
Εικ. 94 (B.C.H. *XLI-XLIII*, pl. V, 3).

Τμήμα αγγείου (εικ. 95).

Εικ. 95 (B.C.H. *XLI-XLIII*, pl. IX, 4).

Διάφορα όστρακα. Τα 4, 8, 11 έχουν διακόσμηση με λευκό χρώμα επάνω σε μαύρο φόντο (εικ. 96).

Εικ. 96 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XIII).

Όστρακο με ωραία διακόσμηση (εικ. 97).

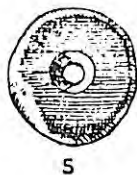
Εικ. 97 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XIX, 7).

Σφοντύλι με ωραία διακόσμηση, ύψους 0,037 μ. και οπή στο κέντρο (εικ. 98).

Εικ. 98 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XXI, 2).

Φυλακτά; (εικ. 99) με διαμπερή οπή στο κέντρο ή την περιφέρεια.

Εικ. 99 (B.C.H. XLI-XLIII, pl. XLIII 5, 7).

Ύστερη Χαλκοκρατία

Πήλινος συγκολλημένος και συμπληρωμένος σκύφος (εικ. 100), ύψους 0,15 μ., με πολύ χαμηλή βάση και δύο οριζόντιες και προς τα επάνω εκφυόμενες λαβές. Είναι ντόπιας κατασκευής, με επιφάνεια κοκκινωπή και διακόσμηση σε σκούρο χρώμα.

Εικ. 100 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 224, αριθ. 454).

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΙΑ²¹

Ο προϊστορικός αυτός οικισμός βρίσκεται στην ομώνυμη κωμόπολη, επάνω σε παραθαλάσσιους βράχους.

Στις αποθήκες του Μουσείου Θεσσαλονίκης βρίσκονται από τη Νεολιθική εποχή όστρακα μαύρα στιλβωμένα, κόκκινα στιλβωμένα, με μαύρη διακόσμηση σε κόκκινο φόντο, με κόκκινη διακόσμηση σε κρεμ φόντο, επιχρισμένα και άλλα αντικείμενα από την Πρώιμη Χαλκοκρατία μαύρο στιλβωμένο με ραβδώσεις και άλλα διάφορα από τη Μέση Χαλκοκρατία κόκκινα στιλβωμένα, καστανόχρωμα στιλβωμένα, σταχτόχρωμα στιλβωμένα, σταχτόχρωμα μινύεια, κρεμ μινύεια και εγχάρακτα από την Ύστερη Χαλκοκρατία καστανόχρωμα στιλβωμένα, αμαυρά διακοσμημένα, εγχάρακτα μυκηναϊκά και άλλα διάφορα, καθώς και ένα λίθινο τσεκούρι.

Τα αρχαιολογικά αυτά ευρήματα δεν έχουν δημοσιευθεί ούτε καταγραφεί στο «Ευρετήριο Προϊστορικών», μόνο στην Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας του Μουσείου Θεσσαλονίκης έχουν εκτεθεί νεολιθικό όστρακο από ασβεστοειδή ύλη με κόκκινη διακόσμηση σε κρεμ φόντο, μικρό λίθινο εργαλείο, λαβή από εργαλείο και λαβή από αγγείο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

21. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 25.

ΚΡΙΤΣΑΝΑ²²

Ο προϊστορικός αυτός οικισμός βρίσκεται 6 χιλιόμε. περίπου ΝΝΑ της Επανομής και 3,5 χιλιόμε. περίπου από το καταστρεμμένο μετόχι Κριτσανά. Τον ανέσκαψε ο W. Heurtely το 1929. Από το ανασκαφικό υλικό, που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης, άλλο δεν έχει μελετηθεί, άλλο έχει καταγραφεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί και ένα μέρος μόνο έχει δημοσιευθεί.

Το με αριθμό 435 (εικ. 101) είναι πήλινος σταχτόχρωμος συγκολλημένος και συμπληρωμένος κύαθος (κούπα), ύψους²³ 0,054 μ., σχήματος περίπου κυλινδρικού, που φαρδαίνει προς τα χείλη και κυρτώνει προς τη βάση. Η λαβή, που είναι ολόκληρη συμπληρωμένη, εκφύεται από το μέσο του σώματος και προχωρεί προς τον πυθμένα. Η διάμετρος του στομιού είναι 0,056 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 101 (W. Heurtely, *Pr. M.*, σ. 167, αριθ. 168).

Το 436 (εικ. 102) είναι πήλινος χονδροειδής κύαθος (κούπα), ύψους²⁴ $\pm 0,045$ μ., με κοιλιά που αποτελείται από δύο τμήματα: το κάτω έχει σχήμα ημισφαιρικό και το επάνω κυλινδρικό. Η ταινιωτή λαβή, η οποία υπερείχε του χείλους, λείπει. Μικρά σπασίματα υπάρχουν στο διαμέτρου 0,06 μ. στόμιο. Η επιφάνεια είναι καστανή προς σταχτόχρωμη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 102 (W. Heurtely, *Pr. M.*, σ. 168, αριθ. 171).

22. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 26.

23. Κατά W. Heurtely, *Pr. M.*, σ. 167, αριθ. 168, το ύψος είναι 0,047 μ.

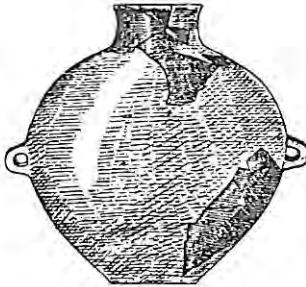
24. Κατά W. Heurtely, *Pr. M.*, σ. 168, αριθ. 171, το ύψος είναι 0,055 μ.

Το 437 (εικ. 103) είναι μικρή πήλινη πρόχους (κανάτα), ύψους περίπου 0,09 μ., από την οποία λείπει μεγάλο μέρος του λαιμού και ολόκληρη η λαβή. Η κοιλιά, διαμέτρου 0,07 μ., έχει σχήμα σφαιρικό συμπιεσμένο και ο κυλινδρικός λαιμός στενεύει λίγο προς τα άνω. Η επιφάνεια καστανή με μαύρες κηλίδες. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 103 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 168, αριθ. 172).

Το 438 (εικ. 104) είναι πήλινος αμφορέας συγκολλημένος και συμπληρωμένος, ύψους $\pm 0,40$ μ., διαμέτρου $\pm 0,34$ μ., με αντεστραμμένη κοιλιά και λαιμό στενό, κυλινδρικό που φαρδαινει λίγο προς το στόμιο· στο μέσον της κοιλιάς εκφύονται κατά τη διάμετρο δύο μικρές ταινιωτές κάθετες λαβές. Επιφάνεια σταχτόχρωμη. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

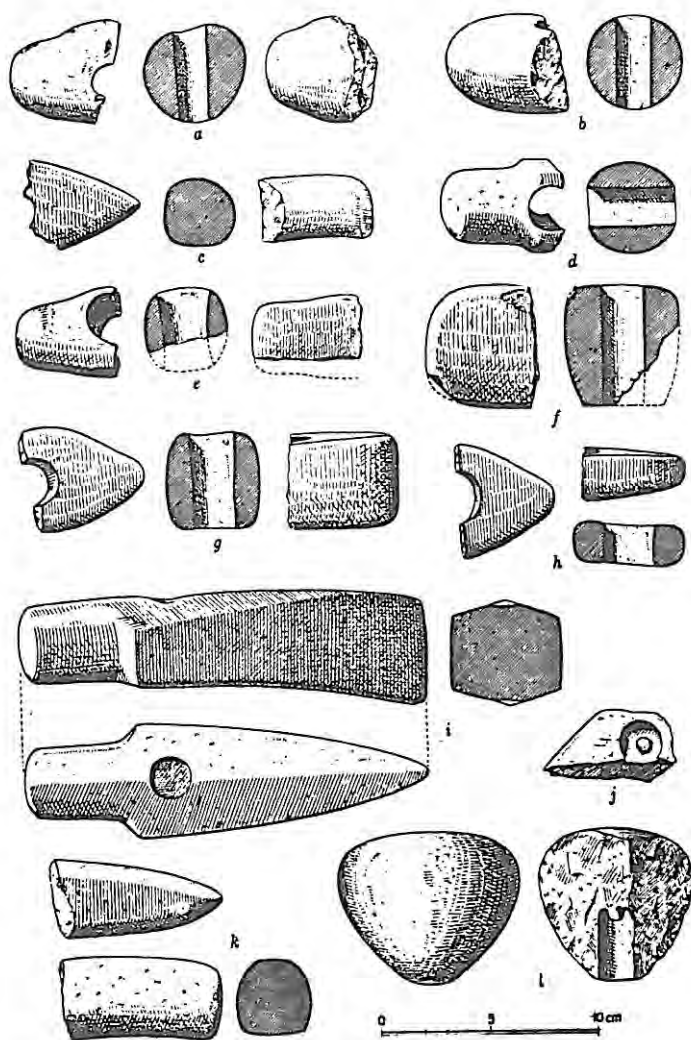
Εικ. 104 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 171, αριθ. 176).

Το 439 (εικ. 105) είναι πήλινο μικρό πιθοειδές αγγείο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο, ύψους 0,219 μ., διαμέτρου $\pm 0,195$ μ., με ελλειψοειδή κοιλιά και δύο μικρές, κάθετες, ταινιωτές λαβές λίγο επάνω από το μέσον. Επιφάνεια γκρι. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 105 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 171, αριθ. 177).

Το 440 είναι: α) τμήμα αξίνας από γκριζα πέτρα (εικ. 106 το ε), μήκους 0,049 μ., πάχους 0,025-0,03 μ., που σώζει το φαρδύ άκρο με ένα μέρος της οπής και είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας· β) τμήμα αξίνας από μαύρη κατεργασμένη πέτρα (εικ. 106 το ς), μήκους $\pm 0,045$ μ., πάχους 0,052 μ., που σώζει το φαρδύ άκρο με ένα μέρος της οπής και είναι της

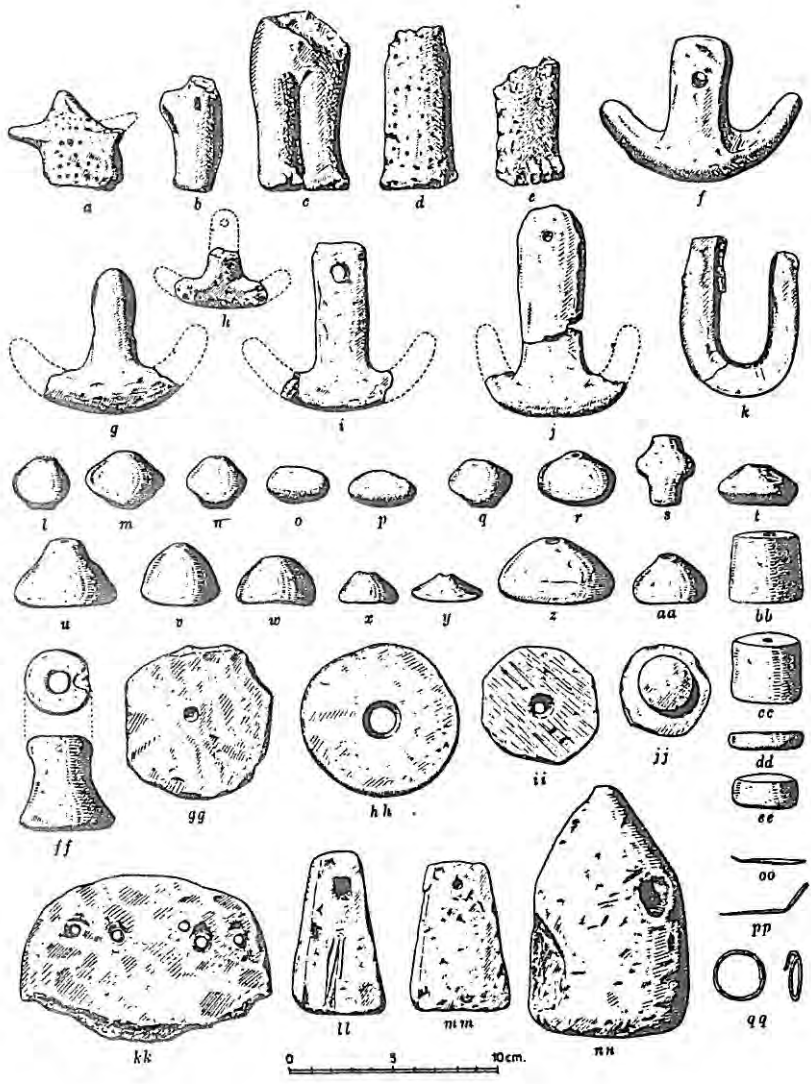
Εικ. 106 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 199, εικ. 64).

Πρώιμης Χαλκοκρατίας γ) ένδεκα λίθινα μικρά πριόνια ή τμήματα πριονιών από καστανό, κίτρινο ή μαύρο πυριτόλιθο δ) βέλος από καστανό πυριτόλιθο, σπασμένο στο ένα άκρο, μήκους 0,025 μ., τριγωνικού σχήματος, με κερατοειδείς αποφύσεις ε) ένα αντικείμενο από πράσινη πέτρα, σχήματος κωνικού, ύψους 0,015 μ., σπασμένο στην κορυφή.

Από την εικόνα 106 τα d, i και k προέρχονται από τον Άγιο Μάμα και είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας τα d και k είναι πελέκεις (τσεκούρια) από πράσινη κατεργασμένη πέτρα το i είναι επίσης πέλεκυς από μαύρη κατεργασμένη πέτρα και η οπή του δηλώνεται από ένα βαθούλωμα που έχει και στις δύο πλευρές. Τα άλλα λίθινα αντικείμενα προέρχονται από άλλες προϊστορικές τοποθεσίες της Μακεδονίας και όλα είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

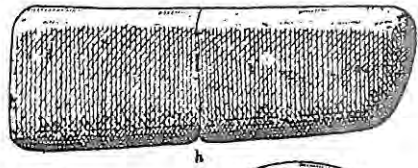
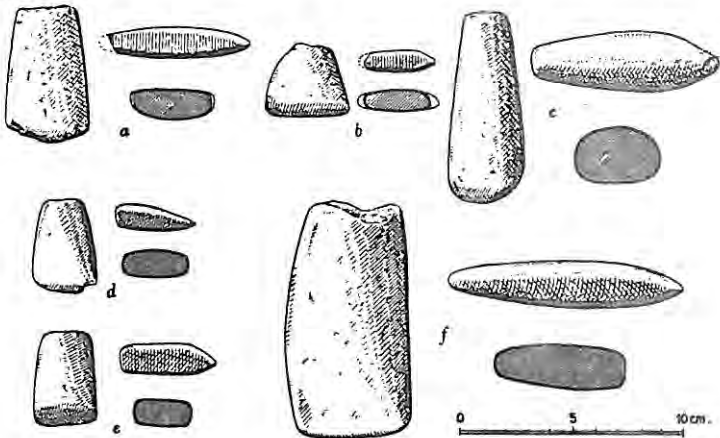
Το 461 είναι: α) πήλινο σφοντύλι αμφικωνικό (εικ. 107 η), ύψους 0,03 μ., διαμέτρου 0,03 μ. β) πήλινο σφοντύλι σφαιρικού περιπού σχήματος (εικ. 107 ο), διαμέτρου 0,028-0,03 μ. γ) πήλινο κυλινδρικό σφοντύλι (εικ. 107 ff), ύψους 0,045 μ., με κοίλες πλευρές, που στενεύει προς τη μία βάση διάμετρος μεγάλης βάσης 0,045 μ., μικρής 0,035 μ. δ) διπλό άγκιστρο (άγκυρα) (εικ. 107 g) με ραβδί στενόμακρο επάνω στο οποίο βρίσκεται οπή εξάρτησης, σπασμένο, μήκους 0,07 μ. η χρήση του είναι άγνωστη ε) διπλό άγκιστρο (άγκυρα) (εικ. 107 i) με στενόμακρο ραβδί επάνω στο οποίο βρίσκεται οπή εξάρτησης, σπασμένο, μήκους 0,08 μ. ζ) ένα δισκοειδές ακανόνιστο αντικείμενο (εικ. 107 jj), διαμέτρου 0,04-0,045 μ., με κυκλικό σωματίδιο στο μέσον η) μικρή ορθογώνια οστέινη πλάκα, μήκους 0,053 μ. και πλάτους 0,017 μ., με οδοντωτές τις μακριές πλευρές, καμπύλη τη μια στενή, και κοντά στην άλλη στενή υπάρχει οπή θ) δύο οστά σπασμένα που θα χρησιμοποιήθηκαν σαν εργαλεία η) τμήμα οστού σε σχήμα δοντιού.

Από την εικόνα 107 τα d, l-q (δύο αναφέρθηκαν παραπάνω), s, bb, ee, ii προέρχονται από τα Κριτσανά το k προέρχεται από τον Άγιο Μάμα (αναφέρεται παραπάνω, αριθ. 510, εικ. 31) και τα άλλα από άλλους προϊστορικούς οικισμούς της Μακεδονίας. Όλα είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

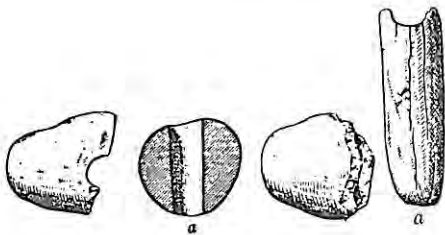
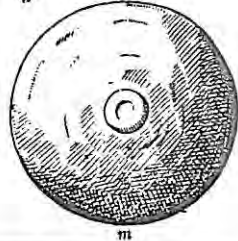

Εικ. 107 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 203, εικ. 67).

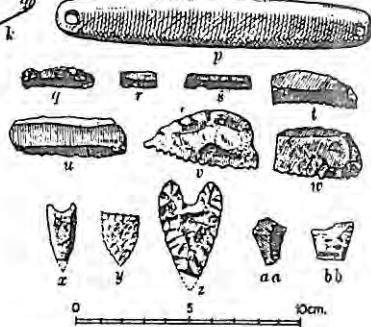
Το 462 είναι: α) πέλεκυς (τσεκούρι) από καφέ πέτρα (εικ. 108α το c), ύψους 0,09 μ.· β) το φαρδύ πίσω τμήμα αξίνας από λευκοκάστανη πέτρα (εικ. 108β), που σώζει τμήμα οπής· συνολικό μήκος 0,05 μ., ύψος 0,045 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 108α

Εικ. 108β

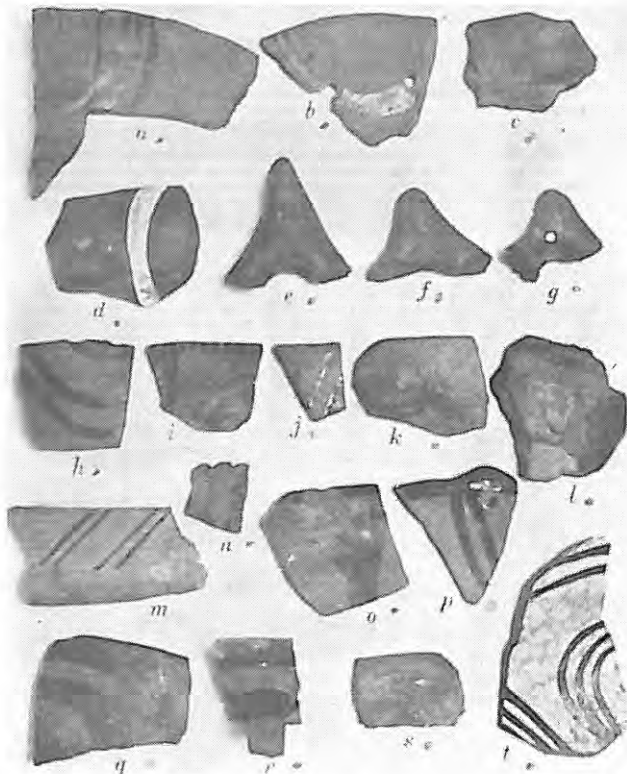
Εικ. 108α, β (W. Heurtley, Pr. M., σ. 200, εικ. 65 εκτός από το η και ο = εικ. 108α, σ. 199, εικ. 64α = εικ. 108β).

Και τα άλλα αντικείμενα της εικόνας 108α είναι λίθινα της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

Το 463 είναι: α) πήλινο αντικείμενο αμφικωνικού σχήματος, ύψους $-0,02 \mu.$, διαμέτρου $0,04 \mu.$ · β) πήλινο αντικείμενο αμφικωνικού σχήματος, ύψους $0,021 \mu.$, διαμέτρου $0,03 \mu.$ · γ) πήλινο αντικείμενο που τείνει προς το αμφικωνικό σχήμα, ύψους $0,016 \mu.$, διαμέτρου $0,03 \mu.$

Το 801 (εικ. 109α το α ή 109β και 109γ το α και d) είναι τέσσερα όστρακα, το τέταρτο δε δημοσιεύεται, με μαύρη διακόσμηση σε κόκκινο βάθος. Νεότερη Νεολιθική.

Και τα άλλα όστρακα των εικόνων 109α, γ προέρχονται από τα Κριτσανά και είναι όλα της Νεότερης Νεολιθικής.

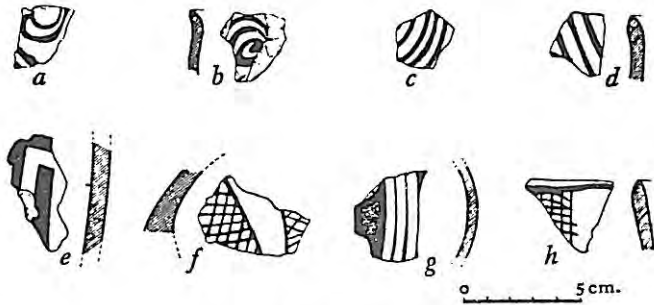

Εικ. 109α

Εικ. 109β

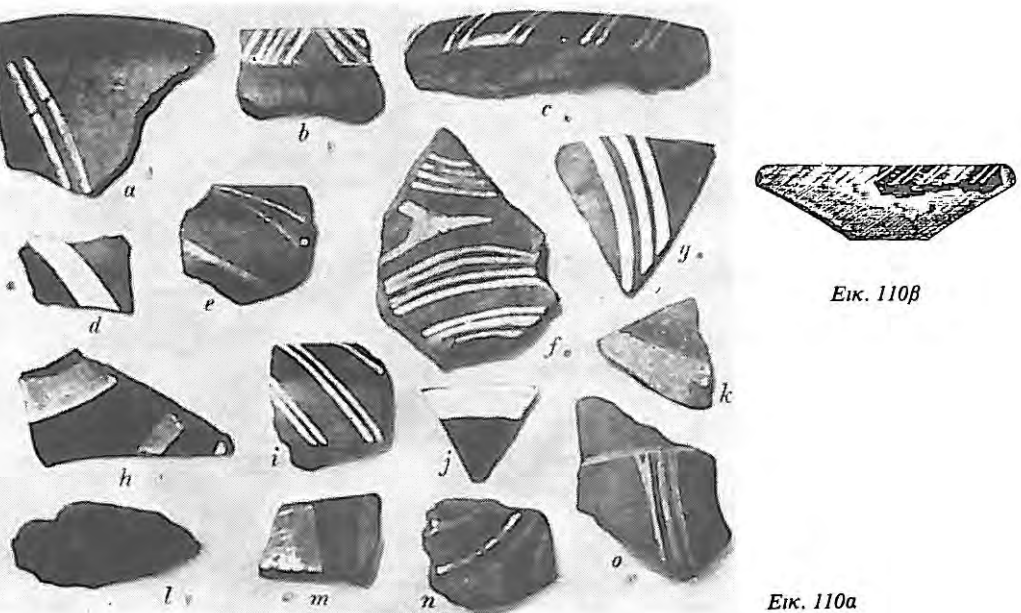
Εικ. 109α, β, γ (W. Heurtley, Pr. M., σ. 159, εικ. 28 = εικ. 109α ή σ. 158, αριθ. 136 = εικ. 109β, σ. 159, εικ. 29 = εικ. 109γ).

Εικ. 109γ

Το 802 είναι: α) όστρακο που προέρχεται από χείλος φιάλης (εικ. 110α το c ή 110β), σταχτόχρωμο, με διακόσμηση λευκού χρώματος που έχει φθαρεί· β) όστρακο σταχτόχρωμο (εικ. 110α το b), με διακόσμηση λευκών γραμμών φθαρμένων στο χείλος και ρυτιδωτή στον ώμο· γ) καστανόχρωμο όστρακο με ρυτιδωτή διακόσμηση (εικ. 110α το l). Νεότερη Νεολιθική.

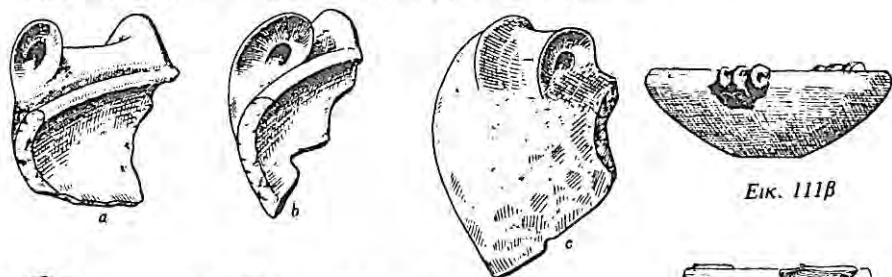
Και τα άλλα όστρακα της εικόνας 110α προέρχονται από τα Κριτσανά και όλα είναι της Νεότερης Νεολιθικής.

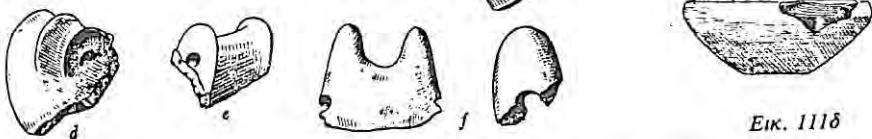
Εικ. 110β

Εικ. 110α

Το 828 είναι: α) όστρακο που προέρχεται από το χείλος και τη λαβή φιάλης (εικ. 111α το δ ή 111β), με επιφάνεια γκρι προς κοκκινωπή, ελαφρά στιλπνή, ύψους 0,08 μ.· β) όστρακο από το χείλος φιάλης (εικ. 111γ το α ή 111δ), χρώματος κιτρινωπού, ύψους 0,077 μ.· γ) όστρακο μονόχρωμο με αρχή λαβής (εικ. 111γ το ε). Πρώιμη Χαλκοκρατία.

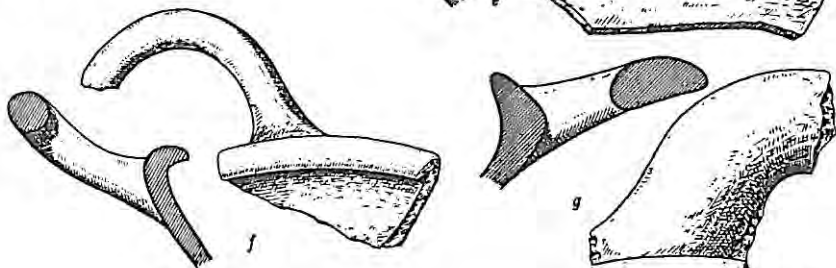
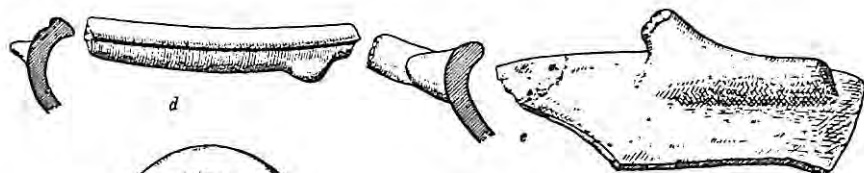
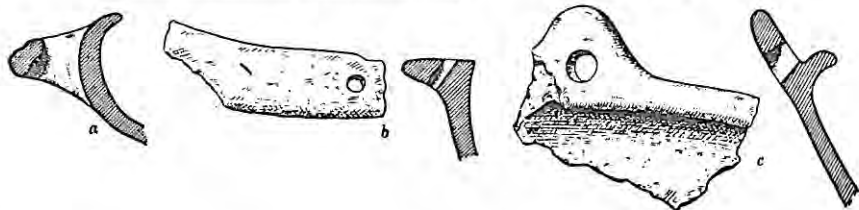
Εικ. 111β

Εικ. 111δ

0 5 10cm.

Εικ. 111α

0 5 10cm.

Εικ. 111γ

Εικ. 111α, β, γ, δ (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 166, εικ. 37 = εικ. 111α, αριθ. 163 = εικ. 111β, σ. 167, εικ. 38 = εικ. 111γ, αριθ. 164 = εικ. 111δ).

Και τα άλλα όστρακα των εικόνων 111α και 111γ προέρχονται από τα Κριτσανά και τα περισσότερα είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας.

Από τα Κριτσανά προέρχονται και τα παρακάτω όστρακα, αγγεία και άλλα αντικείμενα που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Νεότερη Νεολιθική

Τμήμα φιάλης (εικ. 112 ή 110α το α), ύψους 0,08 μ., με σταχτόχρωμη στιλπνή επιφάνεια· στο εσωτερικό υπάρχουν δύο λοξές λευκές παράλληλες γραμμές που αρχίζουν από το χείλος που έχει κλίση προς τα μέσα.

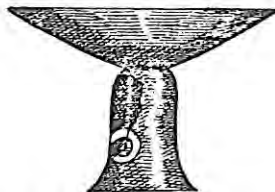
Εικ. 112 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 158, αριθ. 134).

Τμήμα φιάλης (εικ. 113), ύψους 0,05 μ.· επιφάνεια γκριζόμαυρη αστίλβωτη.

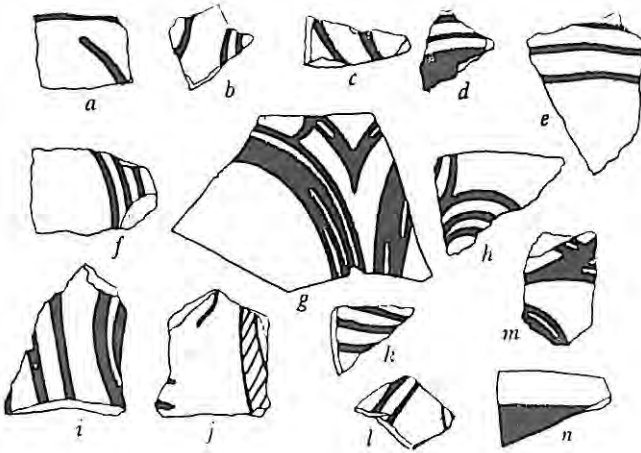
Εικ. 113 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 158, αριθ. 135).

Τμήμα αγγείου (εικ. 114), ύψους περίπου 0,17 μ., με πολύ ψηλή βάση και λευκή διακόσμηση σε κόκκινο βάθος.

Εικ. 114 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 161, αριθ. 145).

Όστρακα από τη Χαλκιδική (εικ. 115) διακοσμημένα με σκούρο χρώμα επάνω σε κόκκινο, εκτός από το d και η που είναι βαμμένα με κόκκινο χρώμα και διακοσμημένα με λευκό. Από τα Κριτσανά προέρχεται μόνο το g.

Εικ. 115 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, εικ. 31).

Τμήμα φιάλης (εικ. 116), ανοιχτού κόκκινου χρώματος, με χείλη που έχουν κλίση προς τα μέσα ύψος 0,07 μ.

Εικ. 116 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 137).

Τμήμα βαθιάς φιάλης (εικ. 117) με σκούρη κόκκινη επιφάνεια ύψος 0,07 μ.

Εικ. 117 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 138).

Όστρακο που προέρχεται από αγγείο (εικ. 118) που έχει δύο προβολές στο χείλος και πιο κάτω διακόσμηση.

Εικ. 118 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 139).

Τμήμα φιάλης (εικ. 119) βαμμένο στο εσωτερικό με λευκό χρώμα που έχει ξεθωριάσει, και στο εξωτερικό με κοκκινωπό, που σχεδόν έχει εξαφανισθεί.

Εικ. 119 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 140).

Τμήμα κοκκινωπού αγγείου (εικ. 120) με διακόσμηση ύψος 0,05 μ.

Εικ. 120 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 141).

Τμήμα φιάλης (εικ. 121) καμωμένης από γκριζο πηλό. Η επιφάνεια ανοιχτόχρωμη κόκκινη, διακοσμημένη με μαύρες γραμμές και το ύψος 0,064 μ.

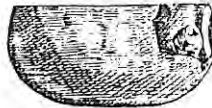
Εικ. 121 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 142).

Τμήμα φιάλης (εικ. 122) με λαβή που έχει κλίση προς τα άνω και χείλη που έχουν κλίση προς τα μέσα ὕψος 0,074 μ.

Εικ. 122 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 143).

Τμήμα φιάλης (εικ. 123) με λαβή. Η επιφάνεια έχει χρώμα πορτοκαλί και το ὕψος είναι 0,08 μ.

Εικ. 123 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 160, αριθ. 144).

Πρώιμη Χαλκοκρατία

Τμήμα σταχτόχρωμης φιάλης (εικ. 124 ή 111α το α), ὕψους 0,08 μ., με χείλη που έχουν κλίση προς τα μέσα και δύο λαβές από τις οποίες διατηρείται η μία.

Εικ. 124 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 166, αριθ. 162).

Τμήμα φιάλης (εικ. 125 ή 111γ το c), που προέρχεται από το χείλος και διατηρεί τη μία από τις δύο διχαλωτές λαβές.

Εικ. 125 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 167, αριθ. 165).

Τμήμα φιάλης (εικ. 126), ύψους 0,08 μ., που προέρχεται από το χείλος' η λαβή είναι προτεταμένη και διακοσμημένη και η επιφάνεια στιλπνή.

Εικ. 126 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 167, αριθ. 166).

Τμήμα φιάλης (εικ. 127), ύψους 0,06 μ., με χείλος που σχηματίζει στόμιο. Επιφάνεια στιλπνή γκρι, κόκκινη με λευκή διακόσμηση.

Εικ. 127 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 167, αριθ. 167).

Τμήμα (εικ. 128) κοκκινωπού κυάθου (κούπας), ύψους 0,056 μ., με χείλη καμπυλωμένα προς τα έξω και κάθετη λαβή.

Εικ. 128 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 168, αριθ. 169).

Τμήμα (εικ. 129) κυάθου (κούπας), ύψους 0,054 μ., με επιφάνεια στιλπνή γκρι προς μαύρη και κάθετη λαβή.

Εικ. 129 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 168, αριθ. 170).

Αγγείο με μυτερή βάση (εικ. 130), από σταχτόχρωμο πηλό, με χωρίς επεξεργασία κοκκινωπή επιφάνεια. Βρέθηκε στον πρώτο οικισμό της Χαλκοκρατίας.

Εικ. 130 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 168, εικ. 39).

Αγγείο (εικ. 131), ύψους 0,072 μ., από το οποίο λείπει το επάνω μισό, δηλαδή ο ευρύχωρος κυλινδρικός λαιμός και η κάθετη λαβή που ξεκινά από το μέσον της κοιλιάς. Επιφάνεια καφέ, ελαφρά στιλπνή.

Εικ. 131 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 168, αριθ. 173).

Τμήμα πρόχου (κανάτας) (εικ. 132), ύψους 0,178 μ., με μεγάλη σφαιρική κοιλιά και κυλινδρικό λαιμό που φαρδαίνει προς το σχεδόν λοξό στόμιο. Επιφάνεια καφέ.

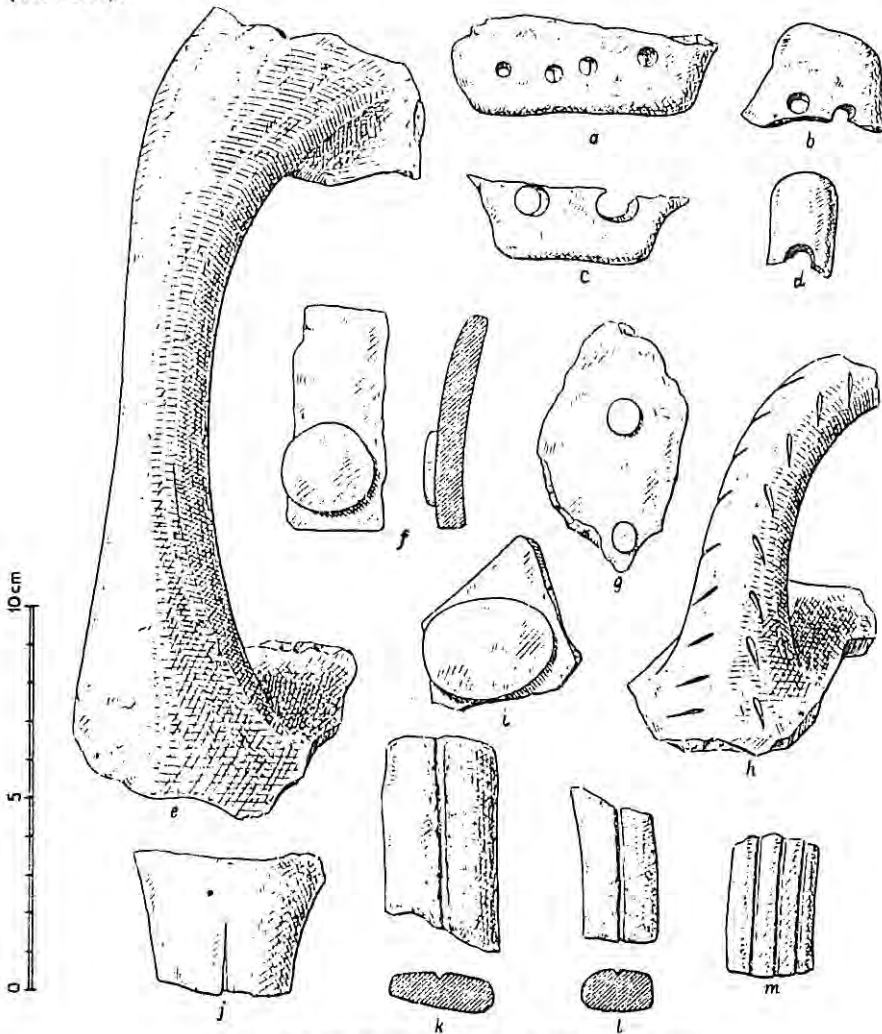
Εικ. 132 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 168, αριθ. 174).

Τμήμα πρόχου (κανάτας) (εικ. 133), ύψους περίπου 0,18 μ., με μεγάλη σφαιρική κοιλιά και κυλινδρικό λαιμό που φαρδαίνει προς το σχεδόν λοξό στόμιο. Επιφάνεια ερυθροκάστανη και εγχάρακτη διακόσμηση στη βάση του λαιμού.

Εικ. 133 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 168, αριθ. 175).

Τα όστρακα a-d είναι άκρα λαβών διακοσμημένα· το e ίσως είναι λαβή ασκού· το h είναι λαβή με εγχάρκτη διακόσμηση· τα f, g και i έχουν επιπεδούς πλαστικούς δίσκους και τα j - m είναι ταινιωτές λαβές με αυλακώσεις (εικ. 134).

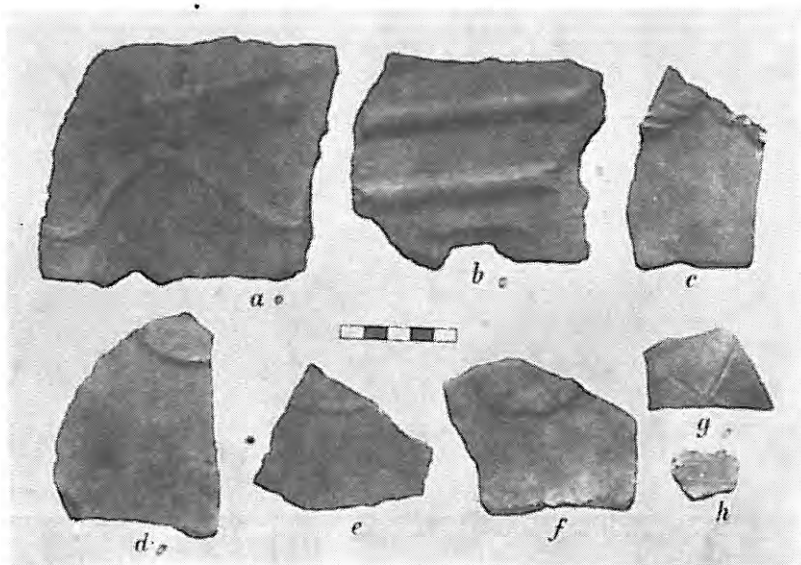
Εικ. 134 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 169, εικ. 39 (ii)).

Ο οστέινος οπεύς (σουβλί, βελόνα) (εικ. 135), έχει στο επάνω άκρο μια καμπύλη που έγινε με προσοχή και σκόπιμα για να συγκρατεί την κλωστή.

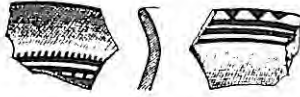
Εικ. 135 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 202, εικ. 66, g).

Διάφορα όστρακα (εικ. 136) τα a - f έχουν πλαστικό στόλισμα το g είναι ταινιωτή λαβή εγχάρακτη και το h είναι εγχάρακτο.

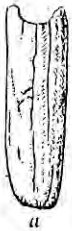
Εικ. 136 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 170, εικ. 42).

Χείλος πρόχου (κανάτας) (εικ. 137) με σκέπασμα²⁵ η διακόσμηση διατηρείται καλά.

Εικ. 137 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 170, εικ. 43).

Δύο οστέινα και ένα αντικείμενο από κέρατο (εικ. 138)²⁵ το α είναι από κέρατο, διακοσμημένο και σπασμένο²⁵ το c είναι οστέινο επίπεδο και διακοσμημένο με οδοντωτές φαγωμένες άκρες²⁵ και το f είναι οστέινο διακοσμημένο αντικείμενο.

α

c

f

Εικ. 138 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 202, εικ. 66 a, c, f).

ΜΕΣΗΜΕΡΙ²⁵

Στον προϊστορικό αυτόν οικισμό, που βρίσκεται έξω από το ομώνυμο χωριό της περιοχής της Επανομής, έκανε ανασκαφή ο Ν. Κοτζιάς το 1935-36. Από το ανασκαφικό υλικό, που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης, μόνο ένα μέρος έχει καταγραφεί στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» το 1965.

25. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 27.

Εικ. 139 (Αγγεία Πρώιμης Χαλκοκρατίας από την Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σχεδόν όλα τα αγγεία περιγράφονται παρακάτω).

Το με αριθμό 689 είναι πήλινο συγκολλημένο ποτήρι, ψηλό, κυλινδρικού σχήματος που φαρδαινει λίγο προς το στόμιο και τον πυθμένα, με μια κάθετη ταινιωτή λαβή και επιφάνεια καστανή και κατά τόπους σταχτόχρωμη. Ύψος 0,09-0,095 μ., διάμετρος στομίου 0,06 μ., βάσης 0,048 μ.

Το 690 είναι πήλινο ποτήρι, όμοιο με το 689, με ίσια τοιχώματα και λαβή, ολόκληρη συμπληρωμένη, που υπερυψούται του χείλους. Το ύψος είναι 0,082 μ., η διάμετρος του στομίου, που σε δύο σημεία είναι συμπληρωμένο, 0,057 μ. και της βάσης 0,045 μ.

Το 691 είναι επίσης όμοιο με το προηγούμενα πήλινο ποτήρι, ακέραιο, εκτός από τη λαβή που είναι συμπληρωμένη και υπερυψούται του χείλους. Το ύψος είναι 0,08-0,085 μ., η διάμετρος του στομίου 0,06-0,065 μ. και της βάσης 0,047 μ. Η επιφάνεια έχει το χρώμα του κεραμιδιού.

Το 692 είναι όμοιο με τα προηγούμενα πήλινο ποτήρι, ύψους 0,085 μ., με ίσια τοιχώματα που συγκλίνουν ελαφρά προς τον πυθμένα, και λαβή, ολόκληρη συμπληρωμένη, που υπερυψούται του διαμέτρου 0,06 μ. στομίου συμπληρωμένο είναι επίσης κοντά στον πυθμένα και σ' ολόκληρο σχεδόν το χείλος. Επιφάνεια γκριζοκάστανη.

Το 693 είναι όμοιο με τα προηγούμενα πήλινο χονδροειδές ποτήρι, αλλά διαφέρει λίγο στο σχήμα γιατί στενεύει προς τον πυθμένα και φαρδαινει

προς το λαιμό· η λαβή υψώνεται ελαφρά επάνω από το χείλος. Η επιφάνεια είναι γκριζοκάστανη, το ύψος 0,10 μ., η διάμετρος του στομίου 0,06 μ. και της βάσης 0,039 μ.

Το 694 είναι επίσης πήλινο ποτήρι, σχήματος αντιστραμμένου κολουροκωνικού, με κυρτά τοιχώματα και λαβή ολόκληρη συμπληρωμένη, που υπερυψούται αρκετά από το χείλος. Η επιφάνεια είναι χονδροειδής σταχτόχρωμη· το ύψος 0,068 μ., η διάμετρος του στομίου 0,05 μ., της βάσης 0,022 μ.

Το 695 είναι μικρή, πήλινη πρόχους (κανάτα) με στρογγυλή κοιλιά, ψηλό, κυλινδρικό, ευρύχωρο λαιμό και λαβή κάθετη, ταινιωτή που υπερυψούται του χείλους. Συμπληρωμένη είναι όλη η λαβή και μέρος του λαιμού. Επιφάνεια χονδροειδής, σταχτόχρωμη· ύψος 0,075 μ., διάμετρος στομίου 0,042 μ., βάσης 0,02 μ.

Το 696 είναι όμοια με την 695 πήλινη πρόχους (κανάτα), αλλά λίγο μεγαλύτερη· ύψος 0,076 μ., διάμετρος στομίου 0,045 μ., βάσης 0,037 μ. Η λαβή, από την οποία σώζεται τμήμα κοντά στην κοιλιά, είναι κυλινδρική και συμπληρωμένη· συμπληρωμένο είναι και μέρος του λαιμού. Επιφάνεια χονδροειδής, σταχτόχρωμη.

Το 697 είναι επίσης όμοια με τις προηγούμενες πήλινη πρόχους (κανάτα), ακέραιη, εκτός από τη λαβή που είναι συμπληρωμένη. Η επιφάνεια είναι γκριζοκάστανη και υπάρχουν ίχνη στιλβώματος. Ύψος 0,085 μ., διάμετρος στομίου 0,048 μ., βάσης 0,042 μ.

Το 698 είναι πήλινο σταχτόχρωμο θήλαστρο, με στρογγυλή κοιλιά, κοντό λαιμό, ευρύχωρο στόμιο και προχοή που εκφύεται από την κοιλιά και προχωρεί λοξά προς τα άνω. Είναι ακέραιο, εκτός από την κάθετη κυλινδρική λαβή που είναι ολόκληρη συμπληρωμένη. Το ύψος χωρίς τη λαβή είναι 0,06-0,065 μ. και η διάμετρος του στομίου 0,058 μ.

Το 699 είναι μικρό πήλινο αγγείο σε σχήμα υδρίας (στάμνας), ύψους 0,098 μ., συμπληρωμένο στις λαβές, το λαιμό και μέρος της κοιλιάς· διάμετρος κοιλιάς 0,08 μ. Επιφάνεια γκριζόμαυρη με ίχνη στιλβώματος.

Το 700 είναι επίσης πήλινο αγγείο σε σχήμα υδρίας (στάμνας), ύψους 0,102 μ. και διαμέτρου κοιλιάς 0,09 μ., σπασμένο σε μικρό τμήμα του χείλους και στη μία λαβή που είναι συμπληρωμένη. Επιφάνεια σταχτόχρωμη.

Το 701 είναι επίσης πήλινο αγγείο σε σχήμα υδρίας (στάμνας), ύψους 0,105 μ. και διαμέτρου κοιλιάς 0,085 μ., συμπληρωμένο σε μέρος του λαιμού και τις τρεις λαβές.

Και το 702 είναι πήλινο αγγείο σε σχήμα υδρίας (στάμνας), ύψους 0,09 μ. και διαμέτρου κοιλιάς 0,07 μ., συμπληρωμένο στο λαιμό και την κάθετη λαβή.

Το 703 είναι πήλινος ασκός που φαρδαινει αρκετά λίγο κάτω από το στόμιο· η πλατιά ταινιωτή λαβή, μεγωνιάδη άκρη σ' όλο το μήκος, εκτείνεται από το λαιμό έως την κορυφή της κοιλιάς. Η επιφάνεια είναι γκρι και έχει χαρακτή διακόσμηση, δηλαδή διπλή ζώνη με σειρά κύκλων που έχουν κοκκίδα στο κέντρο και μεταξύ των κύκλων υπάρχουν κάθετες γραμμές από κοκκίδες. Ύψος 0,20 μ., διάμετρος κοιλιάς 0,16 μ., στομίου $\pm 0,07$ μ.

ΜΟΛΥΒΟΠΥΡΓΟΣ²⁶

Ο προϊστορικός αυτός οικισμός, που βρίσκεται περίπου 100 μ. από την ακτή του Τορωναίου και απέχει 6 χιλιάμ. από το σημερινό χωριό Όλυνθος, ανασκάφηκε το 1928 από τον W. Heurtley. Από το ανασκαφικό υλικό, που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης, άλλο δεν έχει μελετηθεί, άλλο έχει μόνο καταγραφεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί και ένα μέρος έχει μόνο δημοσιευθεί.

Το με αριθμό 354 (εικ. 140) είναι πήλινη φιάλη με χείλος που γέρνει προς τα μέσα, συγκολλημένη και συμπληρωμένη, σώζει μία μόνο λαβή που ξεκινά από το χείλος και προχωρεί λοξά προς τα άνω. Επιφάνεια καστανή στιλπνή, ύψος 0,66 μ., διάμετρος 0,175 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 140 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 176, αριθ. 209).

Εικ. 140, ασυμπλήρωτο (*B.S.A. XXIX*, σ. 162, εικ. 37, 1).

Το 355 (εικ. 141) είναι αγγείο²⁷ συγκολλημένο και συμπληρωμένο, με σφαιρική συμπίεσμένη κοιλιά και ψηλό φαρδύ κυλινδρικό λαιμό· έχει στον ώμο, κατά τη διάμετρο, δύο μικρές τοξωτές αποφύσεις· δύο άλλες ορθογώνιες αποφύσεις με δύο τρύπες, οριζόντιες, από τις οποίες η μία λείπει, υ-

26. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 27.

27. Κατά W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 177, αριθ. 212, είναι πυξίδα.

πάρχουν στα μεταξύ διαστήματα και λίγο χαμηλότερα από τις πρώτες. Επιφάνεια γκριζοκάστανη, ύψος 0,115 μ., διάμετρος στομίου 0,085 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 141 (W. Heurtley, *Pr. M.* σ. 177, αριθ. 212).

Το 356 (εικ. 142) είναι πήλινη λεκανοειδής φιάλη, συγκολλημένη και συμπληρωμένη, ύψους 0,086 μ., με κάθετα τοιχώματα που έχουν μια ελαφρή κλίση προς τα έξω. Σ' όλη τη γκριζοκάστανη επιφάνεια έχει μαστοειδείς αποφύσεις. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

10

Εικ. 142 (W. Heurtley, *Pr. M.* σ. 177, αριθ. 213).

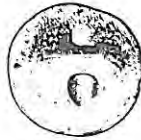
Εικ. 142, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 162, εικ. 37, 10).

Το 357 (εικ. 143) είναι πήλινο κωνικό αντιστραμμένο κύπελλο, με μικρή βάση και γκριζόμαυρη επιφάνεια· σώζεται περίπου το 1/3 και το υπόλοιπο είναι συμπληρωμένο. Το ύψος είναι 0,055 μ., η διάμετρος του στομίου 0,065 μ. και η διάμετρος της βάσης 0,025 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

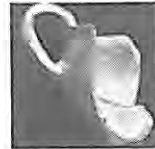
Εικ. 143 (B.S.A. XXIX, σ. 162, εικ. 37, 5).

Το 358 (εικ. 144) είναι πήλινο κάλυμμα αγγείου, με επίπεδη την κάτω πλευρά και κωνοειδή την επάνω, που δημιουργεί στην κορυφή τοξωτή λαβή με τη διάνοιξη μεγάλης οριζόντιας διαμετρους οπής κάτω από την κορυφή. Επιφάνεια γκρι²⁸, ύψος 0,04 μ., διάμετρος 0,085 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 144 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 177, εικ. 50 ή *B.S.A. XXIX*, σ. 172, εικ. 51, 10)

Το 359 (εικ. 145) είναι πήλινος βαθύς σκύφος με δύο λαβές, κοιλιά που φαρδαινει προς τα επάνω και χείλος που έχει ελαφρή κλίση προς τα έξω. Σώζει τη μία ταινιωτή λαβή που εκφύεται από το χείλος και υπερυψύεται απ' αυτό συγκολλημένος και συμπληρωμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος. Επιφάνεια γκρι προς γαιώδης, ύψος 0,114 μ. (με τη λαβή 0,135 μ.), διάμετρος στομίου 0,10-0,128 μ., βάσης 0,055 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 145, ασυμπλήρωτο (*B.S.A. XXXIX*, σ. 163, εικ. 38, 8).

Εικ. 145 (W. Heurtley *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 391).

Το 360 (εικ. 146) είναι πήλινο καθαροειδές αγγείο με καμπύλη κοιλιά, χείλος που έχει κλίση προς τα έξω και ταινιωτές λαβές. Συγκολλημένο και συμπληρωμένο κατά τα 2/3 έχει ύψος 0,062 μ. (με τη λαβή 0,085 μ.), και διάμετρο στομίου 0,10-0,12 μ. Επιφάνεια γαιώδης²⁹. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 146 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 392).

Εικ. 146, ασυμπλήρωτο (*B.S.A. XXIX* σ. 163, εικ. 38, 12).

28. Κατά W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 177, εικ. 50, η επιφάνεια είναι στιλβωμένη με μαύρο χρώμα και η διάμετρος είναι 0,09 μ.

29. Κατά W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 392, η επιφάνεια είναι καλοδουλεμένη και έχει ζεστό κίτρινο χρώμα.

Το 360α (εικ. 147) είναι πήλινος μινυακός κάνθαρος³⁰, συγκολλημένος και συμπληρωμένος κατά τα 2/3, με αυλακώσεις κάτω από το χείλος. Επιφάνεια σταχτόχρωμη, ύψος 0,076 μ. (με τη λαβή 0,102 μ.), διάμετρος στομίου 0,11-0,13 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 147 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 210, αριθ. 396).

Εικ. 147, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 163, εικ. 38, 7).

Το 361 (εικ. 148) είναι μικρή πήλινη συγκολλημένη και συμπληρωμένη πρόχους (κανάτα), ύψους 0,11μ.³¹, με καμπύλη κοιλιά, διαμέτρου 0,07 μ. που μεταβαίνει ομαλά, χωρίς σαφή διάκριση προς το λαιμό, προχοή και μία κάθετη, περίπου κυλινδρική λαβή. Επιφάνεια γαιώδης. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 148 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 210, αριθ. 394).

Το 362 (εικ. 149) είναι πήλινος αμφορέας, ύψους 0,39 μ., συγκολλημένος και συμπληρωμένος, με κοιλιά σχήματος αντιστραμμένου αυγού, λαιμό κυλινδρικό και δύο οριζόντιες λαβές στο μέσο περίπου του ύψους της κοιλιάς. Διακοσμείται με παράλληλες αυλακώσεις που περιβάλλουν την κοιλιά στο ύψος των λαβών και των ώμων και το επάνω μέρος του λαιμού. Είναι της Μέσης Χαλκοκρατίας με σταχτόχρωμη επιφάνεια και τεχνική μινύεια.

30. Κάνθαρος: είδος ποτηριού με χαμηλή βάση και μεγάλες λαβές.

31. Ο W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 210, αριθ. 394, αναφέρει ότι το ύψος είναι 0,116 μ., ο πηλός από τον οποίο κατασκευάστηκε το αγγείο σταχτόχρωμος και η επιφάνεια κόκκινη.

Εικ. 149 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 213, αριθ. 402).

Το 518 είναι επτά όστρακα διαφόρων ειδών και σχημάτων.

Το 519 είναι λίθινο σπασμένο φιαλίδιο; (εικ. 150), διαμέτρου 0,052 μ., με παχιά τοιχώματα και ακανόνιστο σχήμα. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 150 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 213, εικ. 83, ι).

Το 520 (εικ. 151) είναι πήλινο κουμπί, μήκους 0,041 μ. και πλάτους 0,025 μ., ελλειψοειδές, κυρτό, με μια βαθιά αυλακιά στην κυρτή πλευρά κατά το μικρό άξονα. Μέση Χαλκοκρατία.

Αν και αναφέρεται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» με αριθμό 520, που ανήκει στο Μολυβόπυργο, προέρχεται από τον Άγιο Μάμα.

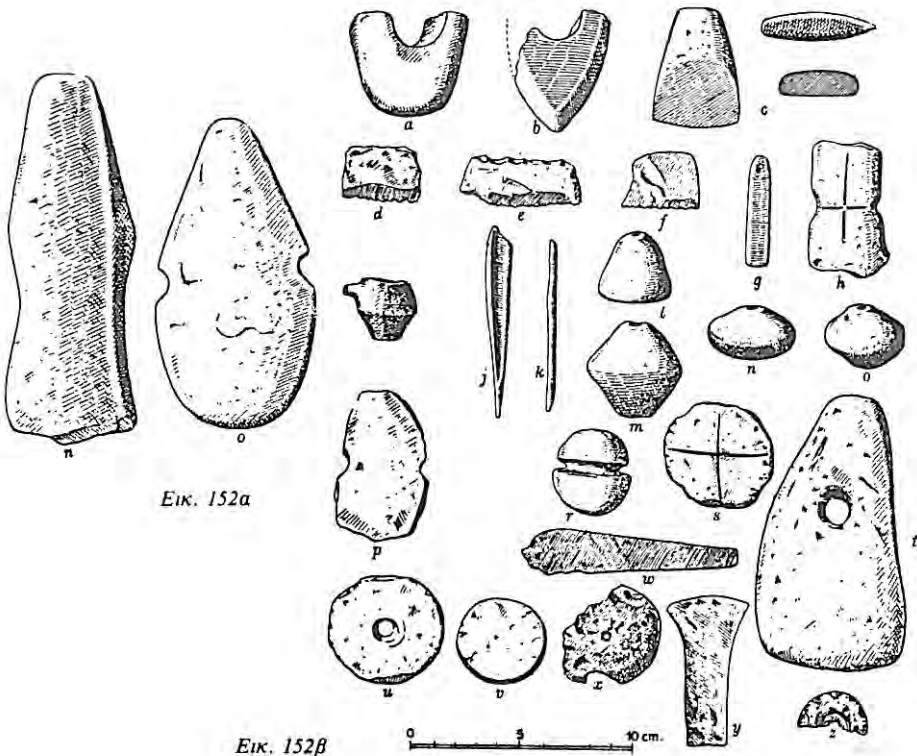
Εικ. 151 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 213, εικ. 83, ς).

Το 521 είναι τέσσερα ειδώλια αρκετά σχηματοποιημένα: α) άμορφο στενόμακρο πλακίδιο από γκριζόμαυρη πέτρα (εικ. 152α το η), ύψους 0,085 μ., που το ένα άκρο του στενεύει και το άλλο είναι σπασμένο· β) πήλινο³² ανοιχτό γκριζο πλακίδιο (εικ. 152β το η), ύψους 0,058 μ., σπασμέ-

32. Κατά W. Heurtley, Pr. M. σ. 213, εικ. 83, είναι λίθινο.

νο στα δύο άκρα και συμπιεσμένο στη μέση· στολιζεται με δύο αυλακώσεις από τις οποίες η μία είναι οριζόντια επάνω στη μέση και η άλλη κάθετη στο κέντρο της οριζόντιας· ίχνη όμοιας διακόσμησης υπάρχουν και στην πίσω πλευρά· γ) πήλινο καστανό πλακίδιο (εικ. 152β το ρ), ύψους 0,068 μ., σχήματος περίπου ελλειψοειδούς, με δύο εσοχές στα πλευρά στο σημείο της μέσης· δ) λίθινο ελλειψοειδές πλακίδιο (εικ. 152α το ο), ύψους 0,07 μ., με στενότερο το ένα άκρο και δύο εσοχές στη μέση. Το α και δ είναι της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, ενώ το β και γ της Μέσης Χαλκοκρατίας.

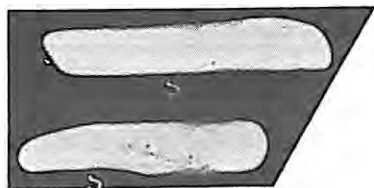
Από την εικόνα 152β το ι είναι πήλινο κουμπί από τον Άγιο Μάμα και το υ χάλκινος πέλεκυς (τσεκούρι) από τη Γκόνα. Τα άλλα αντικείμενα είναι λίθινα, πήλινα, χάλκινα (το z χρυσό πιάτο) από διάφορες προϊστορικές τοποθεσίες της Μακεδονίας όπου έγιναν ανασκαφές. Όλα είναι της Μέσης Χαλκοκρατίας.

Εικ. 152α, β (W. Heurtley. Pr. M., σ. 200, εικ. 65 το η και ο = 152α, σ. 213, εικ. 83 εκτός του ι και q = 152β).

Το 522 είναι τέσσερα όστρεα διαφόρων ειδών· το ένα είναι σε κομμάτια.

Το 523 (εικ. 153) είναι δύο λίθινες ακόνες ακανόνιστου σχήματος· η επάνω έχει μήκος 0,105 μ., η κάτω 0,92 μ.

Εικ. 153 (B.S.A. XXIX, σ. 172, εικ. 51, 6, 7).

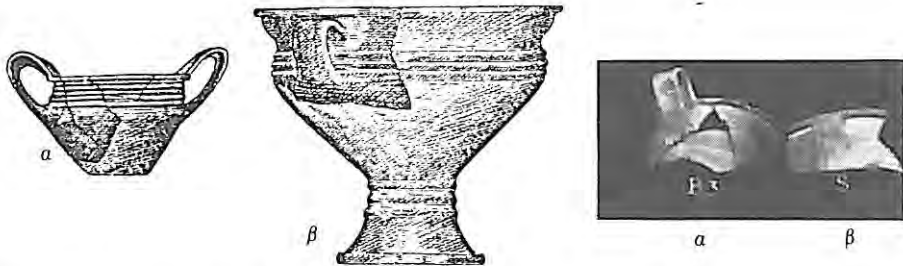
Το 524 (εικ. 154) είναι οπεύς (σουβλί, βελόνα) μήκους 0,08 μ., με καμπύλη στο επάνω άκρο για να συγκρατεί την κλωστή. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 154 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 202, εικ. 66, ε ή B.S.A. XXIX, σ. 172, εικ. 51,5).

Το 741 (εικ. 155) είναι δύο όστρακα από σταχτόχρωμο πηλό και προέρχονται από μινυακά³³ αγγεία. Το ύψος του α οστράκου είναι 0,09 μ. και το πλάτος 0,12 μ.· το ύψος του β οστράκου, που είναι τροχήλατο, είναι 0,084 μ., το πλάτος 0,138 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

33. Βλ. σημ. 12.

Εικ. 155 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, αριθ. 397, 398).

Εικ. 155, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 163, εικ. 38, 1, 2).

Το 742 είναι δύο όστρακα κρεμ μινυακών κηλίκων (ποτηριών). Το α (εικ. 156), που είναι καμωμένο από σταχτόχρωμο πηλό, τροχήλατο, σώζει μέρος του σώματος από το χείλος μέχρι την αρχή του ποδιού και έχει ύψος 0,12 μ. και πλάτος 0,15 μ. Το β, αδημοσίευτο, σώζει μόνο το χείλος και στο κάτω μέρος υπάρχει ταινία με παράλληλες αυλακώσεις ύψος 0,048 μ., πλάτος 0,075 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 156, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 163, εικ. 38, 4).

Εικ. 156 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 211, αριθ. 399).

Το 743 (εικ. 157) είναι τμήμα μινυακού κανθάρου καμωμένου από κρεμ πηλό. Επιφάνεια κρεμ στιλπνή ύψος οστράκου 0,038 μ., μήκος 0,087 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

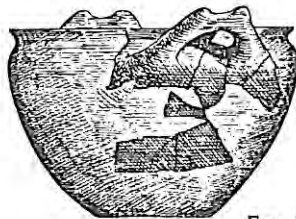
Εικ. 157, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 163, εικ. 38, 9).

Εικ. 157 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 209, αριθ. 393).

Το 744 είναι: α) πήλινο ερυθροκίτρινο όστρακο σκύφου (εικ. 158α), ύψους 0,014 μ., πλάτους 0,154 μ., με τοξωτές λαβές· β) πήλινο όστρακο σκύφου (εικ. 158β), ύψους 0,09 μ., πλάτους 0,10 μ., με λαβές διχαλωτές (wish-bone) και κοκκινωπή στιλβωμένη επιφάνεια· συμπληρωμένος ο σκύφος έχει ύψος 0,173 μ.· γ) όστρακο σκύφου (εικ. 158γ) από κοκκινωπό πηλό, με στιλπνή γκριζοκάστανη επιφάνεια εγχάρακτη και κάθετη ταινιωτή λαβή, ύψους με λαβή 0,07 μ. (χωρίς λαβή 0,065 μ.) και πλάτους 0,075 μ.· συμπληρωμένος ο σκύφος έχει ύψος 0,082 μ. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 158α

Εικ. 158β

Εικ. 158γ

Εικ. 158α, β, γ (B.S.A. XXIX, σ. 163, εικ. 38, 10 = εικ. 158α, W. Heurtley, Pr. M., σ. 209, αριθ. 385 = εικ. 158β, αριθ. 389 = εικ. 158γ).

Εικ. 158γ, ασυμπλήρωτο (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, εικ. 76 f).

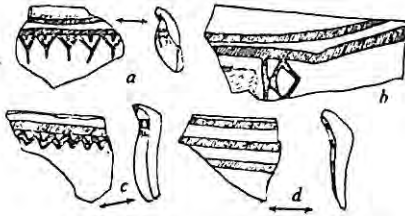
Το 831 είναι γκριζοκάστανο όστρακο με μαστοειδείς αποφύσεις.

Το 836 είναι: α) δύο όστρακα σταχτόχρωμα που προέρχονται από κυλινδρικά πόδια μινυακών κυλίκων (ποτηριών) διακοσμημένων με αυλακώσεις· β) δύο όστρακα σταχτόχρωμα (εικ. 159) που προέρχονται από το επάνω τμήμα αγγείων που μιμούνται μινυακά, διακοσμημένα με αυλακώσεις· λαβή διχαλωτή. Μέση Χαλκοκρατία.

Εικ. 159 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, εικ. 76, α, κ).

Δύο όστρακα με γραπτή μαύρη διακόσμηση. Και τα άλλα όστρακα της εικόνας 160 προέρχονται από το Μολυβόπυργο και είναι όλα της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

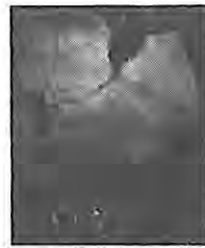

Εικ. 160 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 226, εικ. 97, a, b).

Από το Μολυβόπυργο προέρχονται και τα παρακάτω όστρακα και αγγεία που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Πρώμη Χαλκοκρατία

Τμήμα πήλινου σκύφου (εικ. 161) συγκολλημένου και συμπληρωμένου, με δύο ταινιωτές λαβές που υπερυψούνται του χείλους, κοιλιά που φαρδαιίνει προς τα επάνω και χείλος με ελαφρή κλίση προς τα έξω. Επιφάνεια στο χρώμα του κεραμιδιού, ύψος 0,126 μ.

Εικ. 161 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 176, αριθ. 210).

11

Εικ. 161, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 162, εικ. 37, 11).

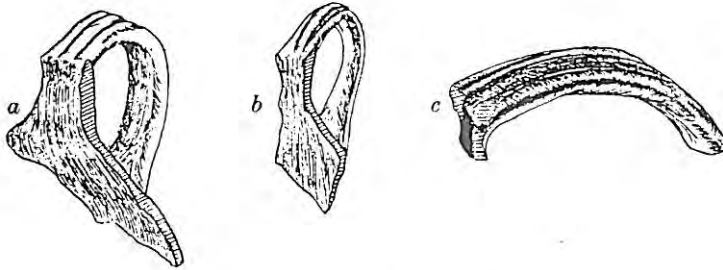
Τμήμα ασκοειδούς αγγείου (εικ. 162), συγκολλημένου και συμπληρωμένου, ύψους 0,16 μ., με πολύ ευρύχωρη προχθή που ξεκινά λοξά από την κορυφή της σχεδόν σφαιρικής κοιλιάς και καταλήγει σε λοξό καμπύλο στόμιο. Η τοξωτή λαβή εκτείνεται από το χείλος έως το μέσον περίπου της κοιλιάς. Η επιφάνεια είναι πολύ στιλπνή και διακοσμείται με μία εγχάρκτη γραμμή γύρω από τη βάση του λαιμού.

Εικ. 162, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 162, εικ. 37, σ.)

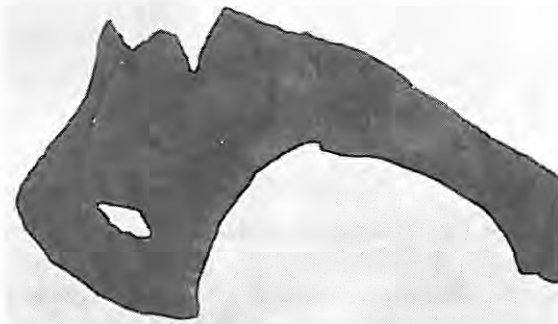
Εικ. 162 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 176, αριθ. 211).

Λαβές αγγείων (εικ. 163) διακοσμημένες με αυλακώσεις η επιφάνεια είναι στιλπνή. Η c προέρχεται από ασκό.

Εικ. 163 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 177, εικ. 49).

Τμήμα μεγάλου αγγείου (εικ. 164) διακοσμημένο με πλαστική σπείρα.

Εικ. 164 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 177, εικ. 51).

Μέση Χαλκοκρατία

Τμήμα αγγείου κατασκευασμένου από γκρι πηλό (εικ. 165), με δύο λαβές, επιφάνεια κοκκινωπή και ύψος 0,108 μ.

Εικ. 165 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 386).

Τμήμα πήλινης βαθιάς φιάλης (εικ. 166), με δύο λαβές διχαλωτές (wish-bone) που ξεκινούν από τον ώμο και υψώνονται λοξά προς τα επάνω. Ύψος 0,092 μ., επιφάνεια κρεμ χρώματος.

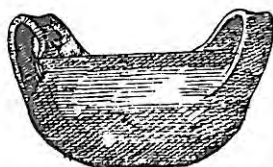
Εικ. 166 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 387).

Τμήμα γκριζου πήλινου αγγείου (εικ. 167), με δύο λαβές διχαλωτές (wish-bone) που ξεκινούν από τον ώμο και προχωρώντας λοξά υπερυψώνονται του χείλους. Ύψος 0,108 μ.

Εικ. 167 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 209, αριθ. 388).

Τμήμα αγγείου, που διατηρεί τη μία από τις δύο λαβές στην οποία υπάρχει κυκλική πλαστική διακόσμηση (εικ. 168), κατασκευασμένο από κόκκινο πηλό. Ύψος 0,104 μ.

Εικ. 168, ασυμπλήρωτο (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, εικ. 76, d).

Εικ. 168 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 209, αριθ. 390).

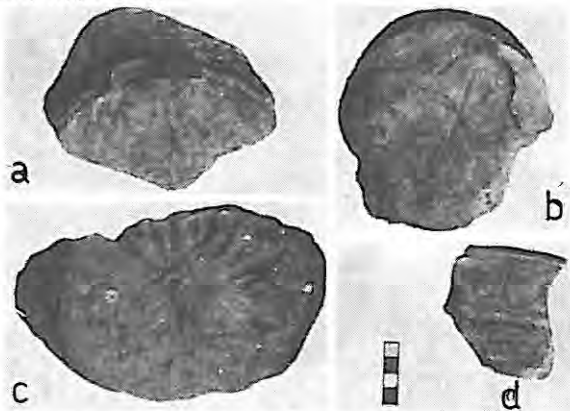
Τμήμα πήλινης πρόχου (κανάτας) (εικ. 169), με καμπύλη κοιλιά, που μεταβαίνει ομαλά προς το λαιμό, ο οποίος καταλήγει σε σχεδόν λοξό στόμιο, και μία κάθετη λαβή. Επιφάνεια μαύρη, ύψος 0,12 μ.

Εικ. 169 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, αριθ. 395).

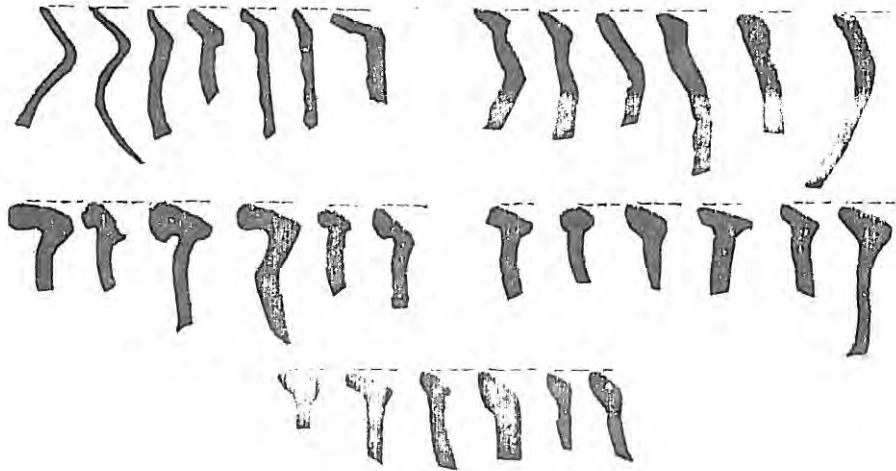
Εικ. 169, ασυμπλήρωτο (B.S.A. XXIX, σ. 162, εικ. 37, 2).

Όστρακα μινυακών αγγείων (εικ. 170). Τα a-c προέρχονται από τον κορμό και έχουμε συσσώρευση πηλού ώστε να δεχθούν το επάνω μέρος του αγγείου· το d προέρχεται από το χείλος και έχει κρατηθεί χώρος για να δεχθεί τη βάση της λαβής.

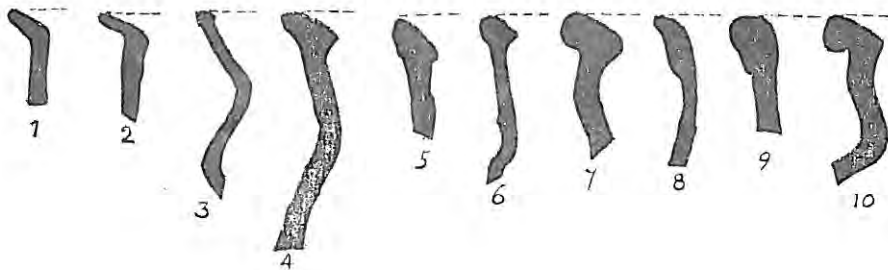
Εικ. 170 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 211, εικ. 77).

Τμήματα από χείλη γκρι μινιακών αγγείων (εικ. 171).

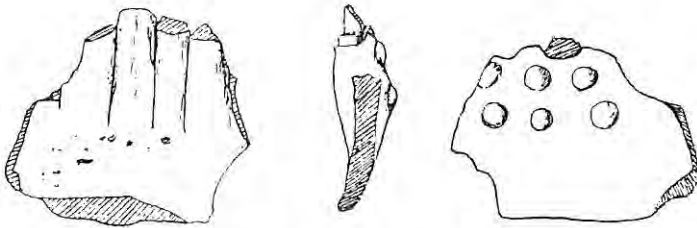
Εικ. 171 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 212, εικ. 80).

Τμήματα από χείλη κόκκινων ή κρεμ πηλινων μινιακών αγγείων (εικ. 172).

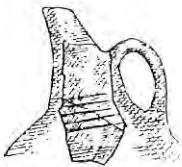
Εικ. 172 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 212, εικ. 81).

Τμήμα γκριζου πήλινου μινυακού αγγείου (εικ. 173) διακοσμείται με πέντε ταινίες, ενώ στο εσωτερικό έχει δύο σειρές πλαστικών κύκλων.

Εικ. 173 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 212, εικ. 82).

Τμήμα γκριζου πήλινου αγγείου, μήκους 0,10 μ., διακοσμημένου με κόκκινη ταινία. Πρέπει να προέρχεται από πρόχουν (κανάτα) με σχεδόν λοξό στόμιο και κάθετη λαβή (εικ. 174).

Εικ. 174 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 212, αριθ. 400).

Εικ. 174, ασυμπλήρωτο (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, εικ. 76b).

Τμήμα πήλινης πρόχου (κανάτας), που διατηρεί τη λαβή (εικ. 175), με σφαιρική κοιλιά και φαρδύ λαιμό, που καταλήγει σε σχεδόν λοξό στόμιο. Η γκριζα επιφάνεια διακοσμείται με βαθιές ακανόνιστες αυλακώσεις. Ύψος περίπου 0,104 μ.

Εικ. 175 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 212, αριθ. 401).

Εικ. 175, ασυμπλήρωτο (W. Heurtley, Pr. M., σ. 210, εικ. 76 j).

ΝΙΚΗΤΗ

Το 1977 έγινε ανασκαφή στη Νικήτη με την επίβλεψη των αρχαιολόγων Κατερίνας Ρωμιοπούλου και Κωνσταντίνου Κωτσάκη. Ο κ. Κωτσάκης, που ανέσκαψε το νησάκι Καστρι, βρήκε όστρακα και άλλα αντικείμενα της εποχής του σιδήρου³⁴, αλλά δεν τα δημοσίευσε ακόμη.

ΟΛΥΝΘΟΣ³⁵

Ο προϊστορικός αυτός οικισμός βρέθηκε τυχαία, στις ανασκαφές που έκανε ο D. Robinson με τον Γ. Μυλωνά το 1928, στο νότιο άκρο της «Μεγάλης Τούμπας» όπου ήταν κτισμένη η Όλυνθος της κλασικής εποχής. Από τον οικισμό αυτόν, εκτός από το άλλο ανασκαφικό υλικό, που βρίσκεται στις αποθήκες του Μουσείου Θεσσαλονίκης, βρέθηκε και αυτό που αναφέρουμε παρακάτω. Απ' αυτό άλλο έχει μόνο καταγραφεί, άλλο έχει καταγραφεί και δημοσιευθεί, ένα μέρος έχει μόνο δημοσιευθεί και ένα μέρος έχει μόνο εκτεθεί στο Μουσείο Θεσσαλονίκης.

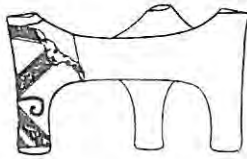
Νεότερη Νεολιθική

Το με αριθμό 281 (εικ. 176) είναι πόδι και μέρος σώματος πήλινου τριγωνικού σκεύους «τράπεζας προσφορών»³⁶ που φέρει χαρακτή διακόσμηση ταινιών με κοκκινωπό χρώμα. Οι ταινίες σχηματίζουν γωνιώδη σχήματα και μεταξύ αυτών υπάρχουν δύο χαρακτές έλικες. Η επιφάνεια είναι ερυθροκίτρινη, λεία εξωτερικά και ανώμαλη εσωτερικά· το ύψος 0,168 μ. Είναι ένα από τα καλύτερα νεολιθικά όστρακα.

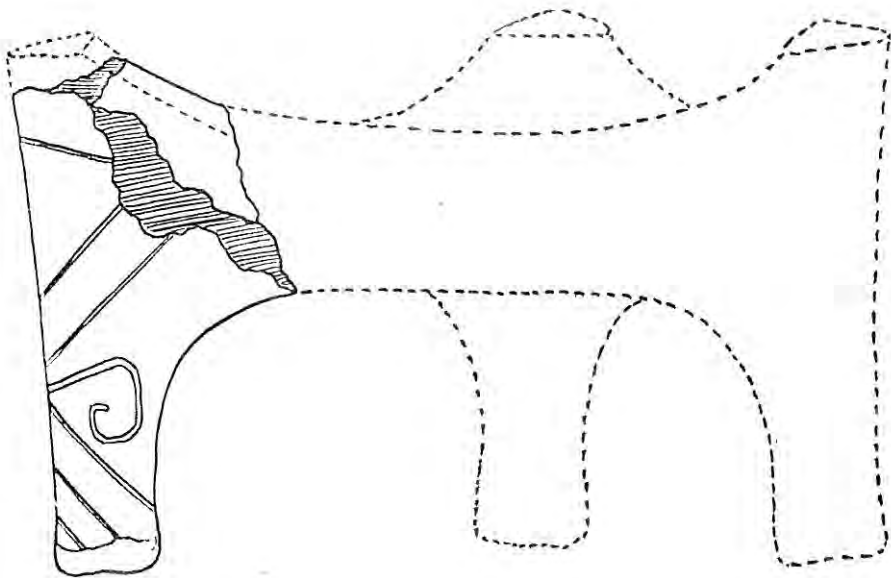
34. Εποχή σιδήρου ή γεωμετρική εποχή 1.100-700 π.Χ.· στη Χαλκιδική και την εποχή αυτή συνεχίζεται η προϊστορία.

35. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 29.

36. «Τράπεζες προσφορών» είναι αγγεία τριγωνικού ή τετραγωνικού σχήματος με τρία ή τέσσερα πόδια και συνδυάζουν πολλές φορές εγγάρακτη και γραπτή δίχρωμη ή τρίχρωμη διακόσμηση. Τα συναντούμε στην Όλυνθο και σ' άλλα μέρη των Βαλκανίων. Δεν ξέρουμε ακριβώς ποια ήταν η χρήση τους, αλλά υποθέτουν ότι θα ήταν θυσιαστήριες τράπεζες όπου τοποθετούσαν τις προσφορές στη θεά φύση.

Εικ. 176 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 161, αριθ. 148).

Εικ. 176, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, *Excavation at Olynthus, Part I*, εικ. 62b, 63 και pl. II).

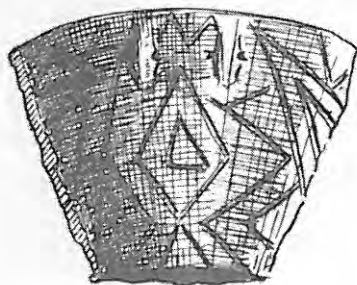
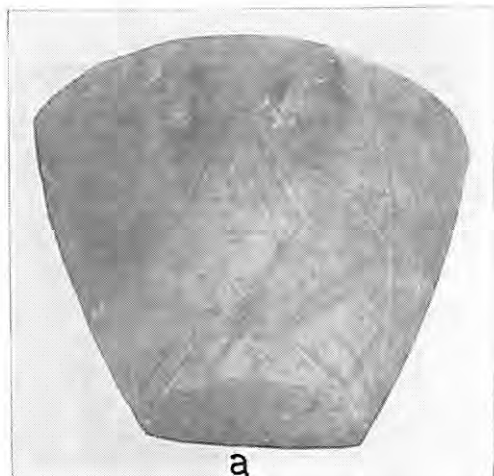

Εικ. 176, ασυμπλήρωτο.

Το 282 (εικ. 177) είναι πήλινο κύπελλο κολουροκωνικού σχήματος, συμπληρωμένο, σώζεται μόνο το μισό, ύψους 0,08 μ. Κάτω από το χείλος έχει δύο κάθετες αποφύσεις, η μία κοντά στην άλλη, διάτρητες οριζόντια. Η επιφάνεια είναι σταχτόχρωμη, εσωτερικά πιο σκούρου χρώματος, και ολόκληρη διακοσμείται με χαρακτές τεθλασμένες γραμμές, γωνίες και ρόμβους.

Εικ. 177 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 161, αριθ. 149).

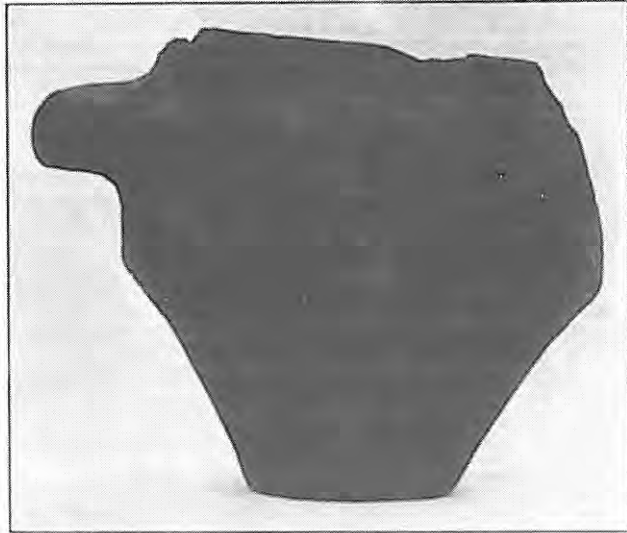

Εικ. 177, ασυμπλήρωτο (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, eik. a, b).

Το 283 (εικ. 178) είναι πήλινο σταχτόχρωμο κύπελλο, ύψους $\pm 0,085$ μ., σπασμένο κατά το 1/3. Το σώμα έχει περίπου αμφικωνικό σχήμα, τα τοιχώματα όμως του υπερκείμενου κώνου έχουν μικρότερη κλίση λίγο πιο κάτω από το χείλος εκφύεται οριζόντια προχοή κυλινδρική.

Εικ. 178 (W. Heurtley,
Pr. M., σ. 162, αριθ. 153).

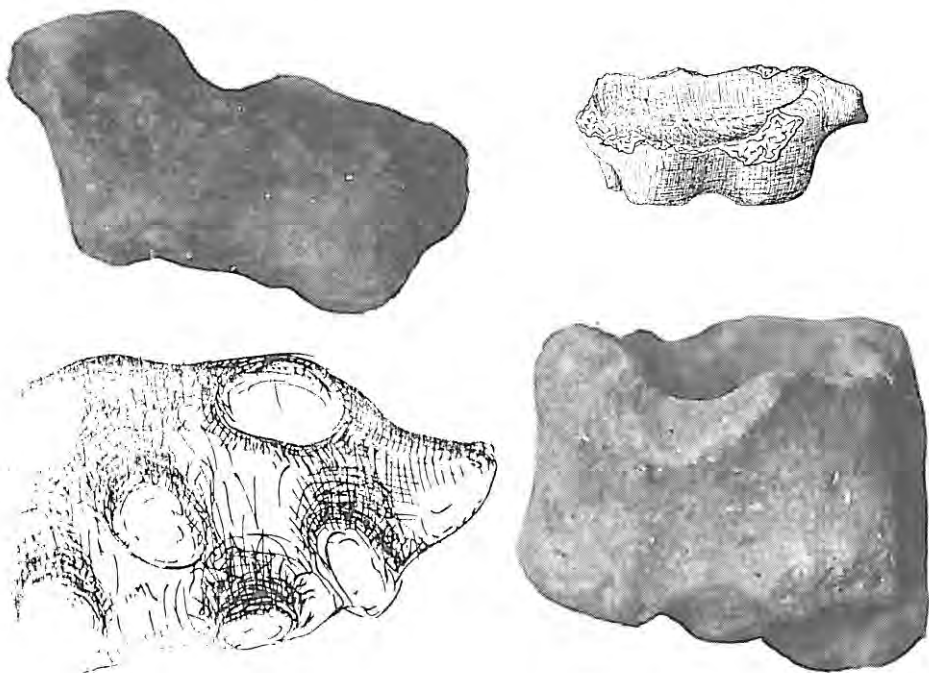

Εικ. 178, ασυμπλήρωτο (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 32).

Το 284 (εικ. 179) είναι τμήμα πήλινου χονδροειδούς πλαστικού αγγείου σε σχήμα τετράποδου ζώου· σώζονται τα μόλις διακρινόμενα πόδια και μέρος της κοιλιάς. Η επιφάνεια είναι ανώμαλη ερυθρόσταχτη και το ύψος 0,06 μ.

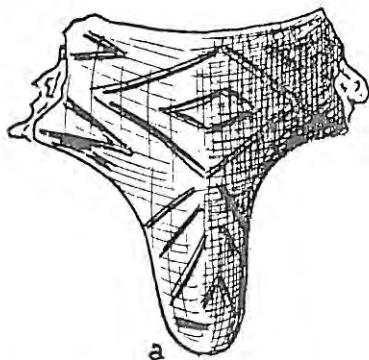
Εικ. 179 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 162, αριθ. 160).

Εικ. 179 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 35-37).

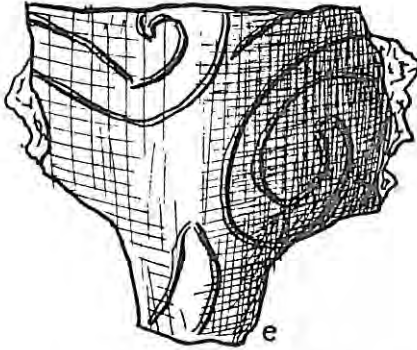
Το 285 είναι πήλινη σταχτόχρωμη χύτρα που στηρίζεται σε τρία πόδια που μόλις διακρίνονται.

Το 286 (εικ. 180) είναι πόδι πήλινου σταχτόχρωμου, χονδροειδούς ορθογώνιου σκεύους «τράπεζας προσφορών», ύψους 0,093 μ., με χαρακτηριστική διακόσμηση από αλληπάλληλες γωνίες και ρόμβους.

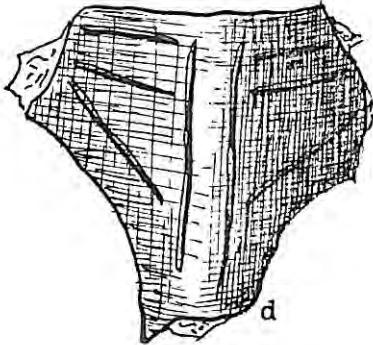
Εικ. 180 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 60 α).

Το 287 (εικ. 181) είναι πόδι και μικρό μέρος του σώματος πήλινου σταχτόχρωμου, ορθογώνιου σκεύους «τράπεζας προσφορών», με κάθετα τοιχώματα και χαρακτή διακόσμηση ελίκων. Ύψος 0,07 μ.

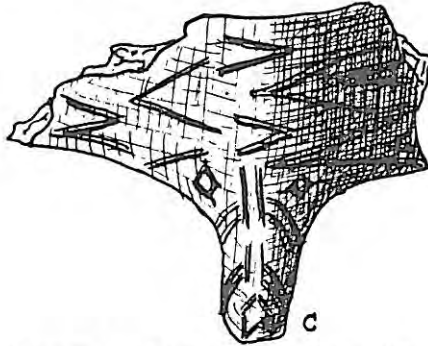
Εικ. 181 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 60 e).

Το 288 (εικ. 182) είναι επίσης πόδι και μέρος του σώματος πήλινου σταχτόχρωμου, ορθογώνιου σκεύους «τράπεζας προσφορών», ύψους 0,085 μ., με κάθετα τοιχώματα και χαρακτή διακόσμηση γραμμών.

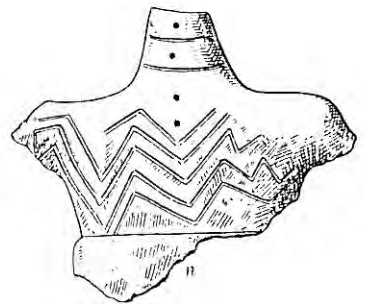
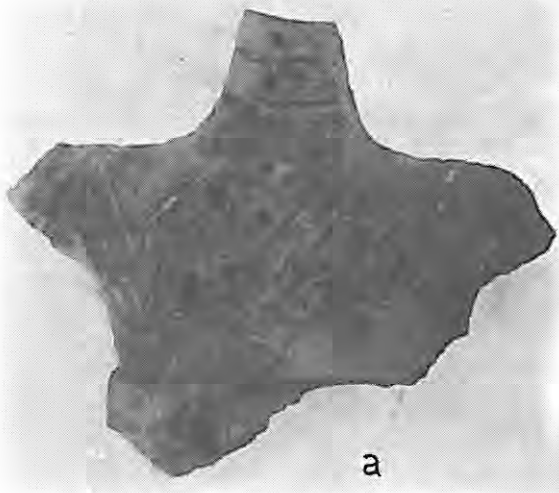
Εικ. 182 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 60 d).

Το 289 (εικ. 183) είναι πόδι και μέρος του σώματος πήλινου σκεύους, ύψους 0,09 μ., με κάθετα τοιχώματα. Η επιφάνεια εξωτερικά είναι ερυθρόσταχτη, διακοσμημένη με εγχάρακτες τεθλασμένες γραμμές και γωνίες και εσωτερικά ανώμαλη, περισσότερο κόκκινη.

Εικ. 183 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 60 c).

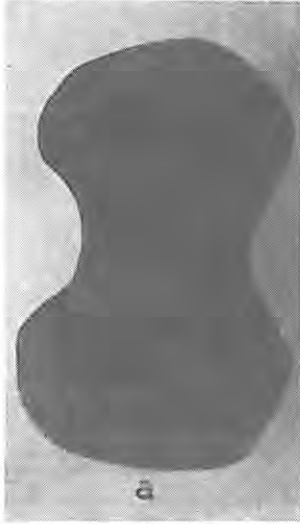
Το 290 (εικ. 184) είναι το επάνω μισό πήλινου σταχτόχρωμου ειδωλίου, ύψους 0,08 μ., του οποίου λείπουν το κεφάλι και οι βραχίονες. Φέρει χαρακτηριστική διακόσμηση τεθλασμένων αλλεπάλληλων γραμμών στο στήθος, στους ώμους και στο λαιμό, ενώ στη ράχη φέρει λοξές παράλληλες γραμμές. Επίσης διακοσμείται με μια σειρά τεσσάρων μικρών τυφλών οπών που ξεκινούν από το μέσον του λαιμού και κατεβαίνουν προς το στέρνο.

Εικ. 184 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 74 a).

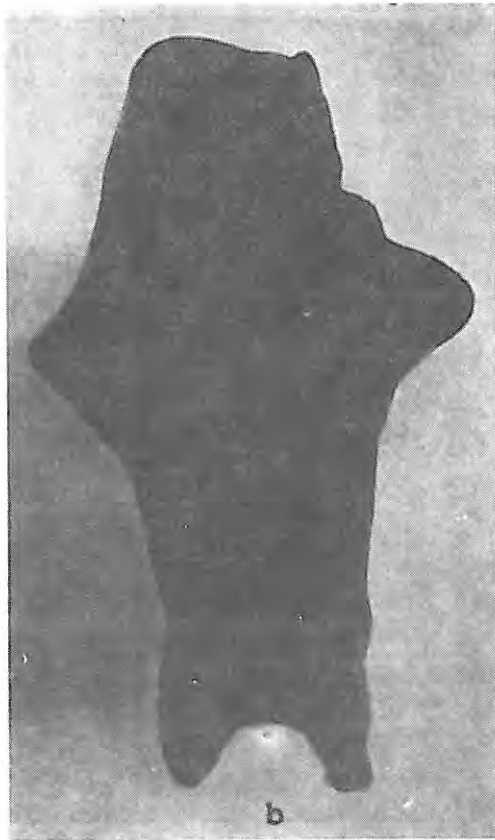
Εικ. 184 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 165, εικ. 35 η).

Το 291 (εικ. 185) είναι πήλινο ειδώλιο οκτώσχημο, ύψος 0,061 μ., στο οποίο δε δηλώνεται το κεφάλι και τα άκρα. Η επιφάνεια κοκκινωπή προς σταχτόχρωμη.

Εικ. 185 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 75 a).

Το 292 (εικ. 186) είναι πήλινο ειδώλιο, αρκετά σχηματοποιημένο, από το οποίο λείπει το κεφάλι· έχει περίπου επίμηκες ρομβοειδές σχήμα και οι δύο οριζόντιες γωνίες δηλώνουν τα χέρια· στο κάτω άκρο οι μικρές αποφύσεις εικονίζουν τα πόδια και η μεταξύ αυτών βαθιά σχισμή το γένος. Ύψος 0,104 μ.

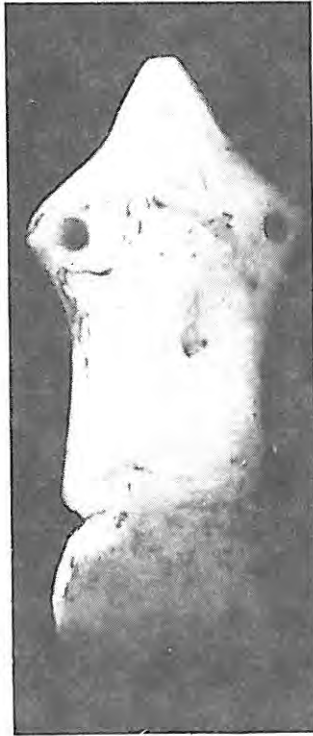

Εικ. 186 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 75 b).

Το 293 (εικ. 187) είναι μαρμάρινο ορθογώνιο ειδώλιο, αρκετά σχηματοποιημένο· δημιουργεί στη θέση των χεριών τριγωνικές αποφύσεις με οπή και στο άνω μέρος καταλήγει σε τρίγωνο χωρίς να δηλώνεται το κεφάλι. Όταν δημοσιεύτηκε ήταν ακέραιο, αλλά αργότερα έσπασε στο κάτω μέρος. Ύψος 0,06 μ.

Εικ. 187 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 164, εικ. 34 h).

α

Εικ. 187 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 72 α).

Το 294 (εικ. 188) είναι επίσης μαρμάρινο ειδώλιο, αρκετά σχηματοποιημένο, χωρίς άκρα και κεφάλι, σπασμένο στο κάτω μέρος. Ύψος 0,081 μ.

Εικ. 188 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 164, εικ. 34 ι).

b

Εικ. 188 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 72 b).

Το 295 (εικ. 189) είναι επίσης μαρμάρινο ειδώλιο, ορθογώνιου σχήματος, χωρίς άκρα και κεφάλι, ύψους 0,082 μ.

Εικ. 189 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 164, εικ. 34 j).

C

Εικ. 189 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 72 c).

Το 296 (εικ. 190) είναι λίθινο ειδώλιο, αρκετά σχηματοποιημένο, ορθογώνιου περίπου σχήματος, χωρίς άκρα και κεφάλι, αλλά με μεγάλη έκφυση στη θέση του λαιμού. Ύψος 0,115 μ.

b

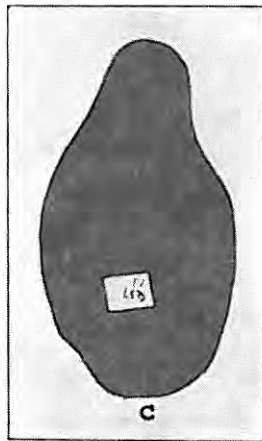
Εικ. 190 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 73 b).

Το 297 (εικ. 191) είναι μαρμάρινο άμορφο ειδώλιο, ύψους 0,083 μ.

Εικ. 191 (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 73 a).

Το 298 (εικ. 192) είναι άμορφο ειδώλιο από ποταμίσις πέτρα, ύψους 0,117 μ.

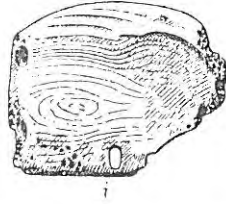

Εικ. 192 (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 73 c).

Το 299 (εικ. 193) είναι τμήμα ταινιωτού βραχιολιού, αρκετά πλατύ, από όστρεο μεγάλων διαστάσεων, το *spondylus gaederopus* έχει τέσσερις οπές, η μία πλευρά είναι ελαφρώς κυρτή, η άλλη ευθεία.

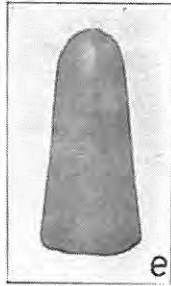

Εικ. 193 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 93).

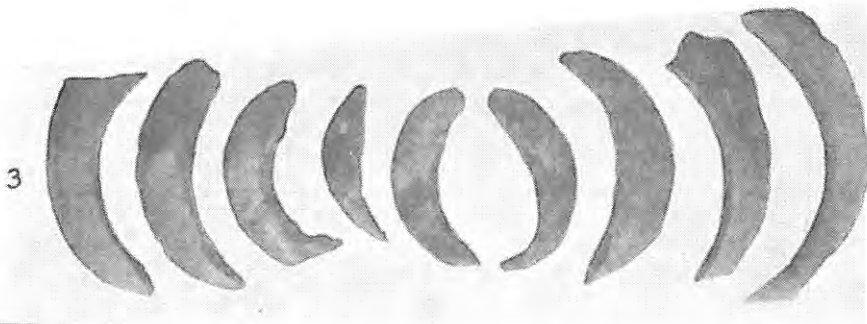
Εικ. 193 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 165, εικ. 35 i).

Το 300 (εικ. 194) είναι μαρμάρινο αντικείμενο, ύψους 0,035 μ.΄ ίσως ανήκε σε αρκετά σχηματοποιημένο ειδώλιο.

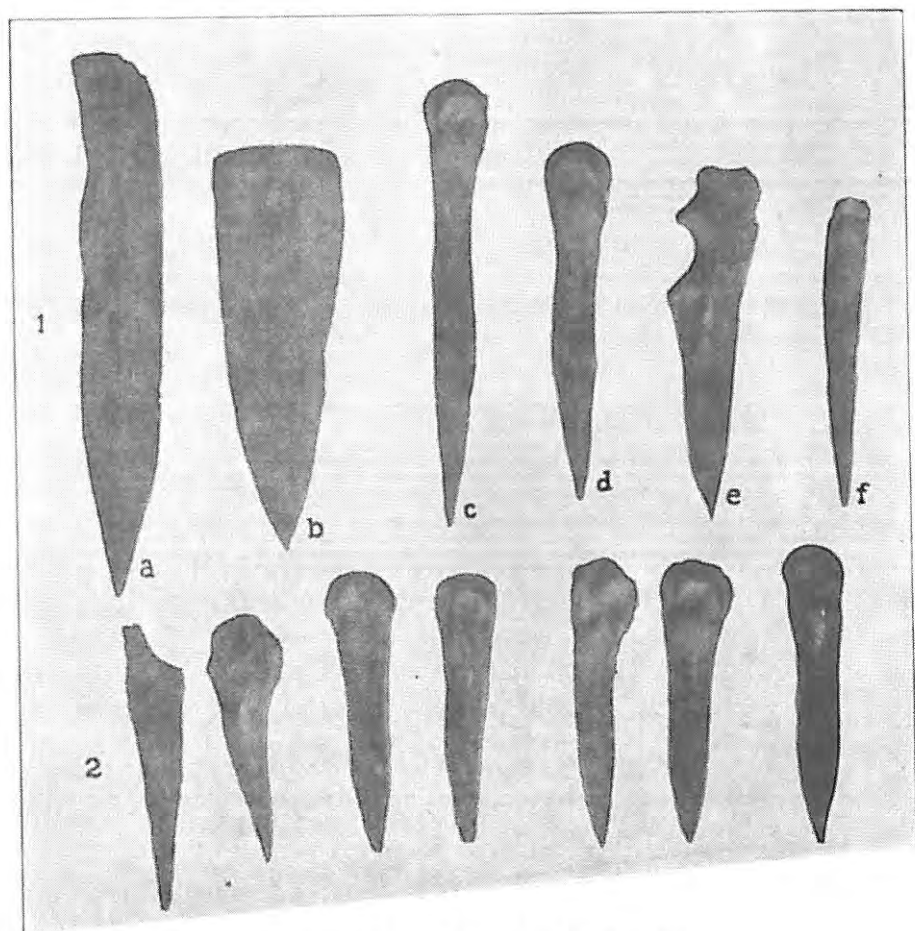
Εικ. 194 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 73 e).

Το 301 είναι δεκατέσσερα δόντια αγριόχοιρου που ίσως σχημάτιζαν περιδέραιο΄ μερικά απ΄ αυτά εικονίζονται στην εικόνα 195.

Εικ. 195 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 94, 3).

Το 302 (εικ. 196) είναι οστέινοι οπείς (σουβλιά, βελόνες) πολύ επεξεργασμένοι. Το 1ε είναι βελόνα και έχει στο επάνω άκρο μια σελινοειδή καμπύλη που έγινε με προσοχή και σκόπιμα για να συγκρατεί την κλωστή.

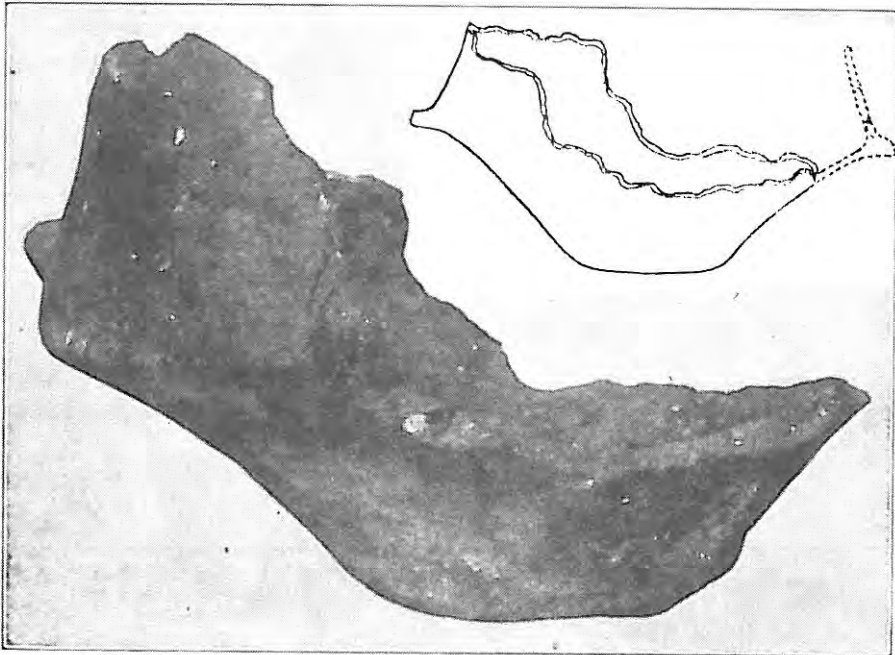
Εικ. 196 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 94, 1-2).

Το 303 είναι πήλινο σταχτόχρωμο κύπελλο, χονδροειδές, στραβό, σχήματος αντιστραμμένου κολουροκωνικού, συμπληρωμένο κατά το 1/3. Ύψος 0,065 μ. Δεν είναι απόλυτα βέβαιο ότι προέρχεται από την Όλυθο.

Το 304 (εικ. 197) είναι το κάτω μέρος πήλινου αγγείου, σχήματος αμφικωνικού και ύψους 0,125 μ. Η επιφάνεια είναι κοκκινωπή με μαύρη κηλίδα.

Εικ. 197 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, αριθ. 152).

Εικ. 197, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, *Ex. at Ol. I*, εικ. 23).

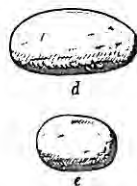
Το 305 είναι τμήμα πήλινου αγγείου σχήματος κολουροκωνικού, ύψους 0,14 μ. Η επιφάνεια είναι κοκκινωπή με γκριζόμαυρη κηλίδα.

Το 306 είναι δύο λίθινοι πεσσοί (βόλια) σφενδονών (εικ. 198α) σε οβάλ σχήμα και με στρογγυλεμένα άκρα· ο μεγαλύτερος έχει διαστάσεις 0,052 × 0,032 μ. και ο μικρότερος 0,038 × 0,029 μ.· β) πεσσός (βόλι) σφενδόνας (εικ. 198β) από κακοψημένο πηλό, σε σχήμα ελιάς και με αιχμηρά άκρα· οι διαστάσεις του είναι 0,04 × 0,024 μ. και έχει εγχάρακτη διακόσμηση, ίσως για αναγνώριση.

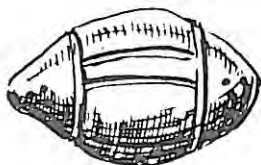
Πρέπει να χρησιμοποιευν για το κυνήγι και μάλλον θα προσδένονταν σε κλωστή ή φυτικές ίνες και θα εκσφενδονίζονταν με περιστροφική κίνηση.

Εικ. 198α (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 85 a, b).

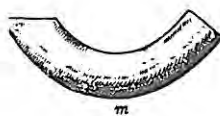
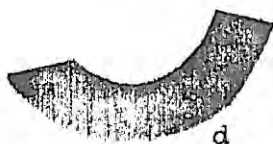

Εικ. 198α (W. Heurtley, Pr. M., σ. 164, εικ. 34 d, e).

Εικ. 198β (G. Mylona, Ex. at Ol. εικ. 92).

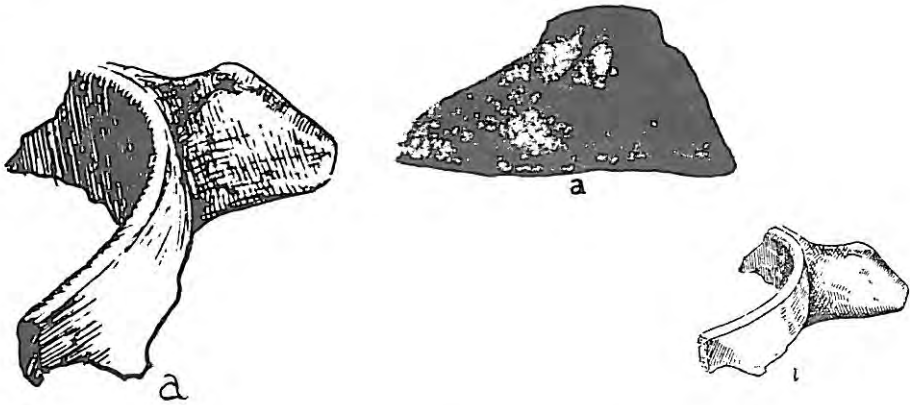
Το 307 (εικ. 199) είναι τμήμα βραχιολιού από μαύρη πέτρα· ο κρίκος έχει τομή τριγωνική περίπου με ελαφρά καμπύλες τις πλευρές. Μήκος περιφέρειας 0,105 μ.

Εικ. 199 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 164, εικ. 34 m).

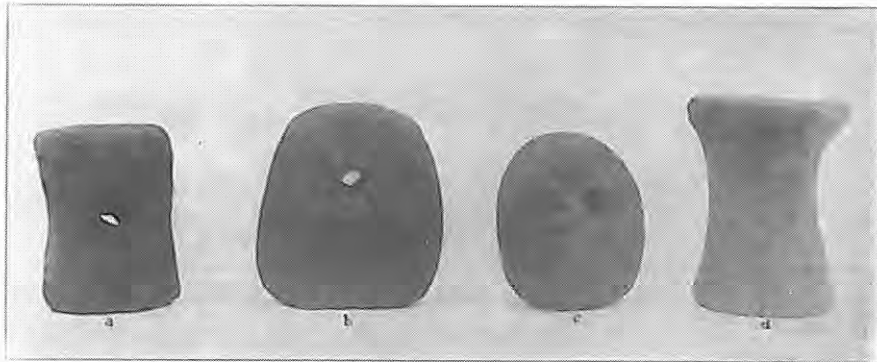
Εικ. 199 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 81 d).

Το 308 (εικ. 200) είναι τμήμα μαρμάρινου αγγείου με κοκκινωπές ραβδώσεις και ζωομορφική λαβή, ύψους 0,04 μ., πολύ καλοδουλεμένο και με πολύ λεία επιφάνεια. Είναι από τα σπάνια νεολιθικά ευρήματα της Μακεδονίας.

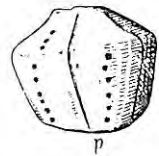
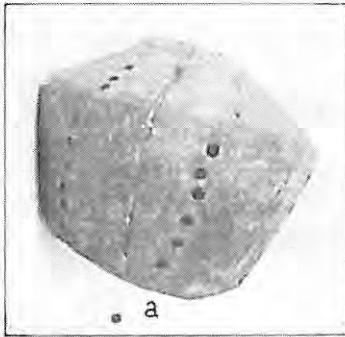
Εικ. 200 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 81 a). Εικ. 200 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 164, εικ. 34 l).

Το 309 (εικ. 201) είναι πήλινα υποστηρίγματα σούβλας ή υφαντικά βάρη.

Εικ. 201 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 89).

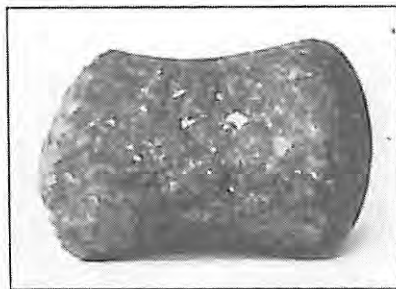
Το 310 (εικ. 202) είναι δύο πήλινα αμφικωνικά σφοντύλια, ύψους 0,036 μ. και 0,4 μ., διακοσμημένα με κηλίδες και οπή στο κέντρο.

Εικ. 202 (G. Mylona. Ex. at Ol. I, εικ. 91).

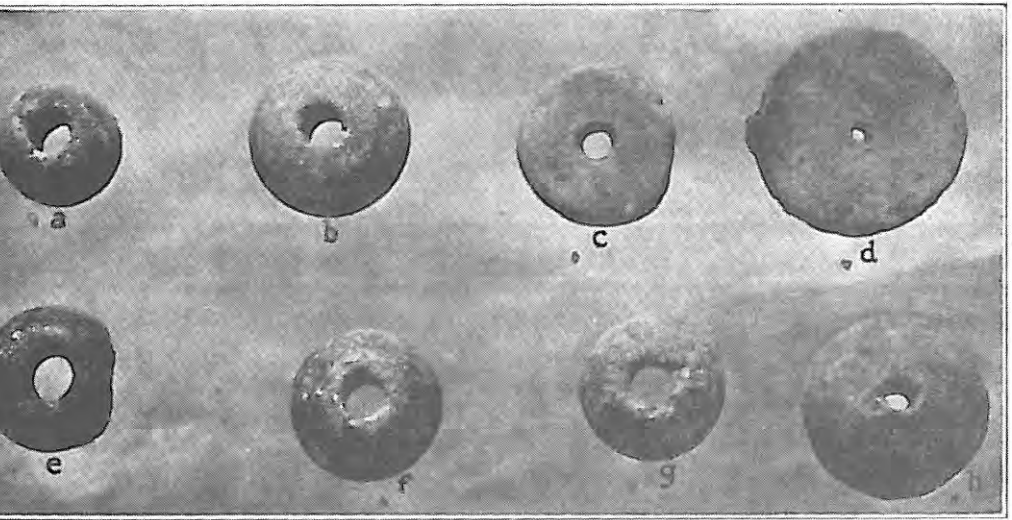
Εικ. 202a (W. Heurtley. Pr. M., σ. 165, εικ. 35 p).

Το 311 (εικ. 203) είναι λίθινη κουβαρίστρα ή κοπανιστήρι (γουδοχέρι), ύψους 0,045 μ., σχήματος κυλινδρικού με κοίλες τις πλευρές και κυρτή τη βάση, σπασμένη στο ένα άκρο.

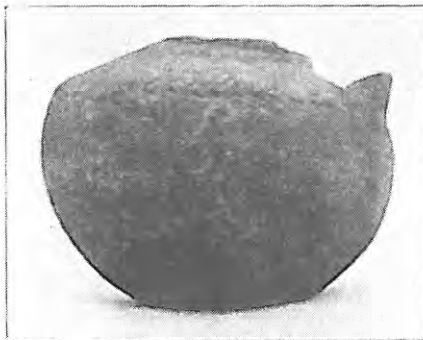
Εικ. 203 (G. Mylona. Ex. at Ol. I, εικ. 87).

Το 312 (εικ. 204 a, c, d, f, g, h) είναι έξι σφοντύλια, τέσσερα λίθινα και δύο πήλινα, ύψους 0,03-0,016 μ. Από τα λίθινα το ένα είναι δισκοειδές και τα τρία περίπου ημισφαιρικά, ενώ από τα πήλινα το ένα είναι κωνικό και το άλλο δισκοειδές. Όλα έχουν οπή στο κέντρο. Και τα b και e είναι σφοντύλια και προέρχονται από την Όλυθο.

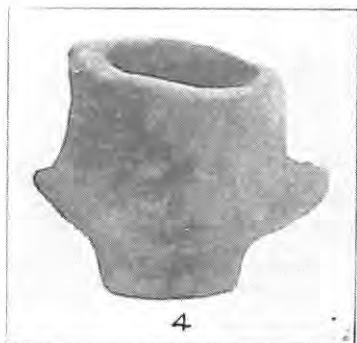
Εικ. 204 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 90).

Το 313 (εικ. 205) είναι μικρό πήλινο αγγείο με κοιλιά ημισφαιρικού περιπίου σχήματος και ώμους σχεδόν επίπεδους. Ο λαιμός είναι σπασμένος από τη βάση καθώς και η λαβή της οποίας σώζεται μόνο η αρχή. Μεταξύ του ώμου και της κοιλιάς υπάρχει διακόσμηση ψαροκόκαλου και επάνω από αυτό σειρά τριγώνων. Το ύψος του σωζόμενου αγγείου είναι 0,045 μ.

Εικ. 205 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 64).

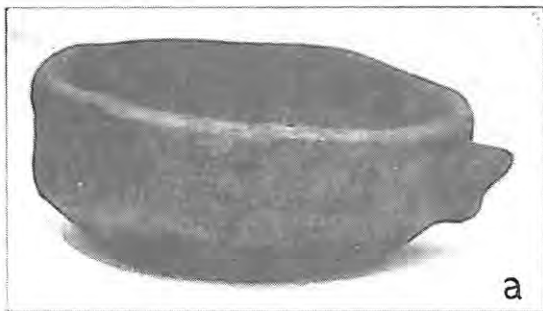
Το 314 (εικ. 206) είναι ένα χονδροειδές, σχεδόν άμορφο ερυθρόσταχτο πήλινο κύπελο, ύψους 0,05 μ.

Εικ. 206 (G. Mylonas, *Exc. at Ol. I.* εικ. 41, 4).

Το 315 είναι ένα μικροσκοπικό, ύψους 0,038 μ., ακέραιο, χονδροειδές πήλινο αγγείο, στραβό, σχήματος κολουροκωνικού αντιστραμμένου στο κάτω τμήμα και κυλινδρικού στο επάνω. Η επιφάνεια είναι γκριζοκάστανη με μαύρη κηλίδα.

Το 316 (εικ. 207) είναι μια μικρή χονδροειδής, στραβή, πήλινη φιάλη, ύψους 0,027-0,03 μ., με έκφυση. Η επιφάνεια είναι ανώμαλη, κοκκινωπή.

Εικ. 207 (G. Mylonas, *Exc. at Ol. I.* εικ. 41 α).

Το 317 (εικ. 208) είναι πήλινη χονδροειδής πρόχους (κανάτα), ύψους 0,155 μ., με ανώμαλη ερυθρόσταχτη επιφάνεια. Σώζεται μόνο η μισή.

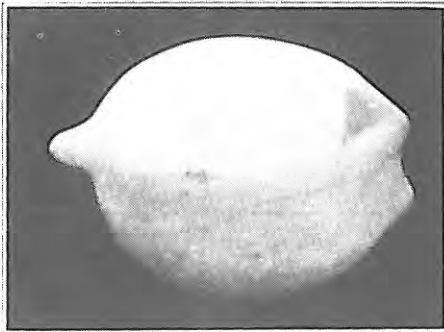
Εικ. 208 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, αριθ. 156).

Εικ. 208 (G. Mylona, Εχ. at Ol. I, εικ. 31).

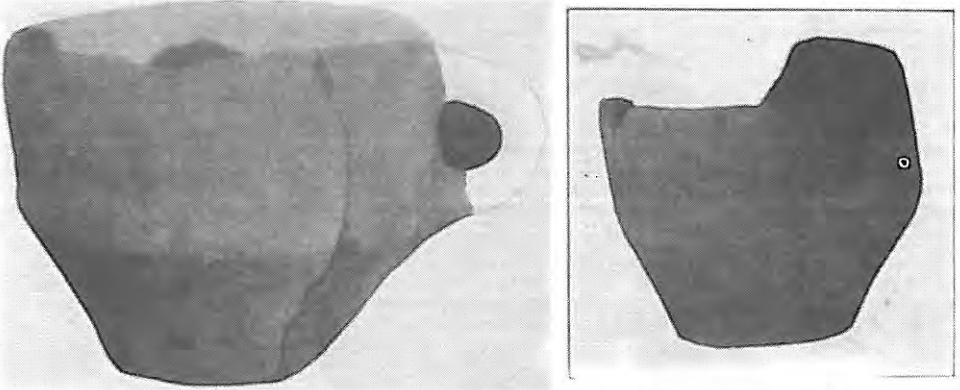
Το 318 είναι μικρό, χονδροειδές, πήλινο αγγείο, ύψους 0,08 μ., αμφικωνικού σχήματος. Η επιφάνεια είναι γκριζοκάστανη με μαύρη κηλίδα.

Το 319 (εικ. 209) είναι πήλινο, χονδροειδές, λίγο στραβό, σκυφοειδές αγγείο, αρκετά συμπληρωμένο. Η σταχτόχρωμη επιφάνεια δεν είναι επεξεργασμένη. Το ύψος είναι 0,075 μ. και η διάμετρος του στομίου 0,09-0,10 μ.

Εικ. 209 (G. Mylona, Εχ. at Ol. I, εικ. 34).

Το 320 (εικ. 210) είναι ένας μεγάλος, χονδροειδής, πήλινος κύαθος (κούπα), με ολόκληρη την κάθετη λαβή συμπληρωμένη. Η επιφάνεια είναι σταχτόχρωμη, το ύψος 0,12 μ.³⁷ και η διάμετρος του στομίου 0,13-0,14 μ.

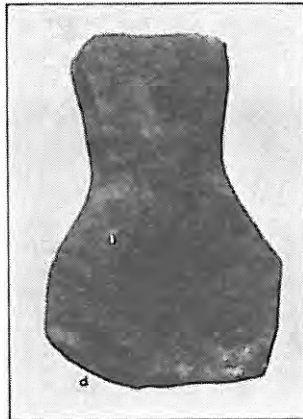

Εικ. 210 (G. Mylona, Ex. at Ol. I. εικ. 26).

Εικ. 210 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 162, αριθ. 155).

Το 321 (εικ. 211) είναι λίθινο ειδώλιο, ύψους 0,115 μ., αρκετά σχηματοποιημένο, χωρίς όμως να δηλώνονται τα άκρα και το κεφάλι. Το κάτω μέρος είναι σχεδόν καμπύλο.

Εικ. 211 (G. Mylona, Ex. at Ol. I. εικ. 73 d).

37. Κατά W. Heurtley, Pr. M., σ. 162, αριθ. 155, το ύψος είναι 0,15 μ.

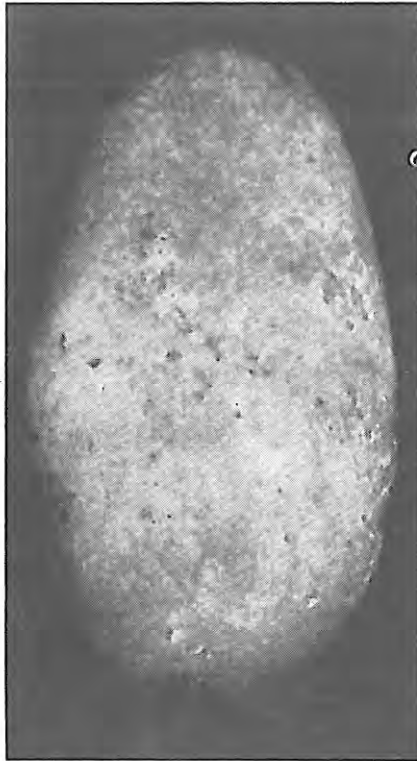
Το 322 (εικ. 212) είναι μικρό πήλινο, χονδροειδές, σφαιρικό περίπου αγγείο με χαμηλό λαιμό και ανώμαλη γκριζόμαυρη επιφάνεια. Φέρει κάθετα πέντε αποφύσεις και το ύψος του είναι 0,038 μ.

3

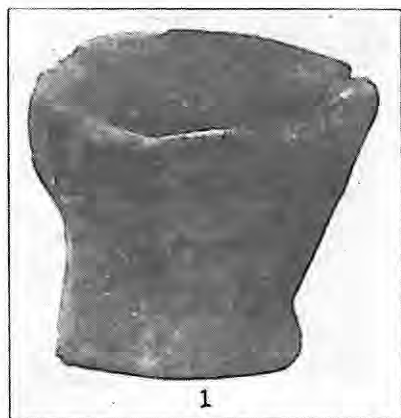
Εικ. 212 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 41, 3).

Το 323 (εικ. 213) είναι τμήμα μαρμάρου ακανόνιστου ελλειψοειδούς σχήματος και ύψους 0,10 μ. Ίσως χρησίμευε ως κοπανιστήρι.

Εικ. 213 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 82).

Το 324 (εικ. 214) είναι μικρό πήλινο, χονδροειδές, στραβό αγγείο, σπασμένο στο χείλος, ύψους 0,028 μ., με γκριζα, ανώμαλη επιφάνεια.

Εικ. 214 (G. Mylona, Ex. at Ol. I. εικ. 41, 1).

Το 645 προέρχεται από ανασκαφή του 1934 και είναι έξι πελέκειες (τσεκούρια): α) από γκριζα πέτρα, μήκους 0,075 μ.· β) από γκριζοπράσινη πέτρα, μήκους 0,05 μ.· γ) από γκριζα πέτρα, μέγιστο πλάτος 0,046 μ.· δ) από γκριζα πέτρα, μήκους 0,058 μ.· ε) από γκριζόλευκη πέτρα, μήκους 0,053 μ.· στ) από γκριζόμαυρη πέτρα, μήκους 0,065 μ.

Το 646 προέρχεται από την ανασκαφή του 1934 και είναι δύο στυλβωτήρες: α) από λευκό μάρμαρο, σχήματος περίπου κωνικού, ύψους 0,035 μ. και διαμέτρου βάσης 0,04 μ.· β) από γκριζοπράσινη πέτρα, σχήματος πυραμιδοειδούς, ύψους 0,04-0,05 μ. και βάσης 0,025 × 0,025 μ.

Το 647 προέρχεται από την ανασκαφή του 1934 και είναι μαύρο και γκριζόλευκο λίθινο πλακίδιο, ακανόνιστου σχήματος, με στρογγυλεμένες τις γωνίες και διαστάσεις 0,085 × 0,055 μ.

Το 684 προέρχεται επίσης από την ανασκαφή του 1934 και είναι αρκετά επίμηκες πλακίδιο, μήκους 0,098 μ., από γκριζα πέτρα, με οπή στο ένα άκρο.

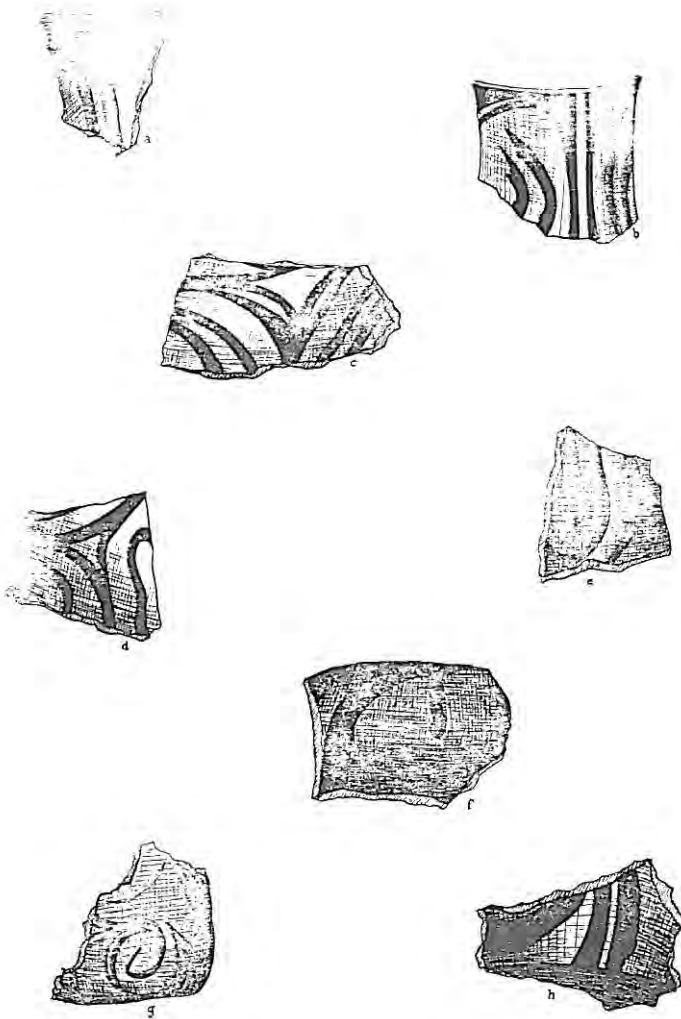
Το 649 προέρχεται επίσης από την ανασκαφή του 1934 και είναι κεφαλή ροπάλου από στικτή μαύρη και λευκή πέτρα, σχήματος περίπου κωνικού, με βαθιά τυφλή οπή, που ξεκινά από την κορυφή, και μήκος 0,052-0,055 μ.

Και το 650 προέρχεται από την ανασκαφή του 1934 και είναι ένα λίθινο αντικείμενο, καστανόλευκου χρώματος, περίπου ελλειψοειδούς σχήματος, με δύο διαμερείς οπές. Το μήκος του είναι 0,12 μ.

Το 807 είναι τμήμα από το πίσω μέρος πήλινου ειδωλίου ζώου, μαύρου χρώματος σε κόκκινο βάθος.

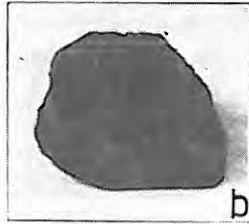
Το 808 (εικ. 215 το g και h) είναι δύο όστρακα ερυθροκίτρινου χρώματος με διακόσμηση μαύρων καμπύλων γραμμών.

Και τα όστρακα a-f της εικόνας 215 προέρχονται από την Όλυνθο και είναι ερυθροκίτρινου χρώματος με διακόσμηση μαύρων γραμμών.

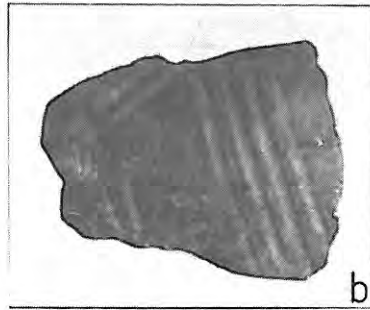
Εικ. 215 (G. Mylonas, *Exc. at Ol. I*, εικ. 66).

Το 809 (εικ. 216) είναι όστρακο με μαύρη στιλπνή επιφάνεια, διακοσμημένη με καμπύλες γραμμές από γραφίτη.

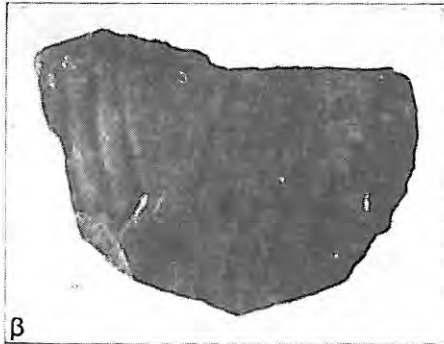
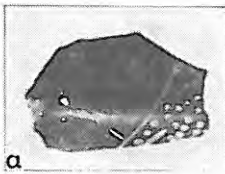
Εικ. 216 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 70 b).

Το 810 (εικ. 217) είναι όστρακο από σαχτόχρωμο πηλό, διακοσμημένο με αυλακώσεις.

Εικ. 217 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 50 b).

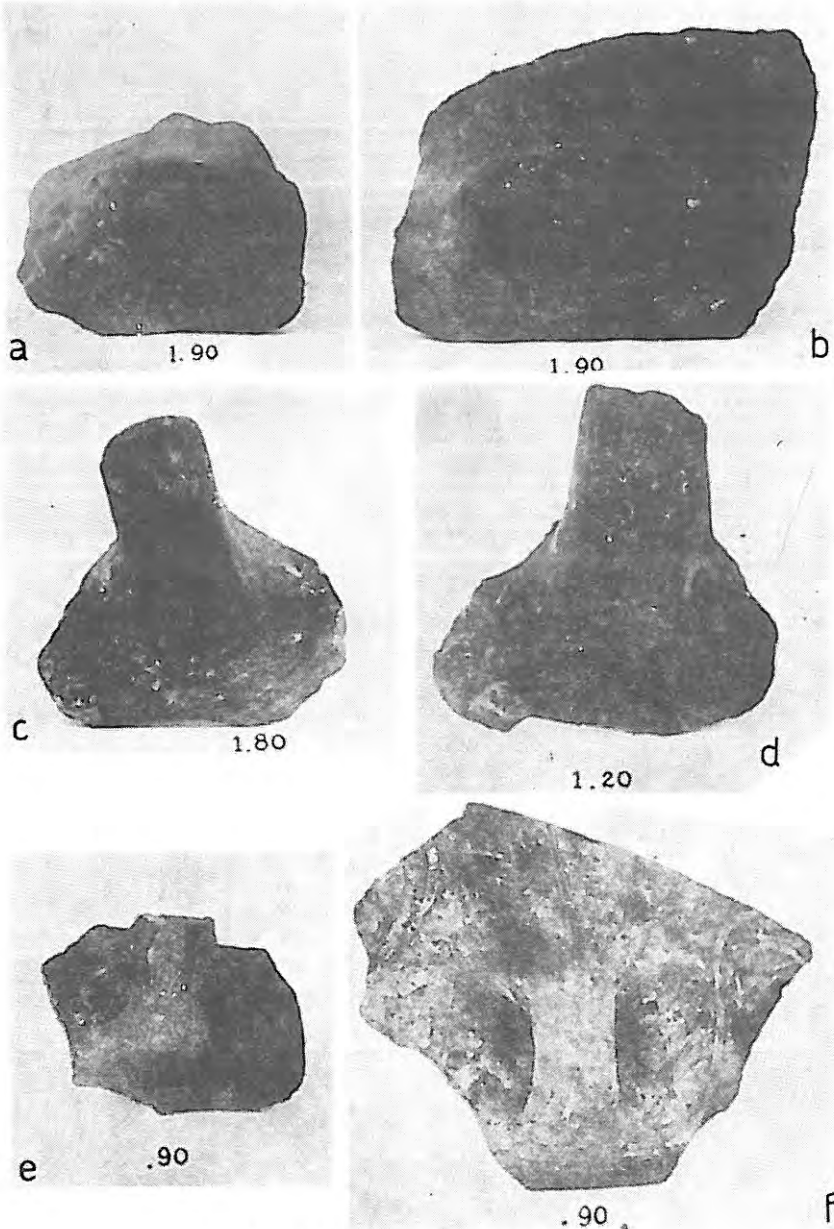
Το 811 είναι δύο όστρακα: α) με επιφάνεια μαύρη στιλπνή, διακοσμημένο με στιγμές (εικ. 218α) β) με επιφάνεια ρυτιδωτή (εικ. 218β).

Εικ. 218α, β (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 58=218α, 50α=218β).

Το 812 (εικ. 219 το d) είναι τμήμα αγγείου που διατηρεί και τη λαβή· η επιφάνεια είναι γκριζόμαυρη αδιακόσμητη.

Και τα όστρακα a, b, c, e, f της εικόνας 219 προέρχονται από την Όλυθο και τα περισσότερα διατηρούν και τη λαβή.

Εικ. 219 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 56).

Το 813 (εικ. 220) είναι τμήμα πήλινου αγγείου, πλησίον του χείλους, με επιφάνεια ερυθροκίτρινη.

Εικ. 220 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 162, αριθ. 151).

Εικ. 220, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 24, 2).

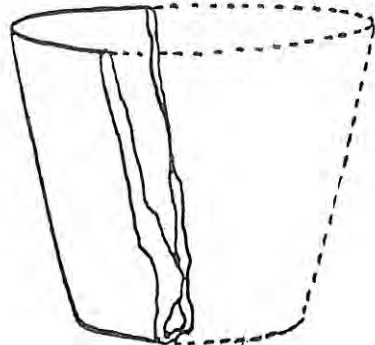
Από την Όλυνθο προέρχονται και τα παρακάτω όστρακα, αγγεία, ειδώλια και άλλα αντικείμενα που δεν καταγράφονται στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Νεότερη Νεολιθική

Κύπελλο (εικ. 221) με ανώμαλη επιφάνεια.

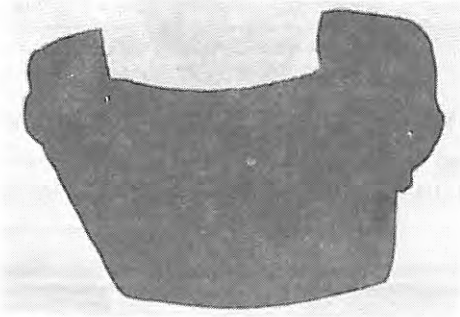

Εικ. 221 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 162, εικ. 159).

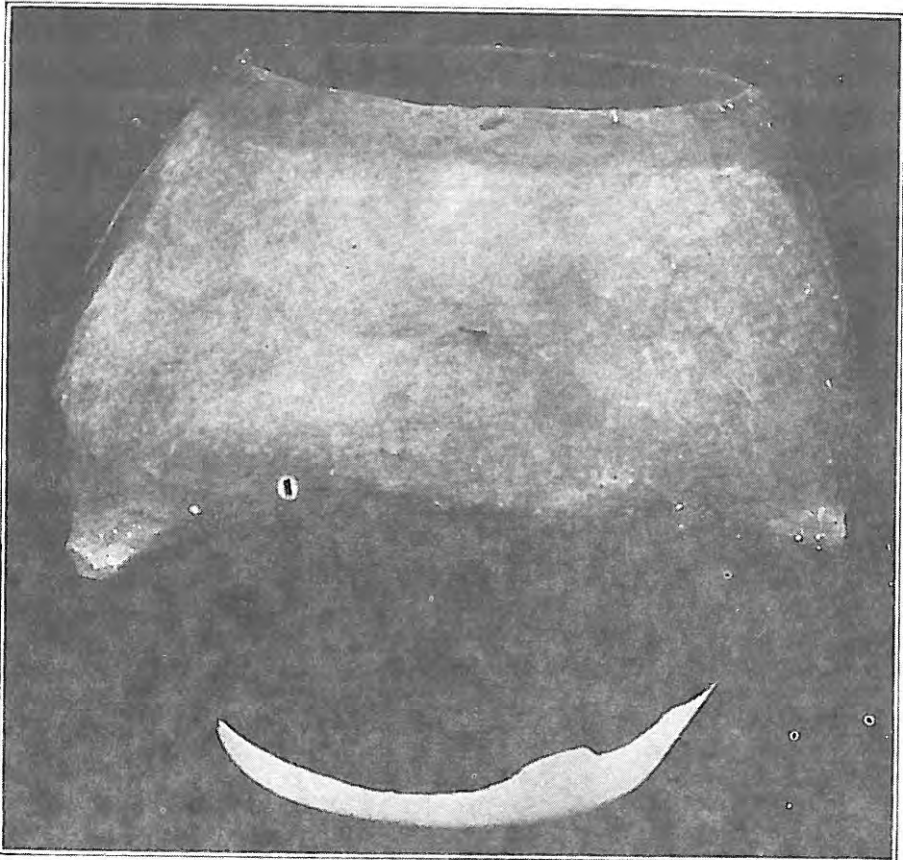
Εικ. 221, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 19).

Αγγείο ασυμπλήρωτο (εικ. 222).

Εικ. 222 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 20).

Αγγείο ύψους 0,23 μ., με χωρίς επεξεργασία επιφάνεια και αρκετά εμφανείς αποφύσεις (εικ. 223).

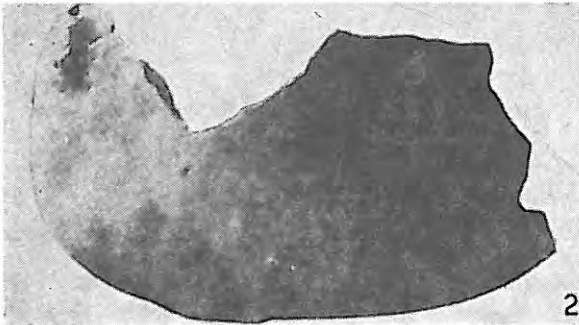
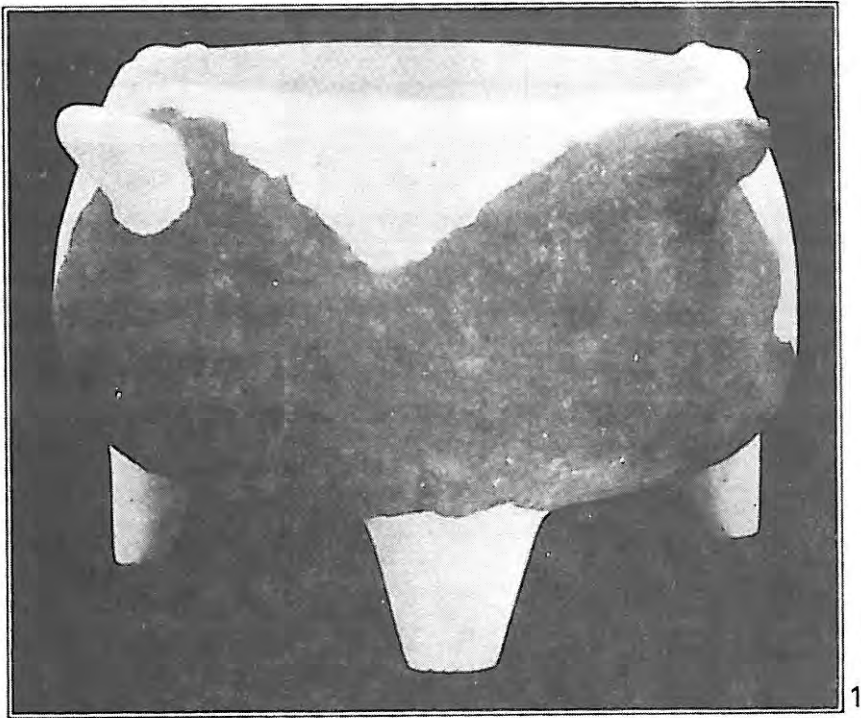

Εικ. 223 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 21).

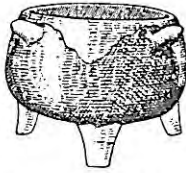

Εικ. 223 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, αριθ. 158).

Αγγείο με πόδια και χωρίς επεξεργασία επιφάνεια (εικ. 224). Το εσωτερικό βάθος είναι 0,10 μ. Πρέπει να το χρησιμοποιούσαν ως κατσαρόλα μαγειρεύματος.

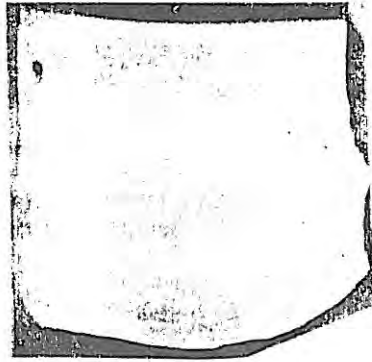

Εικ. 224 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 22, 1, 2).

Εικ. 224 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, αριθ. 161).

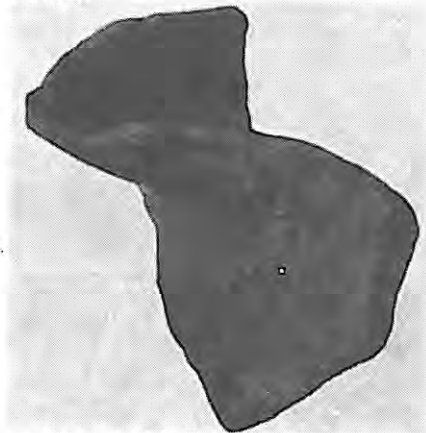
Τμήμα φιάλης ακαθόριστου ύψους με διακόσμηση κάτω από το χείλος (εικ. 225).

Εικ. 225 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 161, αριθ. 150).

Εικ. 225, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, *Ex. at Ol. I*, εικ. 27).

Τμήμα από το χείλος αγγείου (εικ. 226).

Εικ. 226 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, αριθ. 154).

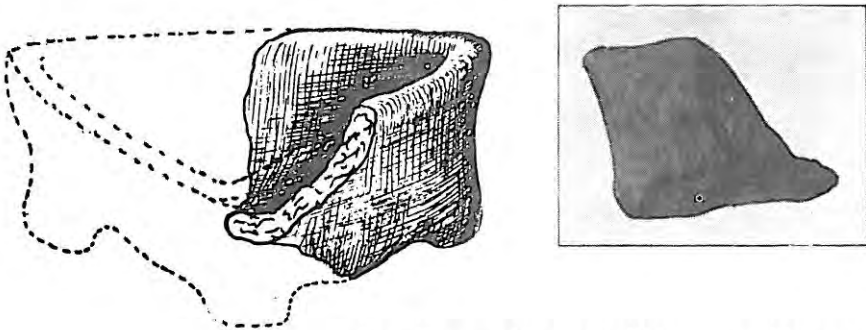
Εικ. 226, ασυμπλήρωτο (G. Mylonas, *Lx. at Ol. I*, εικ. 29).

Σχεδόν ακέραιο πήλινο αγγείο με χωρίς επεξεργασία επιφάνεια (εικ. 227).

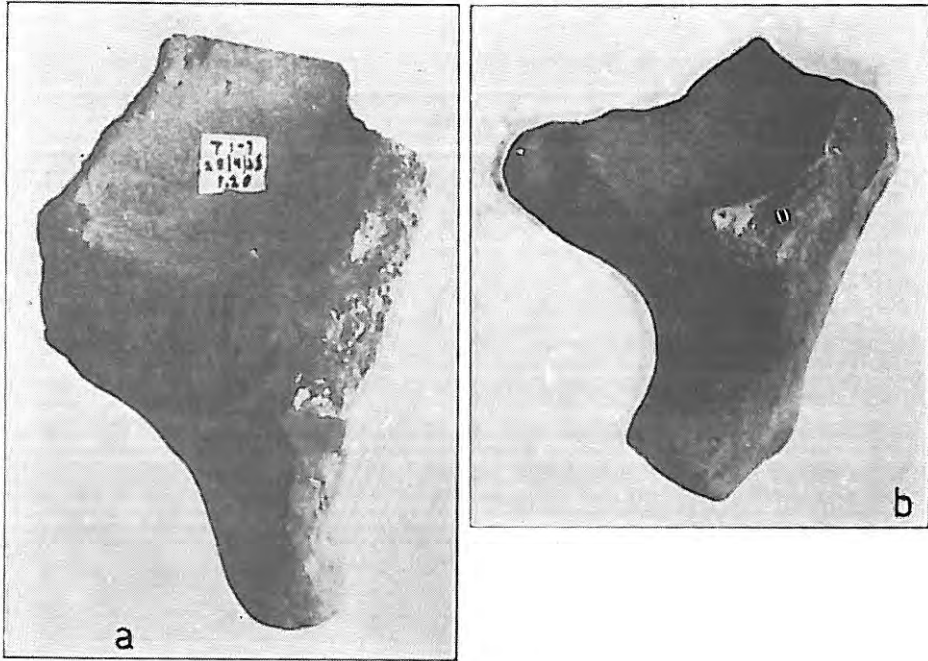
Εικ. 227 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 33).

Τμήμα τριγωνικού αγγείου με κοντόχοντρα πόδια (εικ. 228).

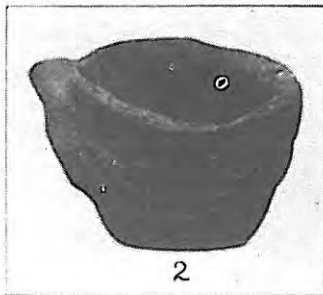
Εικ. 228, ασυμπλήρωτο (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 38).

Τμήματα αγγείων με πόδια (εικ. 229).

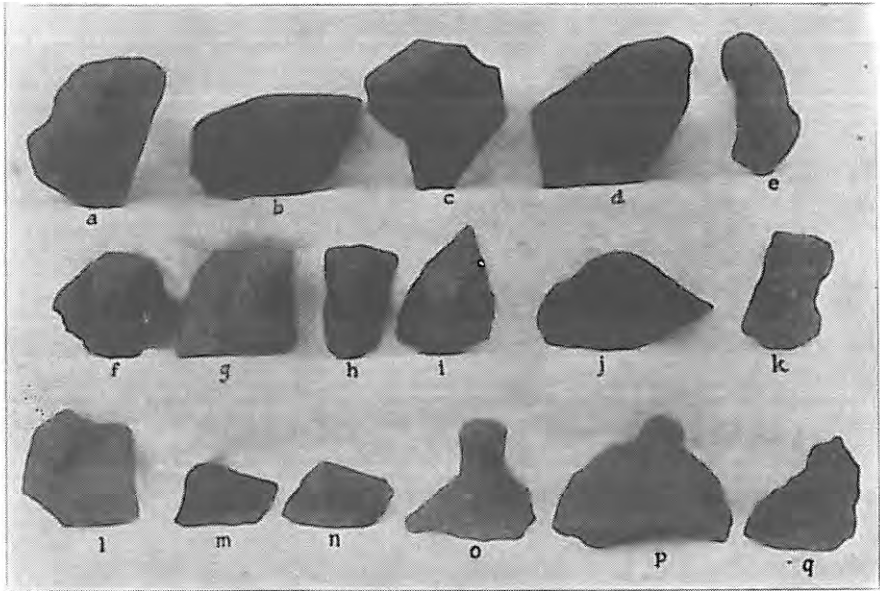
Εικ. 229 (G. Mylonas, *Ex. at Ol. I*, εικ. 40).

Σχεδόν ακέραιο αγγείο (εικ. 230).

Εικ. 230 (G. Mylonas, *Ex. at Ol. I*, εικ. 41, 2).

Λαβές (εικ. 231) από διάφορα πήλινα αγγεία με χωρίς επεξεργασία επιφάνεια.

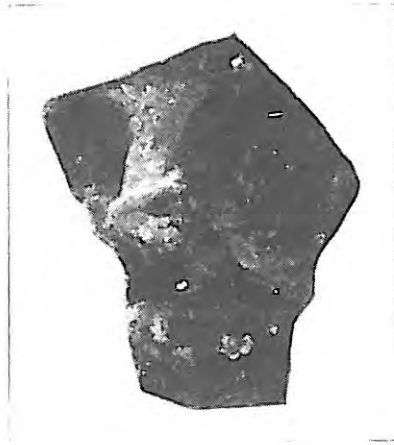

Εικ. 231 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 46).

Τμήμα πρόχου (κανάτας) που διατηρεί τη γωνιώδη λαβή (εικ. 232).

Εικ. 232 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 162, σιθ. 157).

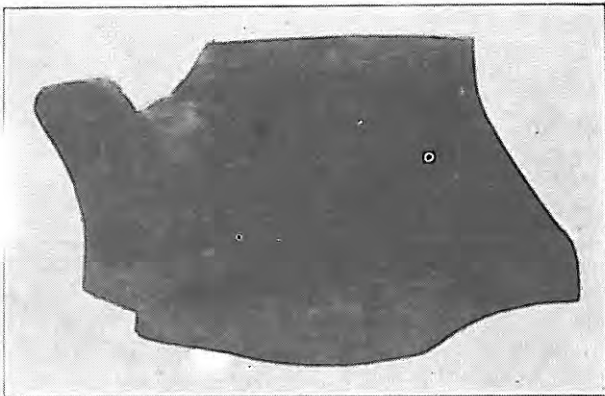
Εικ. 232, ασυμπλήρωτο (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 47).

Τμήμα (εικ. 233) ωρικής πρόχου (κανάτας) με κόκκινη στιλπνή επιφάνεια.

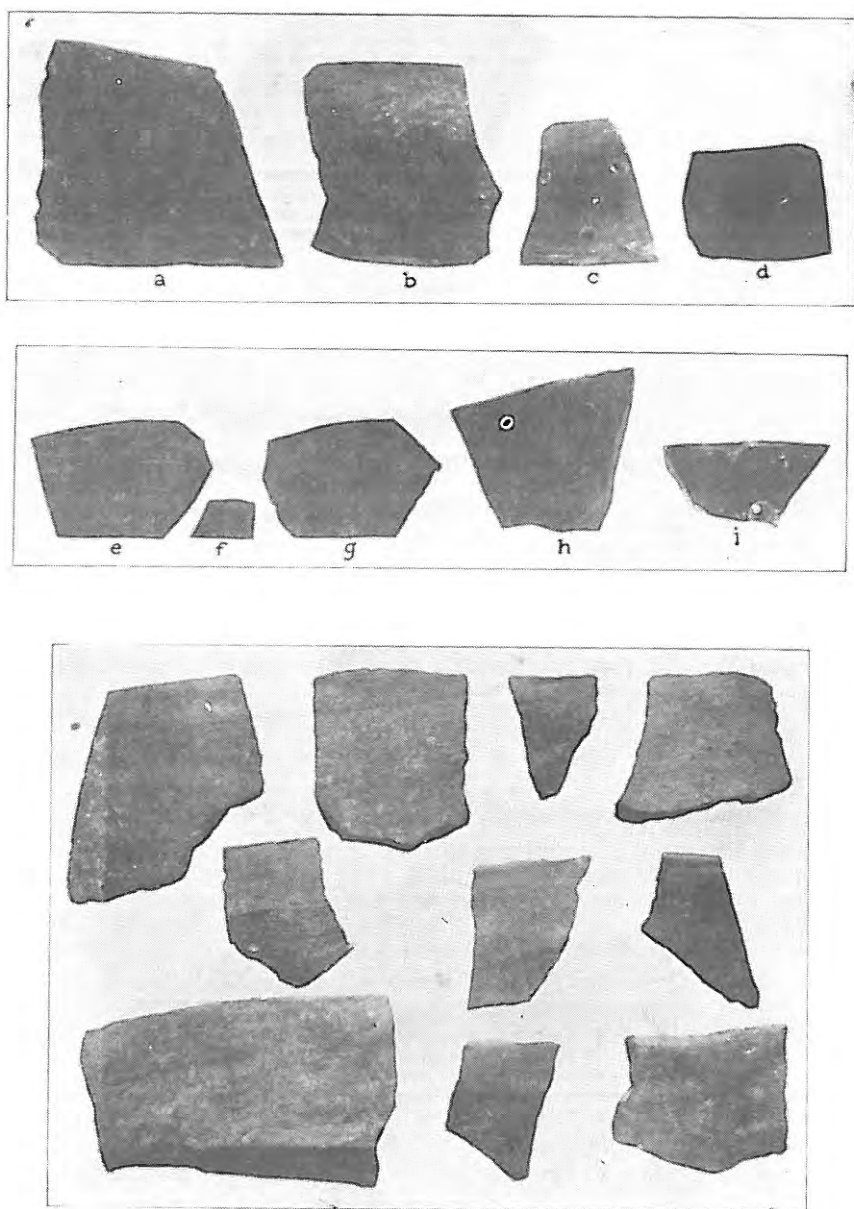
Εικ. 233 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 161, αριθ. 146).

Αγγείο με στιλπνή μαύρη επιφάνεια (εικ. 234).

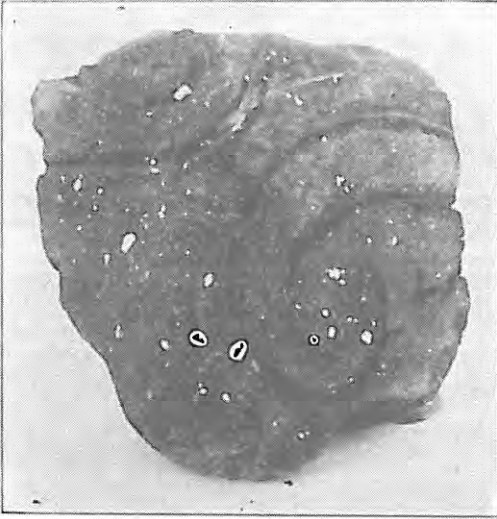
Εικ. 234 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 54).

Τμήματα από πήλινα αγγεία με μαύρη στιλπνή επιφάνεια (εικ. 235).

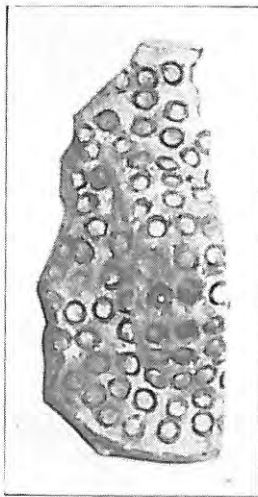
Εικ. 235 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 55).

Τμήμα από εγχάρακτο αγγείο με πόδια (εικ. 236).

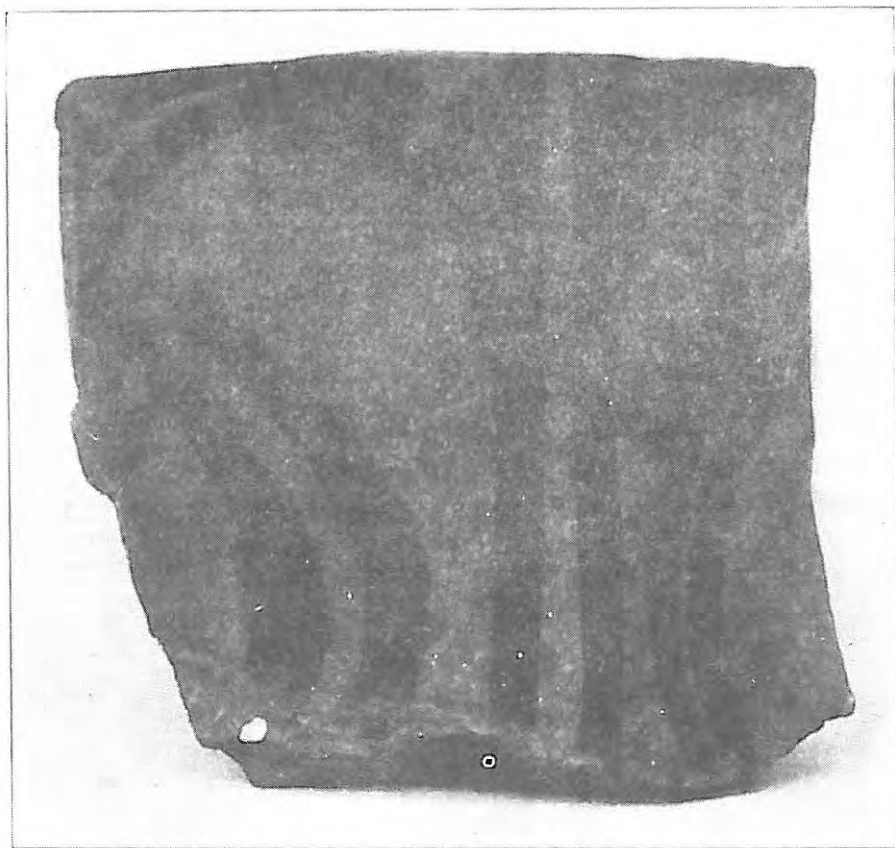
Εικ. 236 (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 61).

Όστρακο ωραία διακοσμημένο (εικ. 237).

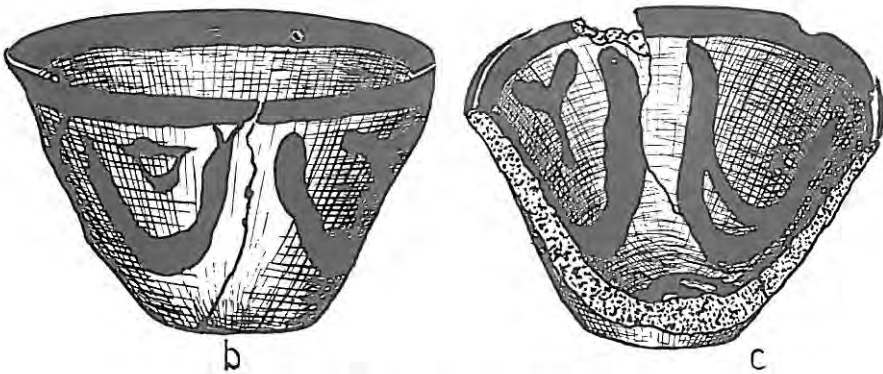
Εικ. 237 (G. Mylonas, Ex. at Ol. I, εικ. 65).

Όστρακο με στιλπνή επιφάνεια (εικ. 238).

Εικ. 238 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I.* εικ. 67).

Αγγείο ωραία διακοσμημένο και στο εσωτερικό με σκούρο χρώμα σε κόκκινο φόντο (εικ. 239).

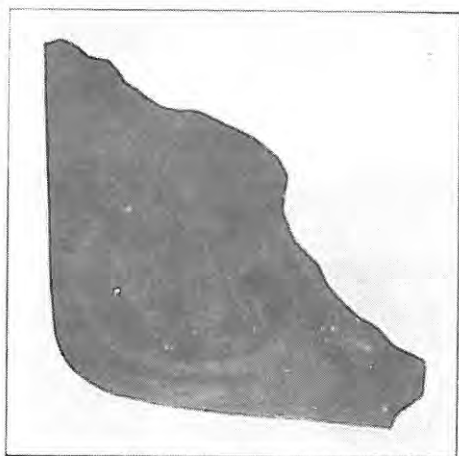
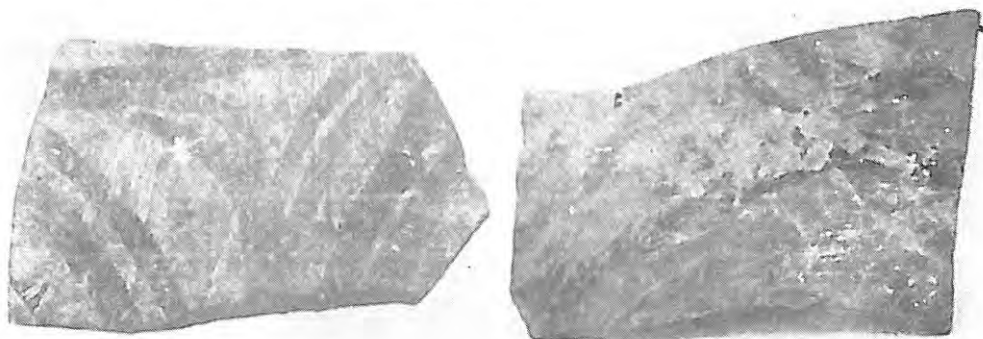

Εικ. 239 (G. Mylonas, *Ex. at Ol. I*, σικ. 68).

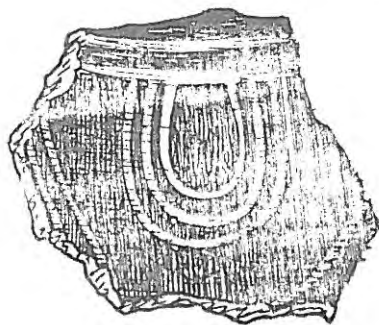
Εικ. 239 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 161, αριθ. 147).

Όστρακα διακοσμημένα (εικ. 240).

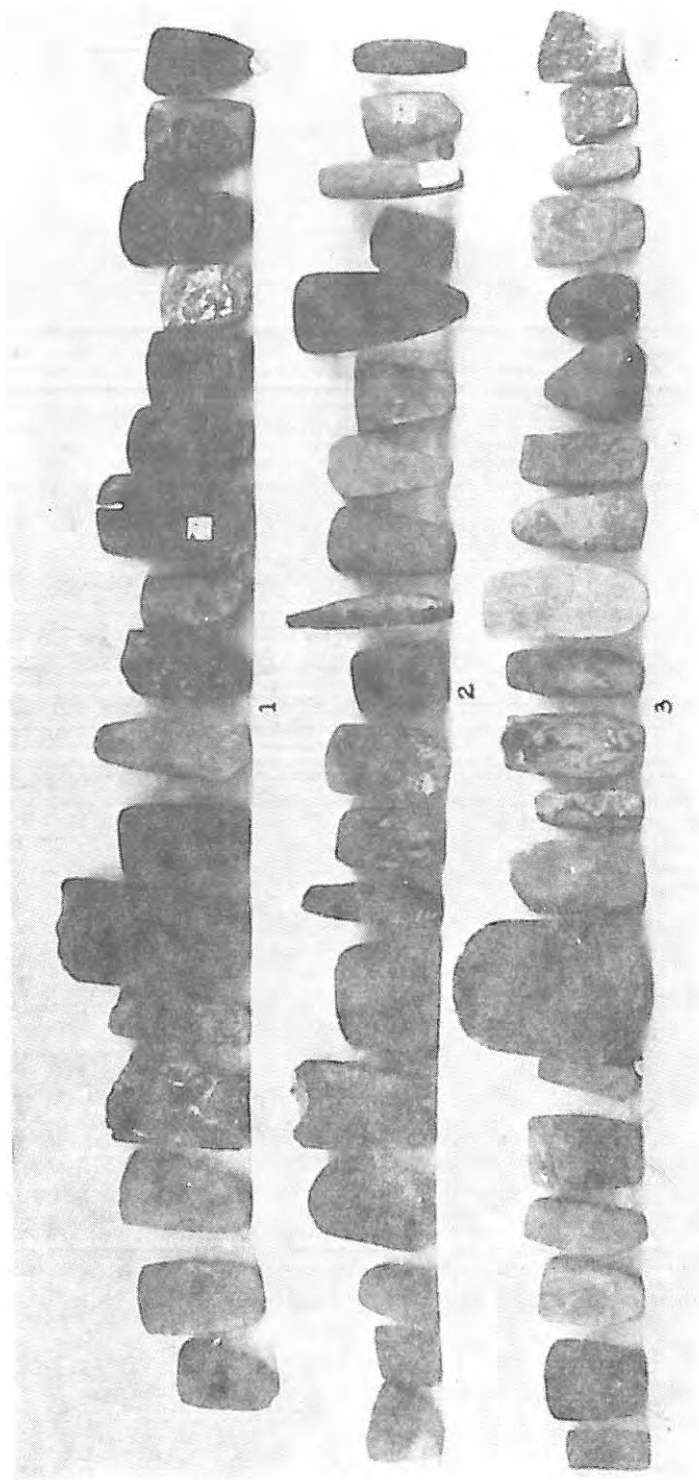
Εικ. 240 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 69).

Όστρακο διακοσμημένο με καμπύλες και παράλληλες γραμμές (εικ. 241).

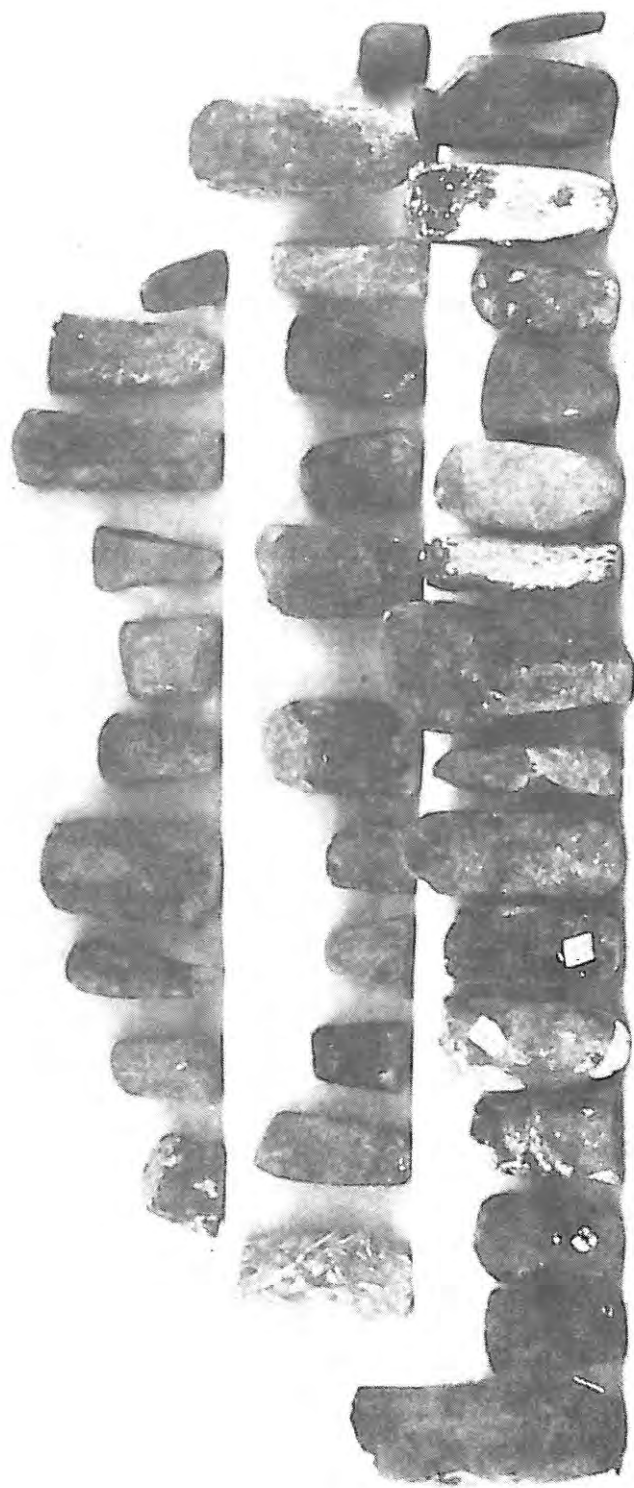
Εικ. 241 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 70a).

Πελέκεις (τσεκκούρια) και άλλα λιθίνα αντικείμενα (εικ. 242).

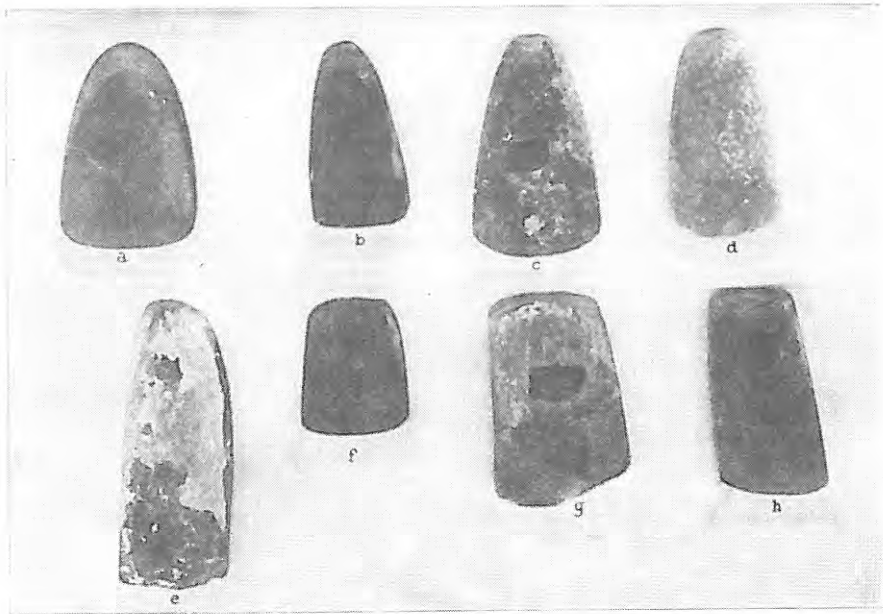
Εικ. 242 (G. Mylonas, *Exc. at Ol. I.* εικ. 76).

Πελέκεις (τσεκούρια) και άλλα λιθίνα αντικείμενα (εικ. 243).

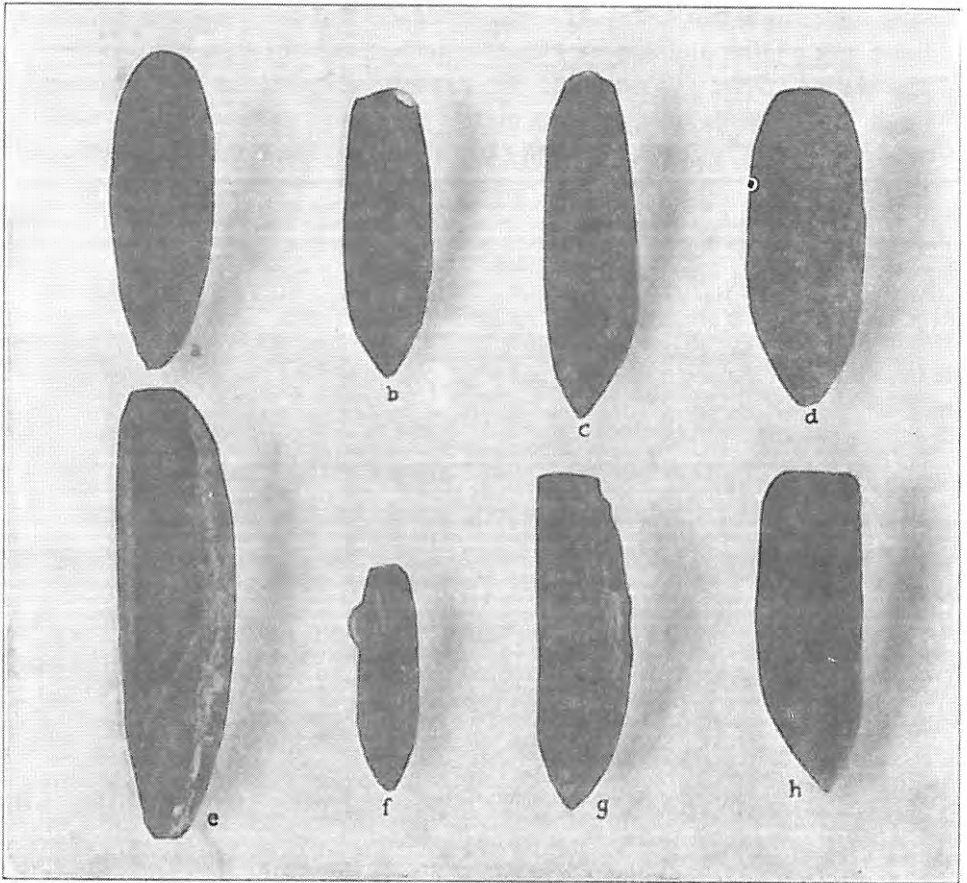

Εικ. 243 (G. Mylonas, *Exc. at Ol.* I, εικ. 77).

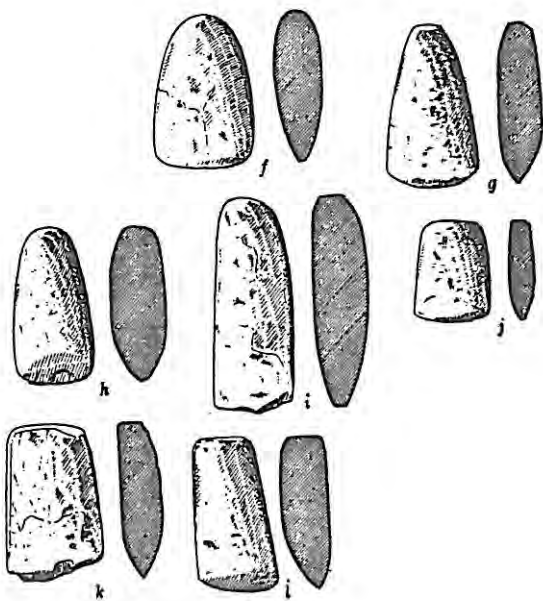
Διάφοροι τύποι λίθινων πελέκεων (τσεκουριών) (εικ. 244). Ο α κατά Γ. Μυλωνά ή f κατά W. Heurtley είναι πολύ επεξεργασμένος. Ο β ή γ είναι λείος και έχει τη μία πλευρά επίπεδη και την άλλη καμπύλη. Ο δ στενεύει προς την αιχμή. Ο ε ή ι έχει μία επίπεδη πλευρά και είναι περισσότερο λείος από τη μία πλευρά. Ο f ή j έχει και τις δύο πλευρές επίπεδες και είναι αρκετά λείος. Ο g ή k είναι λείος και στις δύο πλευρές και έχει τετραγωνική περιπου διατομή. Τέλος ο h ή l έχει μία επίπεδη πλευρά και είναι λείος και από τις δύο όψεις.

Εικ. 244 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 78).

Εικ. 244, πλάγια πλευρά (G. Mylona. Ex. at Ol. I, εικ. 79).

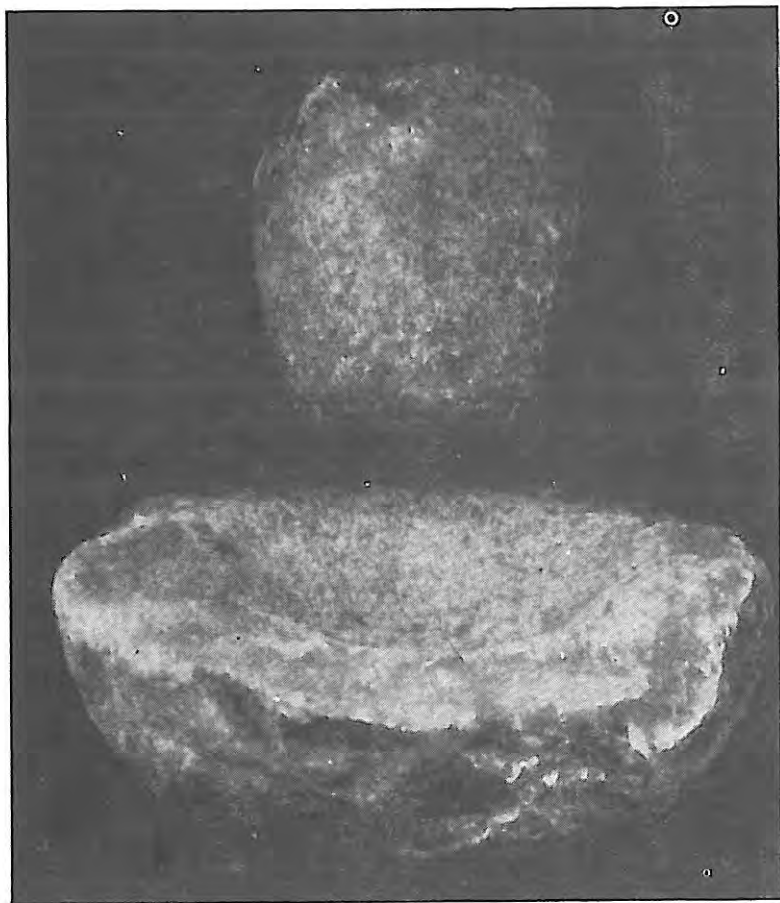
Εικ. 244 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 163, εικ. 33 f, g, h, i, j, k, l).

Τμήμα βραχιολιού (εικ. 245) από ασβεστόλιθο, πολύ καλοδουλεμένο.

Εικ. 245 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 81 e).

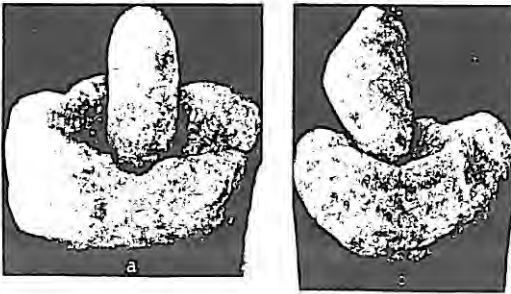
Γουδι³⁸ και κοπανιστήρι (εικ. 246). Το γουδι είναι καμωμένο από ακατέργαστο ασβεστόλιθο. Το κοπανιστήρι είναι περίπου στρογγυλό και έχει αρκετά επεξεργασμένη επιφάνεια.

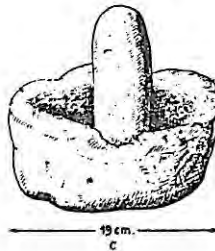
Εικ. 246 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 82).

38. Βρέθηκαν τρία γουδιά και πολλά κοπανιστήρια. Τα κοπανιστήρια τα χρησιμοποιούσαν για να αλέθουν τα σιτηρά, να σπάζουν τα κόκαλα, για να βρίσκουν το μεδούλι, και να επεξεργάζονται τα δέρματα.

Γουδιά και κοπανιστήρια (εικ. 247) από ακατέργαστο ασβεστόλιθο. Το α έχει ύψος 0,155 μ., πλάτος 0,19 μ. και εσωτερικό βάθος 0,075 μ. το c έχει ύψος 0,15 μ., πλάτος 0,17 μ. και εσωτερικό βάθος 0,5 μ.

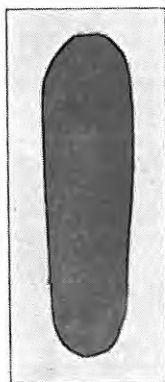

Εικ. 247 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 83 a, c).

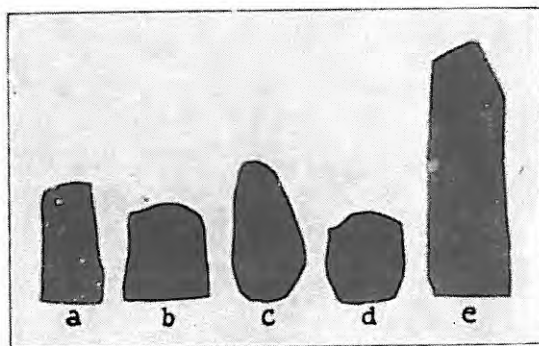
Εικ. 247 (W. Heurtley, *Pr. M.*, σ. 164, εικ. 34 c).

Λιθινή ακόνη με επεξεργασμένη επιφάνεια (εικ. 248).

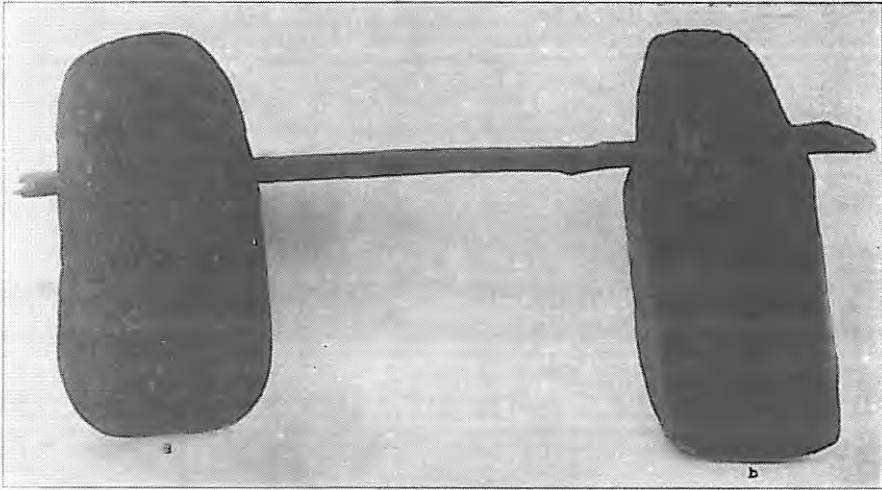
Εικ. 248 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 84).

Μαχαίρια από κόκκινο και καφέ πυρόλιθο (εικ. 249) τα περισσότερα είναι τριγωνικά και χοντρά και με άκρα στομωμένα από τη χρήση.

Εικ. 249 (G. Mylona, Ex. at Ol. I, εικ. 85).

Πήλινα στηρίγματα σούβλας ή υφαντικά βάρη (εικ. 250). Το α έχει ύψος 0,108 μ., πλάτος 0,9 μ. και πάχος 0,058 μ.· το β έχει ύψος 0,11 μ., πλάτος 0,7 μ. και πάχος 0,4 μ.

Εικ. 250 (G. Mylona, *Ex. at Ol. I*, εικ. 88).

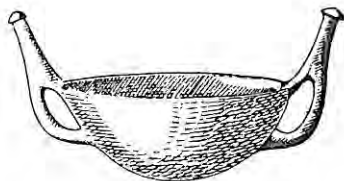
Πρώιμη Σιδήρου³⁹

Πρόχους (κανάτα) χειροποίητη (εικ. 251), ύψους 0,207 μ., που διατηρείται σχεδόν ακέραιη εκτός από τη λαβή που είναι συμπληρωμένη. Η επιφάνεια είναι ερυθροκίτρινη στίλπνη.

Εικ. 251 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 498).

Τμήμα χειροποίητης φιάλης (εικ. 252), ύψους 0,8 μ., με λαβές που εξέχουν πολύ από το χείλος και ερυθροκίτρινη επιφάνεια.

Εικ. 252 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 499).

Τμήμα χειροποίητου αγγείου (εικ. 253), ύψους 0,10 μ. περίπου, που διατηρεί και τη λαβή που εξέχει πολύ από το χείλος. Επιφάνεια καστανοκίτρινη.

Εικ. 253 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 500).

39. Μετά την καταστροφή του νεολιθικού συνοικισμού της Ολύμβου η «Μεγάλη Τούμπα» έμεινε ακατοίκητη έως τους ιστορικούς χρόνους, δηλαδή την εποχή του Σιδήρου. Γύρω στα 1.000 π.Χ. κατοικήθηκε και πάλι γι' αυτό έχουμε αρχαιολογικά ευρήματα. Στη Χαλκιδική, όπως αναφέρεται και παραπάνω, οι ιστορικοί χρόνοι αρχίζουν μετά τον 8ο π.Χ. αιώνα.

Αγγείο τροχήλατο, με μία λαβή, κοιλιά σχεδόν σφαιρική, λαιμό πολύ κοντό και χείλη που έχουν κλίση προς τα έξω (εικ. 254). Το ύψος του είναι 0,075 μ. και η επιφάνεια ερυθροκάστανη με μαύρα στίγματα.

Εικ. 254 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 501).

Αγγείο χειροποίητο, με μία λαβή, κοιλιά σχεδόν σφαιρική, λαιμό πολύ κοντό και χείλη που έχουν κλίση προς τα έξω (εικ. 255). Το ύψος του είναι 0,6 μ. και η επιφάνεια ερυθροκίτρινη με μαύρα στίγματα.

Εικ. 255 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 502).

Αγγείο από κόκκινο πηλό, τροχήλατο, με μία λαβή, κοιλιά σχεδόν σφαιρική, λαιμό πολύ κοντό και χείλη με κλίση προς τα έξω (εικ. 256). Ύψος 0,8 μ.

Εικ. 256 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 503).

Αγγείο συγκολλημένο από πολλά κομμάτια, με μία λαβή, σχεδόν σφαιρική κοιλιά, μόλις διακρινόμενο λαιμό και χείλη με κλίση προς τα έξω (εικ. 257). Είναι γκριζοκάστανου χρώματος με μεγάλα μαύρα στίγματα και η επιφάνεια είναι σκεπασμένη με κάθετες και λοξές γραμμές.

Εικ. 257 (W. Heurtley, Pr. M., σ. 239, αριθ. 504).

Αμφορέας πήλινος από τη Μηκύβερνα⁴⁰ της Ολύνθου, ύψους περίπου 0,60 μ. (εικ. 258). Η επιφάνεια είναι ερυθροκίτρινη και διακοσμείται με σκούρο χρώμα και σε ορισμένα σημεία με κοκκινωπό. Η διακόσμηση στο λαιμό είναι οριζόντιες φαρδιές και στενές γραμμές. Στην κοιλιά χωρίζεται σε τέσσερις ασύμετρες ζώνες με τρεις σειρές οριζόντιες γραμμές. Η κάθε σειρά έχει μια φαρδιά γραμμή στο κέντρο και εκατέρωθεν από μία λεπτή, δηλαδή σύνολο τρεις οριζόντιες γραμμές. Οι ζώνες διακοσμούνται από ομόκεντρους κύκλους ή ημικύκλια και από κάθετες ευθείες και καμπύλες ή οριζόντιες καμπύλες γραμμές.

Εικ. 258 (Από την Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης).

40. Μηκύβερνα: Ήταν το επίγειο της Ολύνθου από την οποία απείχε 20 σταδίων, δηλαδή περίπου 4 χιλιόμετρα.

Υστερογεωμετρικός αμφορέας, ύψους περίπου 0,70 μ. (εικ. 259). Η επιφάνεια είναι ερυθροκίτρινη και διακοσμείται με σκούρο χρώμα και σε ορισμένα σημεία με κοκκινωπό. Η διακόσμηση στο λαιμό είναι οριζόντιες γραμμές κάτω από το χείλος και στη βάση και κάθετες λεπτές ενδιάμεσα. Στην κοιλιά χωρίζεται σε ασύμετρες ζώνες με οριζόντιες φαρδιές και λεπτές γραμμές και οι ζώνες κοσμούνται με κάθετες λεπτές γραμμές, όπως και ο λαιμός, ή με ασύμετρα σχήματα.

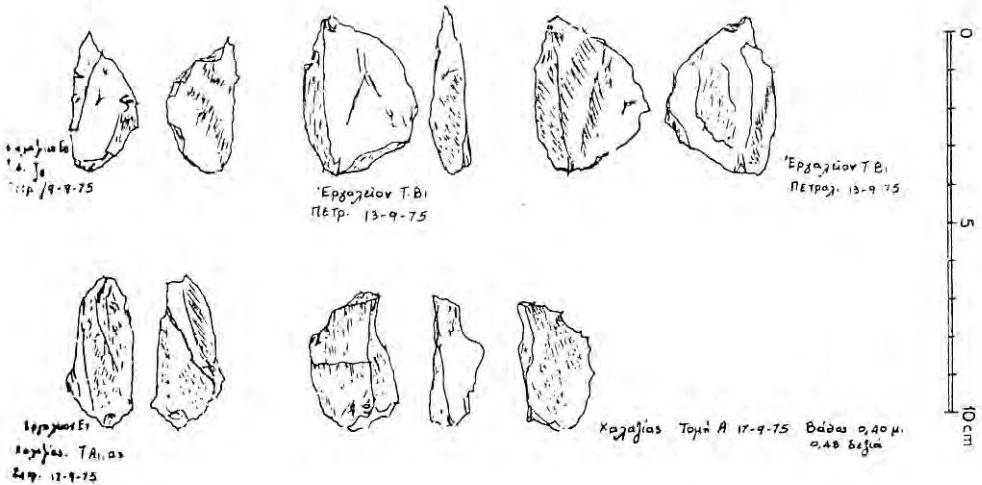

Εικ. 259 (Από την Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης).

Παλαιολιθική εποχή

Στο σπήλαιο των Πετραλώνων, όπου έχουμε τη μόνη γνωστή παλαιολιθική κατοίκηση στη Χαλκιδική, βρέθηκαν πελέκεις, ξέστρα και διάφορα μαχαίρια από χαλαζία και κυρίως από βωξίτη. Τα εργαλεία αυτά, όπως είναι φυσικό, παρουσιάζουν εξέλιξη στα ανώτερα στρώματα το ίδιο συμβαίνει και με τα οστά αντικείμενα που βρέθηκαν στο σπήλαιο αυτό. Ανασκαφές έκανε ο Αρ. Πουλιανός, αλλά δεν είναι αρχαιολόγος για να μας δώσει περισσότερες πληροφορίες.

Λίθινα εργαλεία (εικ. 260).

Εικ. 260 (Αρ. Πουλιανού, *Παλαιανθρωπολογικαί ανασκαφαί εις τα Πετράλωνα*, Π.Α.Ε., 1975 Α, σ. 135, εικ. 2).

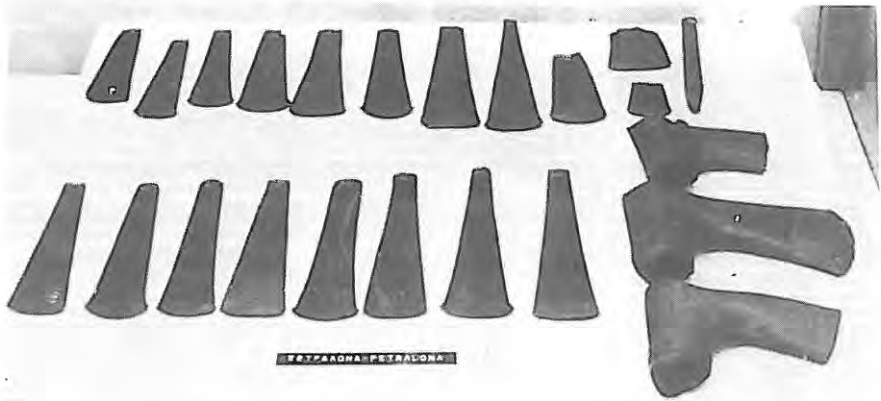
41. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 9.

Το κρανίο του προανθρώπου των Πετραλώνων (εικ. 261), όταν βρέθηκε, το Σεπτέμβριο του 1960, στο σπήλαιο με άλλα οστά, ήταν σκεπασμένο από σταλαγμικό υλικό. Είναι το καλύτερα διατηρημένο κρανίο προανθρώπου, που βρέθηκε μέχρι σήμερα, και υπολογίζεται ότι είναι 260.000 ετών. Η κρανιακή του κοιλότητα έχει όγκο 1190-1210 κ.εκ. και ίσως ανήκει σε γυναίκα ηλικίας περίπου 25 ετών, δηλαδή αρκετά ηλικιωμένη για την εποχή της. Μερικά από τα δόντια του έχουν προσβληθεί από την «ασθένεια του πολιτισμού», την τερηδόνα.

Εικ. 261 (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Α', σ. 37).

Σε αγρό του Νικολάου Μαρμαρίδη, κατοίκου Πετραλώνων, βρέθηκαν μέσα σε πιθάρι (:), κατά προφορική δήλωσή του, οι σμίλες και οι πελέκεις (τσεκούρια) της εικόνας 262, που είναι ένας «θησαυρός» χάλκινων εργαλείων. Τα εργαλεία αυτά, που δεν έχουν ακόμα μελετηθεί, παρουσιάζουν μεγάλες τυπολογικές ομοιότητες με ανάλογα βαλκανικά, μια παλιά ανάλυση του χαλκού όμως έδειξε ότι δεν έχουν βόρεια προέλευση.

Εικ. 262 (Από την Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης).

Το με αριθμό 713 είναι χάλκινη σμίλη, μήκους 0,18 μ., με ελαφρά σπασμένη ακμή.

H 714 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,162 μ., έχει πολύ στρογγυλεμένη ακμή.

H 715 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,172 μ., έχει λίγο στρογγυλεμένη ακμή.

H 716 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,162 μ., έχει σχεδόν ευθεία ακμή.

H 717 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,17 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 718 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,179 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 719 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,165 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 720 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,168 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 721 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,138 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 722 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,155 μ., έχει πολύ στρογγυλεμένη ακμή.

H 723 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,136 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 724 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,129 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 725 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,122 μ., έχει λίγο στρογγυλεμένη ακμή.

H 726 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,122 μ., έχει στρογγυλεμένη ακμή.

H 727 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,120 μ., έχει ελαφρά στρογγυλεμένη ακμή.

H 728 χάλκινη σμίλη, μήκους 0,150 μ., έχει ελαφρά στρογγυλεμένη ακμή και είναι σπασμένη στο στενό άκρο.

H 729 χάλκινη σμίλη έχει μήκος 0,16 μ.

H 730 χάλκινη σμίλη είναι τετραπλεύρου τομής και στενεύει προς την ακμή που είναι σπασμένη· σπασμένο είναι και το άλλο άκρο. Το μήκος της σωζόμενης σμίλης είναι 0,137 μ.

Το 731 είναι χάλκινος μονόστομος πέλεκυς (τσεκούρι), συγκολλημένος από δύο κομμάτια, με στρογγυλεμένη ακμή και στενότερο το άλλο άκρο, το οποίο σχηματίζει, για την υποδοχή του στείλου (στείλιαριού), κοίλο κύλινδρο που προεκτείνεται προς τα κάτω. Μήκος 0,17 μ., πλάτος 0,075 μ.

Το 732 είναι επίσης χάλκινος πέλεκυς (τσεκούρι) σπασμένος στο μεγαλύτερο μέρος της λεπίδας. Το μήκος του σωζόμενου τσεκουριού είναι 0,115 μ.

Το 733 είναι επίσης χάλκινος πέλεκυς σπασμένος στο μεγαλύτερο μέρος της λεπίδας. Του σωζόμενου τσεκουριού το μήκος είναι 0,137 μ., το ύψος 0,10 μ., το πλάτος 0,057 μ.

Το 734 είναι τμήμα χάλκινου πελέκεως (τσεκουριού) που σώζει την ακμή. Μήκος σωζόμενου τσεκουριού 0,05 μ.

Το 735 είναι τμήμα χάλκινης σμίλης που σώζει την ακμή. Μήκος σωζόμενης σμίλης 0,042 μ., ακμής 0,04 μ.

ΣΑΝΗ

Από το νεολιθικό αυτόν οικισμό, που βρίσκεται δυτικά του ομώνυμου ξενοδοχειακού συγκροτήματος, εκτίθενται στην Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης τμήμα βραχιολιού από *spondylus gaederopus* και αιχμή από πυριτόλιθο της Νεότερης Νεολιθικής με σπάνιο σχήμα και εξαιρετικής ποιότητας.

Η επιφανειακή κεραμική που έχει περισυλλεγεί είναι μονόχρωμη και δεν έχει μελετηθεί.

ΣΙΒΗΡΗ

Στην ίδια Έκθεση, που αναφέρθηκε παραπάνω, του Μουσείου Θεσσαλονίκης, εκθέτονται από τον οικισμό της Χαλκοκρατίας μυκηναϊκά κεραμικά αντικείμενα, τα περισσότερα όμως είναι επείσακτα.

ΣΥΚΙΑ

Σ' ένα πηγάδι (;), κοντά στη Συκιά της Σιθωνίας, που δεν έχει σχέση με την εντοπισμένη προϊστορική τοποθεσία⁴², βρέθηκε το 738 πήλινο αγγείο (εικ. 263) έχει σφαιρική πιεσμένη κοιλιά, ψηλό λαιμό, ταινιωτή κάθετη λαβή που κοσμεύεται με δύο αβαθείς κατακόρυφες αυλακώσεις, σχεδόν ολόκληρη συμπληρωμένη καθώς και μέρος του χείλους. Η επιφάνεια είναι γκριζοκάστανη προς καφέ και ελαφρά στιλπνή. Το ύψος 0,154 μ. και η διάμετρος χείλους 0,098 μ. Πρώιμη Χαλκοκρατία.

Εικ. 263 (*W. Heurtley, Pr. M., σ. 177, αριθ. 214*).

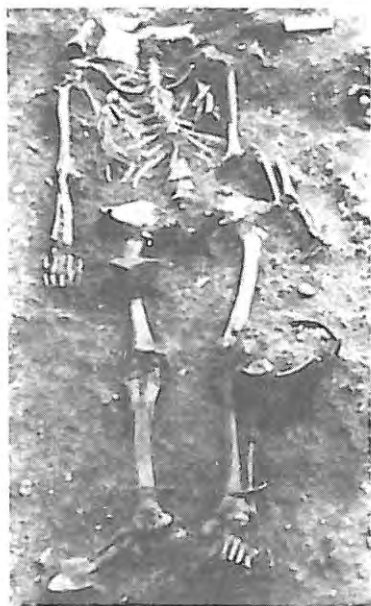
42. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 48.

ΤΟΡΩΝΗ⁴³

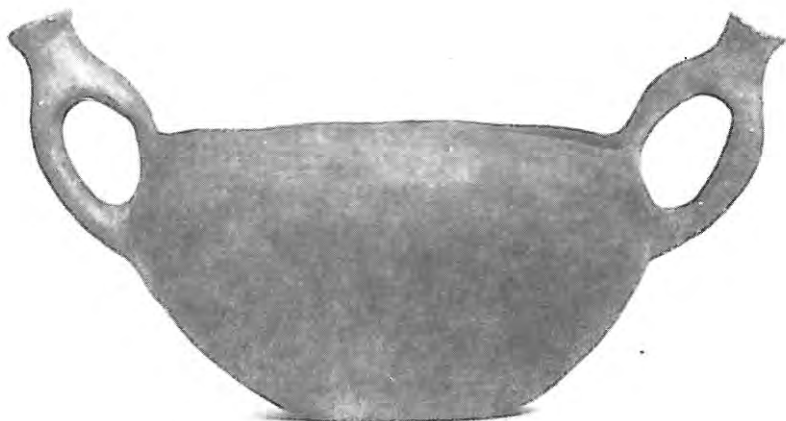
Από την προϊστορική αυτή τοποθεσία της Σιθωνίας υπάρχουν όστρακα από την Πρώιμη Χαλκοκρατία, από τη Μέση Χαλκοκρατία κόκκινα στιλβωμένα, από την Ύστερη Χαλκοκρατία καστανόχρωμα στιλβωμένα, εγχάρακτα, μυκηναϊκά και διάφορα άλλα υπάρχουν και από τη Γεωμετρική εποχή. Όλα αυτά έχουν βρεθεί από επιφανειακή περισυλλογή και δεν έχουν καταγραφεί στο «Ευρετήριο Προϊστορικών».

Από τις 10 Ιουνίου 1975 το Πανεπιστήμιο του Σίδνεϋ της Αυστραλίας άρχισε ανασκαφή με την εποπτεία του Αλ. Καμπίτογλου. Στο ακρωτήριο της Τορώνης Λήκυθο βρέθηκαν όστρακα, δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμη, που αποδεικνύουν ότι υπήρχε προϊστορικός οικισμός του οποίου η ζωή είχε αρχίσει στα μέσα της 3ης π.Χ. χιλιετηρίδας. Στο νεκροταφείο της πρώιμης εποχής Σιδήρου βρέθηκαν έξι ενταφιασμοί νεκρών. Ο πιο ενδιαφέρων είναι ο σκελετός γυναίκας (εικ. 264), γιατί είχε ως κτερίσματα δύο χάλκινα περισφύρια, μία χάλκινη σπείρα και δύο αγγεία από τα οποία το ένα είναι ο χειροποίητος κάρναρος της εικ. 265. Επίσης βρέθηκαν εξηνταπέντε καύσεις και περίπου ενενήντα αγγεία από τα οποία μερικά ήταν καλά διατηρημένα, αλλά όμως ήταν τεμαχισμένα. Λίγα αγγεία βρέθηκαν στους ενταφιασμούς τα περισσότερα περιείχαν τα οστά των νεκρών που είχαν καεί. Οι λάκκοι, όπου είχαν τοποθετηθεί οι καύσεις, περιείχαν συνήθως και μικρότερα αγγεία ως αφιερώματα. Τα αγγεία είναι δύο κατηγοριών. Της πρώτης κατηγορίας είναι τοπικής παραγωγής τροχήλατου και γραπτά, διακοσμημένα κατά τον πρωτογεωμετρικό ρυθμό και μερικά είναι ωραιότατα όπως ο αμφορέας της εικ. 266. Της δεύτερης κατηγορίας είναι χειροποίητα, λειασμένα και με συνηθισμένο σχήμα «της πρόχου οπισθοτήτου προχοής».

43. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 48.

Εικ. 264 (Αλ. Καμπίτογλου, Ανασκαφή Τορώνης, ΠΑΕ 1981, πιν. 52 β).

Εικ. 265 (Αλ. Καμπίτογλου, Αν. Τ., ΠΑΕ 1981, πιν. 53 β).

Εικ. 266 (Αλ. Καμπιτογλου, Αν. Τ., ΠΑΕ 1981, πιν. 53 α).

ΑΛΛΕΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ

Όστρακο και άλλα αντικείμενα, που δεν έχουν καταγραφεί στο «Ευρετήριο Προϊστορικών» και δεν έχουν μελετηθεί ιδιαίτερα, υπάρχουν από τους προϊστορικούς οικισμούς του Αγίου Νικολάου (Βέτρινο, Πύργο), της Αθύτου, των Βασιλικών (Τούμπα Α, Β), της Βεριάς, των Βραστών, της Γαλάτιστας, της Νέας Γωνιάς (Καστράκι), της Επανομής, των Επιβατών, της Θέρμης (Λουτρά), της Καρδίας, της Μίκρας, της Μεσημεριανής Τούμπας, της Ορμούλιας (Τούμπα 2, 3), του Πατελιδά (Μεταλλεία), του Πλαγιαριού, του Πολυγύρου (Άγιος Νικόλαος), της Νέας Ραιδεστού, της Συκιάς, των Νέων Συλλάτων, της Νέας Τρίγλιας (Γιλι), των Φλογητών, της Νέας Φώκαιας κλπ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς με ακρίβεια για την Προϊστορία της Χαλκιδικής, γιατί από Παλαιοντολογική⁴⁴ άποψη η Χαλκιδική είναι ανεξερεύνητη. Το κρανίο όμως του προανθρώπου των Πετραλώνων, τα εργαλεία και τα ζωολογικά λείψανα, που βρέθηκαν στο ίδιο σπήλαιο, δείχνουν ότι στη Χαλκιδική έχουμε ενδείξεις για πρώιμο παλαιολιθικό οικισμό. Λείπουν όμως ακόμα τα αρχαιολογικά ευρήματα που να αποδεικνύουν βέβαιη κατοίκησή της κατά την Παλαιολιθική εποχή. Και λείπουν γιατί και από αρχαιολογική άποψη η Χαλκιδική είναι ανεξερεύνητη.

Μέχρι σήμερα έχουν εντοπισθεί πολλοί προϊστορικοί οικισμοί, και θα υπάρχουν ασφαλώς περισσότεροι, ανασκαφές όμως έγιναν σε λίγους και δεν έχουν γίνει δημοσιεύσεις για όλες. Τα παλαιότερα ευρήματα, που έχουμε από τους προϊστορικούς αυτούς οικισμούς, προέρχονται από τα Βασιλικά (Τούμπα C) και ανήκουν στη Μέση Νεολιθική. Έτσι από την εποχή του κρανίου του προανθρώπου μόνο κατά τη Μέση Νεολιθική μπορούμε να μιλούμε για βέβαιη κατοίκηση ανθρώπων. Και για την περίοδο όμως αυτή δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες, γιατί προς το παρόν τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι ελάχιστα.

Από τη Νεότερη Νεολιθική και έπειτα είμαστε βέβαιοι ότι τα παράλια του Θερμαϊκού και Τορωναίου κόλπου ήταν αρκετά πυκνοκατοικημένα. Αυτό δείχνει το πλήθος των αλυσιδωτών οικισμών που υπάρχουν στις περιοχές αυτές. Ίσως όμως και άλλες περιοχές της να ήταν κατοικημένες, γιατί ο Στράβων⁴⁵ αναφέρει ότι στον Άθω βασίλευε ο Θάμυρις⁴⁶ ο Θράκας, πατέρας του οποίου ήταν ο Φιλάμμων που έζησε γύρω στα 1290 π.Χ. Αν η πληροφορία είναι σωστή, θα υπήρχαν και στον Άθω προϊστορικοί οικισμοί. Μια αναφορά για πολύ παλιά κατοίκηση του Άθω κάνει και η αρχαία ελληνική μυθολογία, που τόσο συχνά αναφέρεται στη Χαλκιδική. Ο

44. Βλ. όπ. παρ. σημ. 2, σ. 8-17.

45. Στράβων C 331.

46. Γι' αυτόν ο Όμηρος αναφέρει ότι ήταν τόσο σπουδαίος αοιδός, ώστε καυχόταν πως μπορούσε να νικήσει τις Μούσες στο τραγούδι. *Ιλιάδα* Β 591-601:

«Η Πύλος άνδρες έστειλε και η πάντερπη Αρήνη
το Θρύνον, πόρος του Αλφειού, το Αιπύ λαμπρό, τα μέρη
και του Κυπαρισσήεντος και της Αμφιγενείας,
του Έλους και της Πτελεού, το Δώριον, όπου οι Μούσες
ήβραν τον Θράκα Θάμυριν και αλάλητον τον κάμαν,
ως γύριζε απ' τον Εύρυτον τον άρχον Οιχαλίας
πως θα ενικούσ' επαίρονταν αυτός και αν τραγουδούσαν

Δευκαλίων και η Πύρρα, όταν έγινε ο κατακλυσμός στην Ελλάδα, κατέφυγαν στον Άθω ή στον Όρθυ ή στον Παρνασό ή στην Αίτνα. Απ' αυτούς τους δύο προήλθε, κατά τους μύθους, το γένος των ανθρώπων.

Όλο αυτό το αρχαιολογικό υλικό που έχουμε, έστω και αν έχει μελετηθεί ελάχιστα, είναι αρκετό όχι μόνο να μας βεβαιώσει για τη μόνιμη εγκατάσταση των προϊστορικών αυτών ανθρώπων στη Χαλκιδική, αλλά να μας δώσει μια γενική εικόνα για τη ζωή τους, τον πολιτισμό τους⁴⁷ και την ιδεολογική συγκρότησή τους κατά τη Νεότερη Νεολιθική, τη Χαλκοκρατία και την εποχή του Σιδήρου.

Τα ευρήματα από όστρακα και οστά δείχνουν ότι είχαν σχέση με τη θάλασσα και το κυνήγι (δόντια αγριόχοιρου στο 301, εικ. 195, σκύλου, χόιρου και γάτας στο 509, εικ. 30).

Τα γουδιά και τα κοπανιστήρια αποδεικνύουν ότι κοπάνιζαν τα σιτηρά γιατί βρέθηκαν υπολείμματα καμένου σιταριού σ' ένα αγγείο· βρέθηκαν επίσης υπολείμματα κεχριού, φασολιών και μικρών σύκων.

Τα σφοντύλια και τα υφαντικά βάρη είναι αδιάψευστοι μάρτυρες ότι ως ενδυμασία δε χρησιμοποιούσαν μόνο επεξεργασμένα δέρματα που συγκρατούσαν με οστέινες βελόνες, αλλά και υφαντά. Τα βραχιόλια και τα περιδέραια μας τους παρουσιάζουν ιδιαίτερα ευαίσθητους στην εμφάνισή τους.

Για την καλαισθησία τους όμως εντυπωσιαζόμαστε περισσότερο από τα αγγεία τους. Κατασκεύαζαν αγγεία με καμπύλες επιφάνειες, μιμούμενοι ίσως το σχήμα των καρπών, γιατί είναι πιο χαριτωμένες, επειδή περιέχουν κάποια κίνηση, επομένως και τη «συν-κίνηση του θεατή». Εφεύραν μάλιστα και δούλεψαν πρωτότυπα σχήματα αγγείων, τα περισσότερα των οποίων συναντούμε και στην κλασική εποχή. Η ευαισθησία τους όμως στην ομορφιά είναι αναμφισβήτητη στη διακόσμηση των αγγείων. Έκαναν λείες τις επιφάνειες, μερικές φορές πολύ λεπτές —στην Όλυμπο βρέθηκε αγγείο με πάχος επιφάνειας 3 χιλ.· αυτό είναι το πιο προωθημένο τεχνικό κεραμικό είδος της Νεολιθικής εποχής— και ύστερα τις στίλβωναν με χρώμα κόκκινο, καστανό, μαύρο κλπ. ή τις άφηναν στο χρώμα του πη-

οι Μούσες κόρες του Διός κι εκείνες χολωμένες
τον τύφλωσαν· και της ωδής το χάρισμα το θείου
και ακόμη το κιθάρισμα τον κάμαν ν' αστοχήσει
και τούτους ο Γερήνιος ο Νέστωρ διοικούσε» (Μετάφραση Ιακ. Πολυλά).

Κατ' άλλους συγγραφείς (Σουίδα Παισανία Χ, 7, 2. Σχόλ. Οδύσσεια, τ. 432) είχε τόση σημασία στο ιερό των Δελφών, ώστε ο Πολύγνωτος, ο μεγάλος ζωγράφος της αρχαιότητας, είχε κάνει την εικόνα αυτού στη λέσχη των Δελφών.

47. Βλ. όπ.παρ. σημ. 2, σ. 50.

λού. Επάνω άπλωναν διάφορα σχέδια, όχι τυχαία αλλά με γνώση, με μία τέλεια αρμονία επιφάνειας και διακοσμητικού θέματος. Τα σχέδια, που συναντούμε στα αγγεία, είναι παράλληλες γραμμές, ζικ-ζακ, τρίγωνα, ρόμβοι, κύκλοι και κάθε άλλο είδος καμπυλόγραμμο ή γραμμοειδές σχέδιο. Άλλες πάλι φορές χρησιμοποιούσαν αιχμηρά εργαλεία για να τα στολίσουν και δημιουργούσαν τα εγχάρακτα αγγεία. Συχνά έχουμε συνδυασμό της εγχάρακτης και της γραπτής δίχρωμης ή τρίχρωμης διακόσμησης. Η μινύεια πάλι κεραμική είναι τροχήλατη, με αυλακωτή διακόσμηση, έχει λιπαρή αφή, δίνει μεταλλική εντύπωση και τα χρώματά της είναι γκρι, κρεμ ή κιτρινωπό. Και η διακόσμηση αυτή δε θα περιοριζόταν μόνο στα αγγεία, αλλά και σ' άλλους τομείς της καθημερινής ζωής τους. Αποτέλεσμα της διακόσμησης αυτής των αγγείων είναι η δημιουργία ιδιαίτερων ρυθμών, που χαρακτηρίζουν ολόκληρες εποχές και βοηθούν στη χρονολόγηση αλλά και στη διαπίστωση των επικοινωνιών που είχαν μεταξύ τους οι προϊστορικοί άνθρωποι.

Σ' όλους σχεδόν τους προϊστορικούς οικισμούς της Χαλκιδικής, έστω και από αντικείμενα επιφανειακής περισυλλογής, βρίσκουμε αγγεία των ίδιων ρυθμών και της ίδιας τεχνοτροπίας. Επομένως η επικοινωνία των ανθρώπων της περιοχής αυτής ήταν στενή. Αλλά βρίσκουμε και αγγεία εισαγωγής, όπως τα πολυτελή αγγεία του Διμηνίου που δείχνουν επαφές με τη Θεσσαλία, ενώ τα μινυακά και μυκηναϊκά και τα κομμάτια του οψιανού δείχνουν επικοινωνία με τις Κυκλάδες. Φαίνεται όμως ότι είχαν πολιτιστική ομοιογένεια και με τη νότια Γιουγκοσλαβία' αυτό δείχνει η ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού Zelenikovo.

Από τις επικοινωνίες αυτές και ιδιαίτερα από την πλαστικότητα και διακόσμηση των αγγείων, από την τελειότητα των λίθινων⁴⁸ και οστέινων αντικειμένων, από το αγγειοπλαστικό καμίνι του Αγίου Μάμα και τον πολύπλοκο, ρυθμιζόμενο ιπνό (φούρνο) που βρέθηκε στην Όλυνθο, συμπεραίνουμε ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν ήταν μόνο γεωργοί, βοσκοί ή κυνηγοί, αλλά θα υπήρχαν και ειδικοί τεχνίτες' κτίστες, αγγειοπλάστες, χαράκτες, ίσως έμποροι. Κατά τη Χαλκοκρατία θα εξασκούσαν και άλλα επαγγέλματα, γιατί όλα αυτά δεν μπορούσαν να γίνουν από άπειρους ανθρώπους, που τα κατασκεύαζαν για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της ζωής, αλλά

48. Τα διάφορα λίθινα αντικείμενα παρουσιάζουν τυπολογική εξέλιξη στις διάφορες περιόδους της προϊστορίας. Τα εργαλεία από πυριτόλιθο, ένα πολύτιμο για την εποχή εκείνη πέτρωμα, αποτελούν τη βασική λιθοτεχνία στη Νεολιθική εποχή αλλά και στη Χαλκοκρατία στη Χαλκιδική, γιατί η χρήση του χαλκού δεν ήταν ιδιαίτερα διαδομένη. Από πυριτόλιθο κατασκευάζονταν ξέστρα και λεπίδες' στην εποχή του Χαλκού έχει τόσο πολύ τελειοποιηθεί η λιθοτεχνία ώστε έχουμε λεπίδες με πριονωτές ακμές.

από ανθρώπους που είχαν μια ειδική πείρα. Η επινόηση νέων τρόπων χειρωνακτικών εργασιών και η ιδιαιτερότητα των επαγγελματιών αποκάλυπτε τη συγκεκριμένη ικανότητα του ανθρώπου για δημιουργία. Ανάλογα δε μ' αυτή την ικανότητα τα άτομα αποκτούσαν μέσα στην ομάδα και ανάλογη επιβολή.

Οι θρησκευτικές ιδέες θα ήταν άγνωστες ή ακατέργαστες στην αρχή. Επειδή όμως για τους ανθρώπους εκείνης της εποχής η γη ήταν η πηγή ζωής, αφού απ' αυτήν προερχόταν το τόσο πολύτιμο νερό και γι' αυτούς και για τα ζώα τους, το σιτάρι και οι άλλοι καρποί για την τροφή τους, τα ξύλα για τη φωτιά και τις άλλες χρήσεις, το χώμα και οι πέτρες για τις οικιακές κατασκευές τους, επόμενο ήταν να έχουν ένα στενότερο δεσμό με τη γη-φύση. Δυσκολεύονταν να εξηγήσουν και το φαινόμενο της δημιουργίας των ανθρώπων, γι' αυτό η γη-φύση και η δημιουργός γυναίκα απέκτησαν υπερφυσικές ιδιότητες και θα δημιουργήθηκε η θεά φύση ή η θεά της γονιμότητας. Επομένως τα θηλυκά ειδώλια, που βρέθηκαν στους προϊστορικούς αυτούς συνοικισμούς της Χαλκιδικής, πρέπει να αναπαριστάνουν αυτή τη θεά. Προς τιμή της θα έκαναν και προσφορές, αν λάβουμε υπόψη μας τις «τράπεζες προσφορών» που βρέθηκαν στην Όλυνθο. Τα ειδώλια ήταν σκορπισμένα στις φτωχές γεωργικές κατοικίες, ανάμεσα στα θρυμματισμένα κεραμικά. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν λατρευτικά οικοδομήματα, αλλά σε κάποιο μέρος του σπιτιού, όχι καθορισμένο, θα υπήρχε κάποιος χώρος αφιερωμένος στη λατρεία. Κάτι ανάλογο με το σημερινό εικονοστάσι.

Όλα αυτά μας βοηθούν να συμπεραίνουμε ότι η Χαλκιδική με το πλούσιο κунήγι που υπήρχε στα πυκνά δάση της, την εύκολη εύρεση θαλάσσιας τροφής στις ευκολοπερπάτητες ακρογιαλιές της και το εύφορο έδαφός της, που το διασχίζουν μικρά ήρεμα ποτάμια, ήταν από πολύ παλιά ένας τόπος επαγγελίας, ένας ευλογημένος τόπος για εγκατάσταση ανθρώπων γι' αυτό στο τέλος της Προϊστορικής για τη Χαλκιδική εποχής οι νότιοι Έλληνες δημιούργησαν τόσες αποικίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

1. Γραμμένος Δ., Ενημερωτικό φυλλάδιο για την Έκθεση των Προϊστορικών Αρχαιοτήτων της Κεντρικής Μακεδονίας στο Μουσείο Θεσσαλονίκης 1982 (Πολυγραφημένο).
2. Γραμμένος Δ., Νεολιθικές έρευνες στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία. Θεσσαλονίκη 1984 (Διδακτορική διατριβή δακτυλογραφημένη).
3. «Ευρετήριο Προϊστορικών» Μουσείου Θεσσαλονίκης (χειρόγραφο).
4. Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., Η Χερσόνησος της Χαλκιδικής κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Θεσσαλονίκη 1982.
5. Θεοχάρης Δ., Νεολιθική Ελλάδα. Έκδ. Εθνικής Τραπέζης Ελλάδος. Αθήνα 1973.
6. Θεοχάρης Δ., Τα προϊστορικά θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού, Α.Α.Α., ΙΙ 1969.
7. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Αθήναι 1971, τόμ. Α.
8. Καμπίτογλου Αλ., Ανασκαφή Τορώνης, Π.Α.Ε. 1975 Α, 1976 Α, 1981 Α.
9. Μαρinos Γ., Γιαννούλης Π., Σωτηριάδης Α (1965), Παλαιοανθρωπολογικά έρευνα εις το σπήλαιον Πετραλώνων Χαλκιδικής. Επιστ. Επετ. Φυσ/κής Σχολής Θεσσαλονίκης, τ. α.
10. Μελέντης Ι., Παλιοντολογία Σπονδυλωτών. Θεσσαλονίκη 1980.
11. Μυλωνάς Γ., Μερικαί παρατηρήσεις επί της σημασίας του συνοικισμού της Ολύμθου. Α.Δ., 1927-28.
12. Πουλιανός Αρ., Παλαιοανθρωπολογικά ανασκαφαί εις τα Πετράλωνα. Π.Α.Ε. 1975 Α.
13. Σικαλιδής Κ., Κεσίσογλου Μ., Μήρτσου Ε., Αλεξιάδης Κ., Διερεύνηση της τεχνολογίας κεραμικών αρχαιολογικών ευρημάτων της νεολιθικής εποχής. Επετ. Πολυτεχνικής Σχολής, τμήμα Αρχιτεκτόνων, Α.Π. Θεσσαλονίκης, Θ', 1982.

Ξένη

1. French D., Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia. Athens 1967 (Πολυγραφημένο)
2. French D., Prehistoric Pottery from Macedonia, Prähist. Zeitschrift XLII, 1964.
3. Heurtley W., Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.
4. Heurtley W. and Ralegh Radford C., Two Prehistoric Sites in Chalcidice. B.S.A. XXIX, 1927-1928.
5. Mylonas G., Excavations at Olynthus I, The Neolithic Settlement. Baltimore 1929.
6. Rey L., Observations sur les premiers habitats de la Macedoine. B.C.H. 41-43, 1917-1919.

